

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
Часопис Криминалистичко-полицијске академије из Београда

ИЗДАВАЧ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд, Цара Душана 196, Земун

ЗА ИЗДАВАЧА

Проф. др Слободан Петровић, декан

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Проф. др Драгољуб Кавран, Правни факултет, Београд, председник
Проф. др Клаус Роксин (Claus Roxin), Правни факултет, Минхен
Проф. др Александар Јаковлевич Сухарев, Институт за учвршћивање законитости и
правног поретка Генералног тужилаштва Русије, Москва
Проф. др Милан Пагон, Факултет организационих наука, Крањ
Доц. др Слађана Тасева, Полицијска академија, Скопље
Проф. др Ђорђе Ђорђевић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др Ђорђе Игњатовић, Правни факултет, Београд
Проф. др Милан Милошевић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др Остоја Крстић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др Бобан Милојковић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Доц. др Саша Мијалковић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

УРЕДНИК

Проф. др Ђорђе Ђорђевић

ГРАФИЧКИ И ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Милан Перовановић

ПРЕВОД РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Јелена Панца

АДРЕСА

НБП Наука • безбедност • полиција
Криминалистичко-полицијска академија
11 080 Београд, Цара Душана 196, Земун
РЕПУБЛИКА СРБИЈА

ТИРАЖ

300 примерака

ШТАМПА

INPRESS, Београд

Часопис излази три пута годишње.

Први број је објављен 1996. године,

Год. 1, број 1 (1996)

UDK 351.74

ISSN 0354-8872

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА, БЕОГРАД – РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – THE REPUBLIC OF SERBIA

НБП

НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
SCIENCE • SECURITY • POLICE

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2007

САДРЖАЈ

ОДЛУКА О УТВРЂИВАЊУ ОСНОВНИХ ЗАДАТАКА И ЦИЉЕВА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКЕ АКАДЕМИЈЕ	VII
ЧЛАНЦИ	
Радослав Гаћиновић	
КЛАСИФИКАЦИЈА БЕЗБЕДНОСТИ.....	3
CLASSIFICATION OF SECURITY	26
Златко Николић	
САМОУБИСТВА И ПОКУШАЈИ САМОУБИСТВА У СРБИЈИ УСЛОВИ, УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ.....	27
SUICIDES AND SUICIDE ATTEMPTS IN SERBIA – CAUSES AND CONSEQUENCES.....	40
Бобан Милојковић, Дарко Маринковић	
СИСТЕМИ ЗА ГЛОБАЛНО ПОЗИЦИОНИРАЊЕ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ У ОТКРИВАЊУ И ДОКАЗИВАЊУ КРИВИЧНИХ ДЕЛА.....	41
GLOBAL POSITIONING SYSTEMS AND THEIR SIGNIFICANCE IN DE- TECTING AND PROVING CRIMES.....	59
Драгана Коларић	
БОРБА ПРОТИВ ПРАЊА НОВЦА У НАЦИОНАЛНОМ И МЕЂУНАРОДНОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ.....	61
FIGHT AGAINST MONEY LAUNDERING IN NATIONAL AND INTERNATIONAL CRIMINAL LAW.....	82
Радосав Рисимовић	
УТВРЂИВАЊЕ КРИВИЦЕ КОД КРИВИЧНОГ ДЕЛА УГРОЖАВАЊЕ ЈАВНОГ САОБРАЋАЈА.....	83
ESTABLISHING GUILT IN CRIMINAL OFFENCE OF ENDANGERING ROAD TRAFFIC.....	96

Дарко Датзер	
ПОЈАМ КОРУПЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈИ	97
THE CONCEPT OF CORRUPTION IN THE POLICE	107
Искра Аћимовска Малетић	
НАДЛЕЖНОСТ ОМБУДСМАНА ЗА ЛИЦА СМЕШТЕНА У ЗАТВОРИМА.....	109
AUTHORITIES OF THE PRISON OMBUDSMAN.....	123
ИСТРАЖИВАЊА	
Јасна Хрнчић	
РЕСТРИКТИВНОСТ УСТАНОВЕ И ДЕПРЕСИВНОСТ МЛАДИХ ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ.....	127
RESTRICTIVENESS OF CUSTODY AND DEPRESSIVENESS OF JUVE- NILES DEPRIVED OF THEIR LIBERTY	144
ПРИЛОЗИ	
Радован Радовановић, Љиљана Дапчевић-Марковић	
ВИСОКО ПОЛИЦИЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ У СРБИЈИ – СТАЊЕ И НИВО УСКЛАЂЕНОСТИ СА ЕВРОПСКИМ СТАНДАРДИМА.....	147
HIGHER POLICE EDUCATION IN SERBIA – STATE AND THE LEVEL OF HARMONIZATION WITH EUROPEAN STANDARDS	168
Звонимир Ивановић	
УПОРЕДНА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПРАВНА АНАЛИЗА ПРАКСЕ ТРАГА ОТИСКА УШНЕ ШКОЉКЕ	169
COMPARATIVE CRIMINAL LAW ANALYSIS OF THE PRACTICE OF EARPRINT IDENTIFICATION	184
Ранко Соколовић	
ПРИТВОР У СВЕТЛУ ИЗМЕНА ВАЖЕЋЕГ ЗКП И ОДЛАГАЊА ПРИМЕНА НОВОГ ЗКП	185
CUSTODY IN LIGHT OF AMENDMENTS TO THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND POSTPONING THE IMPLEMENTATION OF THE NEW CRIMINAL PROCEDURE CODE.....	208
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	211

Република Србија
КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА
АКАДЕМИЈА
Бр.
Београд

На основу члана 16. став 1. тачка 12. Статута Криминалистичко-полицијске академије (бр. 20/5 од 08.09.2006. године), а у вези Стандарда 1. Правилника о стандардима и поступку за акредитацију високошколских установа и студијских програма („Службени гласник РС“ бр. 106/06)

Савет Академије на седници одржаној дана 08.10.2007. године донео је

О Д Л У К У
О УТВРЂИВАЊУ ОСНОВНИХ ЗАДАТАКА И ЦИЉЕВА
КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКЕ АКАДЕМИЈЕ

1.

Криминалистичко-полицијска академија основана је Одлуком Владе Републике Србије („Службени гласник РС“ бр. 58/06) као самостална високошколска установа са основним задацима да:

- остварује академске и струковне студијске програме свих нивоа за потребе полицијске професије и за потребе других послова тесно повезаних са основном делатношћу Министарства унутрашњих послова;
- остварује и друге облике стручног образовања и усавршавања од значаја за криминалистичко-полицијске и безбедносне послове.

2.

Основне задатке Криминалистичко-полицијска академија остварује кроз следеће циљеве:

1. обављање основних академских студија као студија првог степена,
2. обављање дипломских академских студија – master и специјалистичких академских студија, као студија другог степена,
3. обављање докторских академских студија као студија трећег степена,
4. обављање основних струковних студија као студија првог степена,
5. обављање специјалистичких струковних студија као студија другог степена,
6. обављање и других облика стручног образовања, оспособљавања и усавршавања од значаја за криминалистичке, полицијске и безбедносне послове,

7. реализовање програма образовања током читавог живота, ван оквира студијских програма за које је Академија добила дозволу за рад,
8. организовање полагања стручних испита,
9. остваривање основних, примењених и развојних истраживања у области криминалистике и безбедности, али и истраживања која су у функцији развоја образовне делатности и извршавања полицијских послова,
10. обављање и других делатности у складу са Статутом Академије.

3.

Остваривање циљева из тачке 2. ове Одлуке, Криминалистичко-полицијска академија обезбеђује кроз:

- систематично планирање, спровођење, надгледање, вредновање и унапређивање квалитета студијских програма,
- стручни и квалитетан наставни кадар,
- професионално и стручно ненаставно особље,
- обезбеђивање одговарајуће уџбеничке литературе и осталих наставних средстава,
- обезбеђивање простора и опреме неопходне за квалитетно извођење свих облика наставе,
- рационално располагање материјалним средствима које Академија стице у складу са законом, Статутом и другим општим актима Академије,
- сарадњу са Министарством унутрашњих послова Републике Србије, на пољу планирања, информисања, реализације конкретних задатака, као и коришћења опреме, лабораторија, просторних капацитета и средстава Министарства у наставном процесу,
- сарадњу са другим сродним институцијама и организацијама у земљи и иностранству и усклађивање наставно-образовног процеса са европским стандардима,
- обезбеђивање потпуних, јасних и доступних информација о раду Академије.

4.

Након усвајања ова Одлука биће јавно публикована у часопису Криминалистичко-полицијске академије „Наука, безбедност, полиција“ и на сајту Академије.

ПРЕДСЕДНИК САВЕТА

проф. др Љиљана Машковић

Ч Л А Н Ц И

КЛАСИФИКАЦИЈА БЕЗБЕДНОСТИ

Проф. др Радослав Гаћиновић
Институт за политичке студије

Сажетак: Ради квалитетније научне интерпретације проблематике безбедности у раду је изведена класификација, тј. расчлањење безбедности на врсте, како би се, квалитативном анализом њених делова, остварила научна идентификација безбедности као опште вредности савременог света. Уважавајући научни приступ, безбедност – интегрална безбедност се дели на унутрашњу (индивидуалну и националну) и међународну (регионална, глобална, заједничка, колективна и кооперативна) безбедност. Да би се квалитативно проблематизовали поједини сегменти интегралне безбедности аутор подсећа на етимолошко порекло самог појма. Такође се у раду дефинише безбедност као полазна основа за њену класификацију. У наставку рада проблемски је анализирана свака врста класификационе безбедности.

Кључне речи: *интегрална безбедност, национална безбедност, индивидуална безбедност, међународна безбедност, регионална безбедност, глобална безбедност, заједничка безбедност, колективна безбедност, кооперативна безбедност.*

УВОД

Појам безбедности је веома комплексан и изразито сложен друштвени феномен. Током историје под појмом безбедности су се подразумевали разни садржаји. *Етимолошки* посматрано, израз безбедност потиче од латинске ре-

чи **securitas** – **atis**, што значи безбедност, одсуство опасности, извесност, самопоуздање, неустрашивост, заштићеност (**securus** лат. – сигуран, безбедан, поуздан, неустрашив, уверен, сталан, чврст, одан, истинит, итд.).

Назначени термилошки израз је послужио као фундамент у теоретском изучавању проблема безбедности. Тако да се у **енглеском** језику користе два израза: *security* и *safety*. Термин *security* се користи у смислу „националне безбедности“ (*secure* – сигуран, осигурати) – *national security*, што имплицира остварење и чување државног националног интереса, док термин *safety* означава способност деловања, како не би дошло до непожељне безбедносне ситуације, или таквих прилика које могу изазвати безбедносне импликације. Дакле, безбедност је стање у коме се налазе правни субјекти, тј. стање релативног присуства или одсуства угрожавања и/или повређивања правних субјеката за које је одговорна држава.¹

Као прилог тумачењу појма безбедности, интересантна је дефиниција у једној студији УН из 1986. године: „Безбедност је стање у коме државе сматрају да нема опасности од војног напада, политичког притиска или економске присиле, тако да могу слободно да се развијају и напредују.“²

Дакле, безбедност националних држава могла би да буде остварена ако државе сматрају да нису изложене опасностима оружаних напада, ни било каквом мешању у њихове унутрашње послове, субверзивним или дестабилизирајућим утицајима са стране, било да су они политичке, економске или војне природе.

Безбедност је и тежња ка слободи без претњи. Постојану безбедност могу да достигну само они људи и групе који је не ускраћују другима; безбедност се може достићи ако се разумева као процес еманципације (Booth and Wheeler).³

Уважавајући научни приступ, безбедност – интегрална безбедност се дели на унутрашњу (индивидуалну и националну) и међународну (регионална, глобална, заједничка, колективна и кооперативна) безбедност.

ИНТЕГРАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

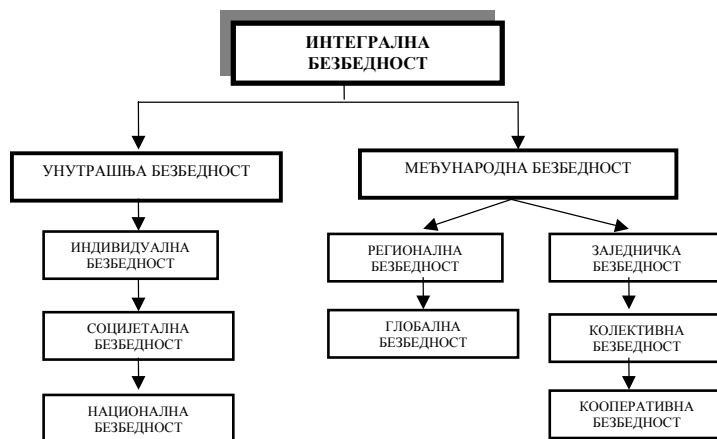
Интегрална безбедност, тј. свеукупна или целовита безбедност је одбрана од свих облика оружаног и неоружаног угрожавања и остварења потпуне и свестране безбедности на свим нивоима и у свим садржајима живота и деловања човека и друштва.

¹ Милетић С., Полицијско право, Полицијска академија Београд, 1997.

² Conception de la sécurité, Série d'études 14, Publication des Nations Unise, 1986, A/40/533.

³ Smith Steve and Baylis John, Globalization of World Politics, Oxford Press, New York, 2001, p. 255.

Садржаји интегралне безбедности су: **прво**, интегрална безбедност је **стање** једне државе и друштвене заједнице у коме нема реалних опасности по њен миран и самосталан развој; **друго**, интегрална безбедност је свеукупна **делатност** организованих снага друштва на превенцији и сузбијању свих облика деструктивног деловања спољних и унутрашњих снага и санирања или потпуног елиминисања већ остварених деструктивних и дестабилизирајућих утицаја; **треће**, интегрална безбедност је одређен **систем**, организација коју чине поједини елементи или делови од којих сваки понаособ обавља своју личну безбедносну функцију, а све оне заједно резултирају општом функцијом којом се ефикасно штите основне вредности државне и друштвене заједнице,⁴ и **четврто**, интегралну безбедност, зависно од извора угрожавања и дестабилизације земље, чине међународна (колективна, заједничка, регионална, глобална и кооперативна безбедност), која је врло тесно повезана са унутрашњом безбедношћу (индивидуална и национална).

Шема – класификација безбедности

На почетку XXI века скоро све земље света су, више или мање, угрожене деловањем различитих снага, споља, или изнутра. Разлози за постојање те угрожености су, између осталог, у њиховом међународном или геополитичком положају, хегемонији великих сила, унутрашњој нестабилности, неразвијености деморатских институција, разним супротностима интереса, постојању сепаратистичких и сецесионистичких тежњи националних мањина код вишенационалних држава и сл.

⁴ Љубомир Стајић, Основи безбедности, Полицијска академија, Београд, 2004, стр. 34.

УНУТРАШЊА БЕЗБЕДНОСТ

Унутрашња безбедност подразумева индивидуалну и националну безбедност која се организује на нивоу држава. Ове врсте безбедности су основа на којој се гради живот без угрожавања. Унутрашња безбедност је и основа за постојање међународне безбедности.

Индивидуална безбедност

Савремени развој друштва захтева успостављање одговарајућих система безбедности и заштите који представљају најадекватнији одговор на реалне и могуће изворе угрожавања и угрожености његових државних и националних интереса. Отуда сама природа развоја савременог друштва неминовно води до рedefинисања кључних одређења безбедности, посебно безбедности појединца. Научне анализе у области теорије и праксе безбедности показују да традиционални модели поимања безбедности не одговарају захтевима данашњег и будућег времена, у којем се, више него икада до сада, доводи у питање опстанак и развој појединаца, група, друштава и заједница људи у целини.

У разматрању појма индивидуалне безбедности може се истаћи да је безбедност основа за стабилно функционисање демократског друштва. Без стабилног функционисања демократског друштва не постоји ни индивидуална безбедност. Дакле, нужна претпоставка за остваривање индивидуалне безбедности јесте успостављање демократског друштва које се заснива на тржишној економији, правној држави, владавини права и поштовању људских и грађанских слобода и права, што је услов за изградњу демократског друштва са развијеним облицима хоризонталне и вертикалне друштвене контроле. У таквом демократском амбијенту присутни су многоструки односи између појединаца и група са различитим потребама и интересима, који понекада могу да поприме и антагонистички однос, који нужно води до извесног степена несигурности појединаца.

Управо због тога тешко је дефинисати индивидуалну безбедност, јер на њу детерминишуће делују бројни природни и друштвени фактори, који се налазе у непосредној вези с функционисањем система демократског друштва. Отуда је промишљање о индивидуалној безбедности неопходно посматрати у узрочно-последичној вези са националном, регионалном, међународном и глобалном безбедношћу, које у том односу имају двојаку улогу. Оне су, с једне стране, одговорне за безбедност појединца, а са друге стране појављују се и као извор претњи које произилазе из националних, регионалних и међународних норми о употреби силе, као и због потребе за предузимањем политичке акције националних држава, регионалних и глобалних међународних организација и институција против појединаца и друштвених група. Таква потреба најчешће прои-

зилази из спољно-безбедносне политике и неопходности предузимања цивилне демократске контроле над елементима система безбедности.

У таквом динамичном узрочно-последичном односу, без обзира на демократски карактер друштва, долази до блажих или тежих облика девијантног понашања које није могуће успешно превазићи без легитимно успостављених безбедносних институција друштва.

Тако је, још у оквиру основних одређења државе и природног права, **Томас Хобс** посебан значај давао мерама безбедности. У својим делима он је истицао да је стабилност државе кључна за безбедност државног система. Како је у природном стању свако свакоме непријатељ, једино су грађани у цивилно-државном стању сигурни за своју физичку егзистенцију и ту влада мир, сигурност и ред.⁵ Јер, како каже Хобс, да би држава могла да буде у функцији одржавања потребне безбедности, појединци се морају одрећи неких својих природних права.

Осим Хобса, и **Џон Лок** (John Locke) је, у оквиру свога проучавања организације и модела власти грађанске државе, истицао да је за добру организацију државе веома значајна безбедност и заштита права грађана. Према овом аутору, циљ људи који ступају у друштво је да уживају властиту својину у миру и сигурности, а будући да су значајни инструменти и средства за то закони, први задатак свих држава је успостављање законодавне власти.

Конституисањем савремених националних држава, посебно оних вишенационалних и мултиетничких, отварају се бројна питања осигурања њихове безбедности. Поред тога, поставља се и питање како у условима либералне демократије обезбедити равнотежу између безбедности појединца и слободе његове личности, јер свако угрожавање безбедности појединца нужно узрокује задирање у њихова основна права и слободе.

Према **Д. Хелду**, појединци треба да уживају једнака права и, у складу са тим, једнаке обавезе у демократском друштву, односно треба да су слободни и равноправни у одређивању услова сопственог живота, под условом да демократски оквир не користе ради оспоравања истих таквих права другим појединцима.⁶

За развој и очување безбедности појединца неопходно је истаћи да свако ограничење слободе које почива на закону не сме прелазити нужну меру постизања праведног стања. Слобода се у изнимним случајевима може ограничити само да би се омогућила слобода за друге.⁷

⁵ Buyan B., *People, States and Fear, The National Security Problem in International Relations*, London, 1983, стр. 25.

⁶ Хелд Д., *Демократија и глобални поредак*, Београд, 1997. године, стр. 175.

⁷ Mohler M. H. F., *Etnik in delpolizei aus-bildung und umfled, Die Pollzei*, No 5, Wiesbaden, 1994, стр. 144-147.

У разматрању индивидуалне безбедности веома су значајна међународна политичка и правна документа која се односе на корпус људских права и слобода. Према декларацији о правима човека и грађанина из 1789. године, да би се зајамчена права човека и грађанина остварила, преко је потребно да постоји сила. Ова сила је установљена у корист свих, а не ради личне користи оних којима је поверена.

Према универзалној Декларацији о људским правима из 1948. године „признавање урођеног достојанства и једнаких и неотуђивих права свих чланова људске природе темељ је слободе, правде и мира.“ Док се, према члану 1 универзалне Декларације о људским правима, „сва људска бића рађају слободна и једнака у достојанству и правима“, дотле се у члану 2 говори да „свако има право на живот, слободу и личну безбедност“. У члану 7 наводи се да су „пред законом сви једнаки и имају право без икакве дискриминације на једнаку заштиту закона“.

Са становишта безбедности појединца значајно је напоменути и члан 29 универзалне Декларације који допушта одређено ограничење права појединца, али само у оним случајевима који су прецизно одређени законом, ради заштите личности појединца, поштовања права и слобода других у циљу задовољавања правилних захтева, морала, јавног поретка и општег благостања у демократском друштву.

Предуслов за изградњу појединачне безбедности је демократска организација друштва у којој се посебна пажња посвећује заштити основних права грађана, а од елемената система безбедности, као легитимног уставно-правног субјекта заштите, захтева се да осигура безбедност појединца. На тај начин појединац је животно заинтересован да, ради свог опстанка и егзистенције, захтева задовољење одређеног нужног нивоа своје безбедности и сигурности.

Међутим, неопходно је имати у виду да је индивидуална безбедност увек релативна, јер зависи од намера и поступака других чланова савременог друштва.⁸ У том односу на једној страни налазе се појединци – грађани, који су заштићени уставом, законом и бројним декларацијама, као и они појединци који нарушавају стање безбедности других појединца, док на другој страни стоје елементи система безбедности и заштите који су одговорни за имплементацију закона ради обезбеђења потребне безбедности и заштите појединца – грађана. Дакле, *индивидуалну безбедност можемо дефинисати као стање друштва у коме појединци – његови чланови слободно задовољавају и остварују своје основне потребе и вредности и остварују грађанска права и слободе које су услов за развој савремене демократске друштва.*

⁸ Гризолд Антон, Европска варност, Факултет политичких наука, Љубљана, 1998, стр. 23.

Национална безбедност

Термин „*национална безбедност*“ данас се користи за означавање далеко ширег појма од изворног значења, јер се под њим подразумева жељено стање безбедности једне државе, које се постиже елиминисањем претњи и ризика који долазе изнутра и изван ње.

Дакле, национална безбедност је појам са вишеструким значењем. **У најопштијем смислу он подразумева слободу од страха, претњи и физичког насиља над становништвом, односно грађанима једне државе.** Међутим, национална безбедност укључује и политичке, економске, моралне, социјалне, културне, идеолошке и нормативне елементе, што је одувек отежавало њену прецизну дефиницију. У питању је друштвено конструисан концепт безбедности једне државе који стиче специфично значење само унутар социјалног контекста у којем држава егзистира. Појам националне безбедности се поистовећује у неким ситуацијама са појмом „државна безбедност“. Међутим, национална безбедност је стање у коме се обједињавају све врсте безбедности једне државе.

Парадигме и институционални модели националне безбедности су се мењали кроз историју. Посматрана историјски, национална безбедност је нераздвајно била повезана са државом и њеним безбедносним сектором. Међутим, национална безбедност је постепено захватала политичку, економску, социјалну и културну сферу. Иако одбрана од спољњег напада остаје централни проблем националне безбедности, ипак је пракса недвосмислено потврдила да држава може бити угрожена унутрашњим потресима, економским и друштвеним поремећајима, нарочито у заједницама којима недостаје осећај идентитета и социјалне кохезије.⁹

Отуда је у научним разматрањима овог појма неопходно разликовати појам безбедности државе од појма безбедности друштва, уз нагласак да основни критеријум безбедности државе представља њен суверенитет, а безбедности друштва идентитет, тј. свест о припадности заједници. Кроз оба термина прожима се, у бити, егзистенција или преживљавање државе и друштва. Држава која изгуби суверенитет престаје да буде држава, а друштво кад изгуби идентитет престаје да постоји као суверена јединка.¹⁰

Ово раздвајање државне од друштвене безбедности треба схватити условно као два нормативна појма безбедности који се, у суштини, обједињавају у један интегрални појам означен термином *национална безбедност*. И у једном и у другом термину, у епицентру безбедносне дилеме налази се држава која пружа легитимитет и заштиту друштва.

⁹ Аврамов С., Безбедност у XXI веку, Зборник радова СИМВОН 2001, Београд, стр. 423.

¹⁰ Стајић Љ., Основи безбедности, Полицијска академија, Београд, стр. 25.

Одсуство рата и војних конфликта, само по себи, не осигурава мир, стабилност и безбедност у друштву. Невојни извори, нарочито нестабилност у економији, социјалној, хуманитарној и еколошкој сфери, постали су већа опасност по мир, стабилност и безбедност многих држава.¹¹

У конкретном случају, термин национална безбедност користи се за означавање појма који обухвата заштиту државе и становништва од свих облика оружаног и неоружаног угрожавања, као и стварање повољних друштвених услова за реализовање националних интереса. Да би се боље разумело значење ове синтагме потребно је анализирати дефиниције познатих експерата из области безбедности које се користе у теоријским радовима и стратегијско-доктринарним документима у свету.

У већини ових радова полази се од чињенице да је системски приступ најбитнији у дефинисању појма национална безбедност и при томе се користи аргументација да се развој људског друштва одвија у потребним безбедносним условима које детерминишу политички, економски, социјални, морални, културни и други фактори.

Сам појам национална безбедност у је употреби од 1943. године, када је **Валтер Липман** (Walter Lipman) у свом делу „U.S. Foreign Policy“ први пут употребио овај термин. После Другог светског рата овај појам је нашао широку примену у политичком речнику савремених држава. У том контексту он је употребљаван да означи унутрашњу и спољну безбедност државе, односно безбедност државе у односу на спољне и унутрашње изворе угрожености. Ради се, дакле, о националној безбедности једне државе, која обезбеђује опстанак и нормално деловање државе са свим елементима њене независности, територијалне целовитости и уставног поретка.¹²

По другим ауторима, национална безбедност се дефинише као „настојање националне државе да обезбеди свим члановима друштва сигурност пред угрожавањем извана (интервенције, напади, окупације, блокаде и др.) и унутар друштва (угрожавања реда и мира, криминал и др.)“.¹³

Према трећој групи аутора, под националном безбедношћу подразумева се заштита и омогућавање несметаног функционисања основних вредности датог друштва. По овој групи аутора, национална безбедност има своју унутрашњу и међународну димензију. Унутрашња димензија безбедности означава несметано функционисање друштвеног, економског и политичког система и очување јавног реда и мира, а међународна димен-

¹¹ UN - Doc. S/PV 3946, 31 January 1992, p. 142-143.

¹² Јовановић Б., часопис „Полиција и сигурност“, бр. 1-2, Загреб, 1997. године, стр. 6.

¹³ Гризолд Антон, Европска варност, Факултет политичких наука, Љубљана, 1998, стр. 23.

зија безбедности подразумева заштиту територијалног интегритета и суверенитета државе.¹⁴

Benkowitz u Backet националну безбедност одређују као способност државе (нације) да своје унутрашње вредности заштити од спољних опасности.¹⁵

Према хрватском аутору *Радовану Вукадиновићу*, под „националном сигурношћу (безбедношћу) подразумева се физички опстанак једне државе и њезина становништва заједно са основним атрибутима неовисности и сталним материјалним просперитетом државе“.¹⁶

Дакле, **национална безбедност**, према **Слободану Милетићу**, је стање у коме се налазе правни субјекти, тј. стање релативног присуства или одсуства угрожавања и/или повређивања правних субјеката за које је одговорна држава. Отуда, Слободан Милетић на веома прихватљив начин дефинише националну безбедност као „успостављено, одржавано и унапређивано стање у држави, које омогућава ефективну заштићеност државе и грађана који у њој живе од свих (спољних и унутрашњих) противправних аката (активности) којима се угрожава уставни поредак, суверенитет, независност и територијална целокупност државе, рад државних органа, обављање привредних и друштвених делатности и остваривање слободе, права и дужности човека и грађанина.“¹⁷

Међутим, под појмом **национална безбедност** може се подразумевати и објективно стање нације и државе, у којем њени легитимни органи и институције предузимају дозвољене мере и активности ради заштите основних националних интереса у области спољне и унутрашње политике, економије, одбране, образовања, научноистраживачког рада, културе и у другим областима друштвеног живота.

Отуда, полазећи од оваквог теоријског одређења, национална безбедност зависи од њеног војно-политичког и геостратегијског положаја, карактера државе и њених друштвено-политичких и економских односа, као и од карактера међународних односа у њеном ближем и даљем окружењу. Неки аутори међународних односа, националну безбедност дефинишу као „одсуство било каквог страха од напада, угрожавања интереса, или претње друге државе или других држава.“¹⁸

¹⁴ Ђорђевић Н., *Безбедност и Југославија*, Загреб, 1985. године, стр. 29.

¹⁵ Benkowitz и Backet, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol.XI, 1968. p.40.

¹⁶ Маслеша Рамо, *Теорије и системи сигурности*, „Магистрат“ – Сарајево, 2001, стр. 37.

¹⁷ Милетић Слободан, *Полицијско право*, Полицијска академија Београд, 1997.

¹⁸ Bourguin M., *Le probleme de la securite internationale*, Recueil des Cours da L'Academie de droit International, 1934. godine, t. 49., str. 473.

Према **Arnoldu Wolfeu**, безбедност представља одсуство претњи усвојеним вредностима, а, у објективном погледу, значи одсуство страха да ће те вредности бити нападнуте¹⁹.

Према бројним савременим ауторима, национална безбедносна политика државе зависи од врсте и распрострањености државних и националних интереса, те актуелних и потенцијалних претњи које те интересе угрожавају, или их могу угрозити. Претње могу бити: политичке, економске, војне, демографске, социјалне, конфесионалне, едукативне, еколошке и претње изазване дугорочним прикривеним деловањем ретроградних снага у свим областима друштвеног живота.

Проблеми дефинисања појма национална безбедност долазе до пуног изражаја тек када треба да се идентификују вредности које могу бити угрожене и када треба дефинисати виталне државне и националне интересе које треба да штите елементи система националне безбедности.

Већина савремених аутора који се баве истраживањима националне безбедности, сматра да витални друштвени, државни и национални интереси, уствари, чине опште потребе државе и њених грађана и да произилазе из општих вредности и циљева садржаних у уставима националних држава, и из реалних могућности и стварне позиције сваке државе у међународном односима.

Социјетална безбедност

Социјетална или друштвена безбедност је способност друштва да истраје у свом суштинском карактеру под измењеним условима и могућим или стварним претњама. Више него посебно, то је питање одрживости, без прихватљивих услова за еволуцију, традиционалних образаца језика, културе, удружења религијског и националног идентитета и обичаја. Концепт социјеталне безбедности је веома модеран у теорији међународних односа, нарочито по питању „идентитета“. Овај концепт безбедности је усредсређен на националне и етничке колективитете, религијске и културне аспекте међународних односа.²⁰

МЕЂУНАРОДНА БЕЗБЕДНОСТ

Развој међународне безбедности може се пратити још од периода обликовања првих територијалних заједница људи – племена. Односи међу тим заједницама углавном су се заснивали на вођењу ратова. И у тим условима

¹⁹ Smith Steve and Baylis John, *Globalization of World Politics*, Oxford Press, New York, 2001, p. 255.

²⁰ Андреја Савић, *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007, стр. 62.

одржавани су контакти између заједница и, касније, појединих држава. Први писани документ који сведочи о регулисању односа између држава забележен је још 3100. године п.н.е. Ради се писаном уговору (на каменом споменику) којим се регулишу границе између два месопотамијска града – државе Логоша и Уме.²¹

У каснијим историјским фазама развоја људског друштва (античко и феудално доба, нови век и савремено доба), потписивање билатералних и мултилатералних споразума (уговора) о миру, пријатељству, савезу, удруживању, разграничењу, забрани употребе силе и ратовања, арбитражи, узајамној помоћи, поштовању људских права и слобода итд. између држава, била је редовна пракса у међународним односима.

У новијим етапама историјског развоја јављају се и институционални облици међународне безбедносне сарадње, као што су **Света алијанса, Лига народа и Уједињене нације**. Ради целовитог прегледа ставова о међународној безбедности потребно је анализирати традиционалне и модерне теоријске правце као што су: теорија равнотеже моћи; реалистичка; неореалистичка и идеалистичка теорија.

Теорија равнотеже моћи у међународним односима сматра се настаријом и најприсутнијом теоријом са низом противуречних појмовних одређења. Етимолошки посматрано, овај појам вуче корене још од настаријих времена. Налази се још у списима старих индијских и грчких филозофа. Иако се тешко може говорити о формалном обликовању овог теоријског правца у том периоду, теорија равнотеже моћи је имплицитно представљала начин одржања политичке заједнице тога доба.

Већ од почетка 18. века па до Првог светског рата овај теоријски концепт је сматран јединим сигурним механизмом очувања стабилности, безбедности и сигурности у међународној заједници. У том периоду већи број признатих аутора истицао је да равнотежа снага предствља сигуран гарант у одржавању мира и превладавању криза и конфликта у међународним односима. Суштина овог концепта полази од позиције моћи, која се изводи из „традиционалне реалистичке“ школе међународних односа, у циљу успостављања уравнотеженог односа снага на политичком, економском и војном плану и у другим областима између држава или група држава (савеза). **У намери да се одржи такав однос моћи, користиле су се традиционалне методе и технике, као што су:** давање територијалних компензација након завршетка рата; формирање тампон зона (држава); формирање савеза; успостављање сфера утицаја; предузимање интервенција; успостављање дипло-

²¹ Љубиша Аћимовић, Наука о међународним односима, Институт за међународни политику и привреду, Београд, 1987, стр. 20.

матских преговора; решавање спорова мирним путем; трка у наоружању; смањивање наоружања, итд²².

Концепт равнотежа моћи био је један еластичан, флексибилан и децентрализован систем безбедности који је, у складу са заједнички утврђеним стратегијским циљевима, подједнако деловао, било да се ради о оружаном интервенцији или одбрани виталних националних интереса. Иако је концепт равнотежа моћи, као начин решавања конфликта, са становишта интереса великих европских држава, био ефикасан систем безбедности, ипак може се рећи да овај концепт безбедности, и поред неких позитивних решења, није био у стању да као институционални механизам спречи велике конфликте који су убрзо довели до светских ратова. Непомирљива супротност националних интереса великих сила довела је у питање способност и ефикасност система равнотеже моћи у међународним односима.

Реалистичка теорија своју концепцију међународних односа заснивала је на очувању виталних националних интереса. У центру пажње ове теорије било је очување виталних вредности националне државе које се морају, по сваку цену, очувати и у континуитету штитити, за шта треба имати моћ, која се испољавала кроз примену силе. Иако генезу овог теоријског правца налазимо још у античком добу, он има преовлађујућу улогу од другог светског рата до почетка осамдесетих година 20. века. У том периоду у међународним односима одигравале су се крупне политичке, економске и војне промене, праћене снажно израженом глобализацијом односа у свим областима друштвеног живота.

Суштина овог правца у међународним односима лежи у томе што међународна заједница у том периоду није имала адекватно изграђен правни институционални систем који би могао заштитити основне вредности националних држава, због чега је често долазило до различитих облика угрожавања њихове безбедности. Такво стање у међународним односима принудило је националне државе да, ради опстанка и заштите својих виталних државних и националних интереса, јачају војне и укупне безбедносне потенцијале. Родоначелник реалистичке теорије био је **Hans J. Morgenthau**, који је у делу „Политика међу народима: борба за силу и мир“, на целовит начин образложио свој концепт реалистичке теорије међународних односа у шест принципа:

1. Политика је, као и друштво, у најопштијем смислу подређена објективним законима који имају своје корене у људској природи;
2. Централна тачка политичког реализма, која служи као путоказ у разним подручјима међународних односа, јесте концепт интереса дефинисан као

²² Гризолд Антон, Европска варност, Факултет политичких наука, Љубљана, 1998, стр. 70.

моћ. Политички реализам ставља нагласак на „рационалност, објективност и неемоционалност“;

3. Реалисти свој концепт интереса дефинисан као сила не схватају као „заувек дату категорију, односно један фиксирани циљ“;

4. Политички реализам је „свестан“ моралног значења политичке акције, али и неизвесних тензија моралног налога и услова за успешну политичку акцију;

5. Политички реализам одбија идентификовање моралних аспирација појединачних нација са моралним законима који имају универзално значење;

6. Политички реализам задржава аутономију у политичкој области²³.

У изложеним принципима тежиште се заснива на концепту националних интереса и моћи националних држава. По овом аутору, **основни фактори који опредељују моћ националних држава су: географски положај; национални ресурси; војна способност; становништво; квалитет дипломатије у вођењу спољне политике и индустријски капацитети, са видовима њеног ограничавања путем равнотеже моћи.**

Осим *Hansa J. Morgenthaua*, заговорници реалистичке теорије у међународним односима били су и *George F. Kenan*, *Henry Kissinger*, *Nicholas J. Spykman* и др.

Иако су неки од ових заговорника реалистичке теорије имали супротне ставове о међународним односима, ипак су били сагласни у томе да у међународној заједници долази до супротстављених националних интереса, што неминовно доводи до различитих облика конфликта. Ради тога све државе морају предузимати мере на јачању своје војне и техничке моћи како би заштитиле своје виталне државне и националне интересе. **Неореалистичка институционалистичка теорија** у центар својих разматрања ставља интеракцију држава и њихових политика, природу моћи, циљеве спољне политике држава, технике управљање моћи, утицај окружења на политичко понашање и сл.

Идеалистичка теорија описује онакве међународне односе какви би они, по њиховом мишљењу, требали да буду.

Не упуштајући се у дубљу анализу ставова представника појединих теоријских праваца у развоју међународне безбедности, може се констатовати да се они разликују у схватањима појма моћи, њеног места, улоге и основне функције у очувању националних интереса, изградње међународних односа, моралних вредности и циљева у области националне и међународне безбедности. Из анализе ставова главних протагониста ових теорија, уочљиво је да

²³ Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace* – Политика међу народима: борба за силу и мир, New York, 1948, p. 4-14.

је концепт изградње и одржавања међународне безбедности био на маргинама теоријских расправа и практичних потеза националних држава, посебно оних најмоћнијих. То је и разлог због кога досадашњи систем међународне безбедности, и поред извесних позитивних достигнућа, није испунио очекивања националних држава, па ни очекивања протагониста ових теоријских праваца у међународним односима.

На почетку XXI века динамика међународних односа, посебно процеси глобализације, са развијенијим везама између држава и региона, и измењена схватања у области задовољавања националних интереса, све мање зависе од политичких концепата силе. У таквим условима већи значај у изградњи унутрашње и међународне безбедности имају политички, економски, техничко-технолошки, социјални, културни и други фактори, па ће у будућности свако заснивање међународних односа само на моћи и сили представљати опасно угрожавање безбедности појединаца и малих држава, а, са аспекта демократских процеса и глобалне безбедности, то је дубоко превазиђен политички концепт.

Полазећи од те чињенице, изградња стабилне међународне безбедности треба да буде темељни услов за опстанак и успешан развој држава и стабилна основа за елиминисање свих конфликта који могу довести у питање стабилност и безбедност националних држава.

Отуда, међународну безбедност можемо дефинисати као стање слободе и правде на глобалном нивоу, у коме се све чланице међународне заједнице и сви поједници осећају безбедним и сигурним, стање у коме постоје изграђени ефикасни механизми заштите националних држава од свих облика угрожавања и угрожености њихове безбедности.

Међународна безбедност у свом садржају обухвата регионалну, глобалну, заједничку, колективну и кооперативну безбедност.

Регионална безбедност

Регионална безбедност је део међународне безбедности која се фокусира на један регион – пример регион Југоистичне Европе, чији је Србија саставни део.

Ризици од избијања ратова и других оружаних сукоба на европском простору знатно су смањени, али нису потпуно отклоњени. То се посебно односи на земље у источној и југоисточној Европи које су у процесу транзиције суочене са економским, социјалним и политичким проблемима и потешкоћама, што може у одређеним околностима да изазове пораст напетости.

У постојећим условима ОЕБС, ЕУ и НАТО су кључни елементи европске безбедносне архитектуре. Од способности њиховог прилагођавања но-

вим изазовима, ризицима и претњама безбедности, и од карактера односа које ће те асоцијације успостављати са осталим актерима савремене међународне заједнице, највише зависи безбедност евроатланског простора и света у целини.

Јачање безбедности и стабилности на евроатлантском простору позитивно се одражава на консолидовање прилика у државама југоисточне Европе. Таква тенденција позитивно утиче и на процес редефинисања њиховог места у новој констелацији међународних односа. Унутрашње промене у већини држава тог региона условљене су новом војно–политичком реалношћу, опредељењем за развој политичког и економског система устројеног према моделу земаља развијене демократије. Иако је постигнут значајан напредак у изградњи мира и стабилности, још увек је југоисточна Европа безбедносно осетљив простор европског континента. Посебну претњу њеној безбедности чине економско–социјални проблеми, сепаратизам, национални и верски екстремизам, организовани криминал, тероризам и недовољно изграђене државне институције. Такво стање отежава процес њихове брже и успешније демократске транзиције.

Због сложеног карактера изазова, ризика и претњи безбедности неопходно је да државе југоисточне Европе заједничким напорима сузбијају негативне процесе који угрожавају њихову безбедност. Посебан значај за консолидовање мира и стабилности у региону имају регионалне безбедносне иницијативе. За регион југоисточне Европе то су: Процес за сарадњу југоисточне Европе, Пакт за стабилност југоисточне Европе, Састанак министара одбране земаља југоисточне Европе и Иницијатива за југоисточну Европу.

Будући да је стабилност услов за приближавање тог региона Европској Унији, изградња заједничких механизма превенције ризика и претњи, и управљање кризним ситуацијама важне су претпоставке безбедносног консолидовања и брже демократске транзиције држава југоисточне Европе.

Колективна безбедност

Колективна безбедност је термин који означава стање система безбедности унутар групе суверених држава. У овом систему, државе чланице система колективне безбедности слажу се у одрицању од употребе силе и у помагању било којој чланици у случају да друга чланица прибегне употреби силе. То је систем за насилан одговор међународне заједнице на кршење међународног мира, уперен против народа једне или групе суверених држава унутар система колективне безбедности.

Према истакнутом британском адвокату, Адаму Робертсу, „колективна безбедност је систем безбедности на регионалном и светском нивоу, у којем свака држава прихвата обавезу да је безбедност једне од њих брија

*свих осталих држава и оне њисају да се укључе у колективни одговор на њреиње или нарушавање мира.*²⁴

У дефиницији колективне безбедности Адама Робертса говори се о колективном одговору, а не помиње се употреба војне силе. Основна разлика између система колективне одбране и колективне безбедности је та што се у систему колективне одбране употребљава војна сила када се ради о заједничкој одбрани, а у систему колективне безбедности то није случај.

Основне институције система колективне безбедности су: Уједињене нације (УН) и Организација за безбедност и сарадњу у Европи (OSCE).

Прва савремена институција колективне безбедности била је *Лига народа*, основана после завршетка Првог светског рата. Према оснивачком акту ове, у хијерархији највише међународне организације, њене чланице су биле обавезне да бране једна другу од напада других чланица унутар Лиге народа. Међутим, из познатих разлога – фундаменталног неслагања либералне демократије, фашизма и комунизма ...²⁵, који су били присутни унутар чланица ове организације, Лига народа није била успешна у постизању безбедности и стабилности.

Због неефикасности Лиге народа, ова организација се на крају Другог светског рата, вољом њених чланица, трансформисала у Организацију Уједињених нација (ОУН) у којој се, према члановима 41 и 42 повеље Уједињених нација, допушта деловање држава чланица ради чувања и успостављања међународног мира и безбедности. На основу Повеље УН, међународна заједница треба да изврши притисак на прекршиоца мира, било невојном присилом или употребом војне силе.²⁶

Средином седамдесетих година XX века (1975) формирана је Конференција о безбедности и сарадњи у Европи (CSCE), која је касније променила име у Организацију за безбедност и сарадњу у Европи (OSCE), чија је основна улога да осигура колективну безбедност Евроазијско-атланског региона.

Основна улога ове безбедносне организације најбоље се може видети у Приручнику OSCE у којем се експлицитно наводи: „Полазећи од премисе да је безбедност недељива, државе учеснице имају једнак удео у безбедности Европе, и стога треба да сарађују да би спречиле избијање криза ... Оно што произилази из овог тврђења јесте чињеница да сарадња може да користи свим државама чланицама, док стварање несигурности ... може да угрози добробит свих“²⁷.

²⁴ Ibid, стр. 22.

²⁵ Гарент Еванс, часопис удружења дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, „Безбедност и друштво“, Београд, новембар/децембар 2005. године, стр. 22.

²⁶ Bruno Simma, Парламентарни надзор безбедносног сектора – Начела, механизми и пракса, Charter of the United Nations, Интерпарламентарна унија и Женевски Центар за контролу оружаних снага, Београд, 2003. године, стр. 17.

²⁷ Гарент Еванс, часопис удружења дипломаца Центра Џорџ К. Маршал, „Безбедност и друштво“, Београд, новембар/децембар 2005. године, стр. 22.

Због тога земље чланице OSCE сарађују да би спречиле појаву криза које би могле да угрозе ову безбедност. Организација о безбедности и сарадњи у Европи није војна, већ безбедносна организација различитих држава унутар једне заједничке институције у којој могу равноправно да разговарају о безбедносним питањима од заједничког интереса.

OSCE има 55 држава чланица и она активно ради на раном упозорењу, превенцији конфликта, контролисању криза и рехабилитацији након престанка конфликта. OSCE нема средства и механизме којима би могла да спречава своје државе чланице, јер све државе чланице унутар ове организације имају исти статус.

Све одлуке унутар институција OSCE доносе се консензусом. Ово је јак ограничавајући механизам за моћне државе које су снагом своје војне, политичке или економске моћи спремне да предузму одлучујуће кораке како би се обрачунале са безбедносним проблемима.

Повељом УН признаје се право сваке државе на индивидуалну и колективну одбрану у случају напада. Такође се гарантује могућност државама да своју самоодбрану остваре колективно.

Државе могу да склапају регионалне споразуме ради колективне одбране, на основу чега су многе приступиле стварању војно-политичких савеза.

Заједничка безбедност

Заједничка безбедност (каква је рецимо, у оквиру Европске уније или Заједнице независних држава – ЗНД). Представници ЕУ тврде да концепт заједничке безбедности и одбране земаља чланица ЕУ није у колизији са концептом колективне безбедности у ОУН, нити са кооперативном безбедношћу и колективном одбраном НАТО.

За земље чланице ЕУ, улога ОУН у области међународне безбедности је и даље примарна. За укључивање европских снага у акције очувања мира и безбедности и даље је неопходан мандат ОУН. Такође, и политика европске безбедносне сарадње не доводи у питање трансатланску везу, већ је успостављена политика договарања о употреби заједничких капацитета са НАТО.

Ефекти такве сарадње су најочигледнији у решавању кризе на Балкану, најпре у БЈР Македонији, а затим и на К и М. Примера ради, у првој војној акцији у којој су учествовале и европске снаге – CONCORDIA у Македонији, 2003. године, коришћена су средства НАТО према споразуму из Берлина. ЕУ својим безбедносним капацитетима учествује у војним и цивилно-војним операцијама, какве су, рецимо, ALTHEA у БиХ, PROXIMA у БЈР Македонији, итд.

Кооперативна безбедност

Кооперативна безбедност је термин који повезује колективну безбедност са општим приступом безбедности. Овај појам најчешће се одређује као „широк приступ безбедности, мултидисциплинарног опсега, који, у својој основи, фаворизује уверавање у односу на одвраћање; укључивање пре него искључивање; невојна решења у односу на војна; подразумева да су државе превентивни чиниоци система безбедности, али прихвата да недржавни чиниоци могу имати важну улогу; не захтева формално стварање безбедносних установа, али их не искључује, и не искључује вредност стваралачке навике дијалога на мултилатералној основи“.²⁸

Кооперативна безбедност (концепт и систем сарадње у безбедности земаља чланица Атланског савеза – НАТО). Шта подразумева под појмом кооперативне безбедности, делимично је исказао и *Гарет Еванс*, служећи се компарацијом и подвлачећи његову везу са системом колективне безбедности. Том приликом навео је и примере сличности и сарадње ова два система у заједничким мировним операцијама, али је истакао и извесне разлике. Поред осталог, о кооперацији за мир написао је:

- широк приступ безбедности, који је мултидимензијалног опсега, наглашава уверење пре но одвраћање;
- укључујућа је, пре него искључујућа, није ограничавајућа по питању чланства, фаворизује мултилатерализам над билатерализмом;
- не фаворизује војна решења над невојним, подразумева да су државе превентивни чиниоци безбедносног система, али прихвата да недржавни чиниоци могу имати важну улогу;
- не захтева стварање формалних безбедносних установа, али их и не одбија, и
- **надаस्ве истиче вредност стваралачке навике дијалога на мултилатералном нивоу.**²⁹

Глобална безбедност

У последњој деценији 20. века дошло је до значајних промена у међународној заједници које се огледају у нестанку биполарне поделе света и развоју интеграционих процеса. Развој информационе и комуникационе технологије допринео је интензивирању промена и убрзао процес глобализације ско-

²⁸ Bruno Simma, Парламентарни надзор безбедносног сектора – Начела, механизми и пракса, Charter of the United Nations, Интерпарламентарна унија и Женевски Центар за контролу оружаних снага, Београд, 2003. године, стр. 17.

²⁹ Часопис „Одбрана“, 1.1.2006.

ро свих аспеката међународних односа. У оваквом окружењу сарадња постаје битна претпоставка за јачање мира, стабилности и демократског развоја.

Процес глобализације имао је за последицу и неке деструктивне појаве које су изазвале регионалне и локалне напетости и конфликте. Нови изазови, ризици и претње безбедности условљени су све израженијим разликама у економском развоју појединих држава и народа. Савремени свет је због тога постао оптерећен многим неизвесностима, с тим што је његово главно обележје у области безбедности смањење опасности од традиционалних војних сукобљавања и директног конфронтирања великих сила, с једне стране, и појава мноштва нових невојних изазова, ризика и претњи, с друге стране.

Отуда, након завршетка „хладног рата“, а посебно након промене структуре и функције НАТО, која је уследила на Вашингтонском самиту 1999. године, долази до проширења значења појма безбедности. У научним круговима све више је у оптицају нова појмовна синтагма „глобална безбедност“, као директна последица великих геополитичких промена крајем 20. и почетком 21. века. Ширењем појма безбедности на све аспекте друштвеног живота, он је престао да буде искључиво везан за државу и националну безбедност, а све више се односи и на поштовање људских и грађанских права појединаца, дакле на индивидуе као „грађане света“. То је један, у основи, нови футуристички поредак који би требало да уследи као последица економске глобализације света.

Неспорно је да процес глобализације утиче на проширење значења новог појма „глобална безбедност“, у безбедност планете Земље. То је довело до „критичне тачке у односу на редефинисање концепта безбедности, јер не постоји јединствен приступ у дефинисању глобалне безбедности који би био универзалан и прихватљив“.³⁰

Обзиром да глобална безбедност нема институционално упориште у међународним институцијама, а да је тај појам је још увек неприхватљив и за међународна правна акта, смисао глобалне безбедности једино може бити заштита земље планете од разних глобалних неприлика, као што су земљотреси, цунами, поплаве, пожари, отопљавања глечера и друге природне катастрофе, као и катастрофе које може проузроковати човек на глобалном нивоу.

Многи аутори данас истичу да је идеја глобализације америчка идеја, заснована на униполаризму, односно на чињеници да је, након пада Берлинског зида и распада Варшавског пакта, Америка неспорно постала водећа сила у свету. И као што је некада авангарда у комунизму био пролетаријат, авангарда у глобализму су корпоративне елите које држе у својим рукама скоро 70 %

³⁰ Аврамов Смиља, Безбедност у 21. веку, Зборник радова СИМБОН 2001, Београд, стр. 426–429.

укупног капитала у свету. То само продубљује јаз између сиромашних и богатих земаља у свету, односно проширује јаз између Севера и Југа.

Терористички удари на симболе америчке војне, политичке и економске моћи од 11. септембра 2001. године развили су нову свест о томе да сви људи деле једну планету и чине глобалну заједницу у којој морају да се уважавају и нека правила како би се могло живети заједно. Основни проблем заједничког живота у глобалној заједници је у томе што су правила те глобалне заједнице у интересу великих и моћних држава. Уколико се истински жели остварити глобална безбедност свих на палети Земљи, онда та правила морају бити фер и праведна (и морају бити схваћена као таква), тј. морају поклонити дужну пажњу сиромашнима, као и моћнима, морају одражавати базично осећање пристојности и социјалне правде.³¹ Управо то није постигнуто садашњим моделом глобализације који снажно захвата и земље у транзицији.

Глобализација је феномен који драматично обележава дух савременог времена и обликује политику, економију и друштвени живот света, мада неједнако и са различитим последицама. Овај универзални процес, који подразумева интензивно економско, технолошко, политичко, идејно-културолошко и војно повезивање људи, народа и држава, по моделу западне цивилизацијске парадигме, добија све више на интензитету, са све израженијом тенденцијом да захвати све сфере индивидуалне и колективне егзистенције људи. Глобална перспектива света и универзализација стандарда свеукупне друштвене организације држава и народа у њему, данас као да је више него извесна.³²

Данас је присутно много дилема које прате феномен глобализације, а једна од најосновнијих је: шта је аутентични смисао глобализације – да ли је она претња свету или шанса за његово значајно поправљање. Односно, да ли ће глобализација свет учинити бољим, ширећи просторе технолошког прогреса, мира, сарадње и демократског развоја људи, народа и држава, или ће, пак, она бити у функцији „афирмације“ принципа моћи, тоталитаризма, неједнакости, насиља и неизвесности, то јест у функцији свих оних тенденција које ће нужно производити подељеност и супротстављеност у свету.³³

Неспорно је да су идеолошки основи глобализације вредности либерално-демократског модела западног света, као што су: приватно власништво, индивидуалне слободе и демократија. Глобализација данас подразумева значајно ограничавање суверенитета националних држава, с једне стране, и истовремено фаворизовање интереса одређених држава, посебно САД, као неп-

³¹ Стиглиц, Е. Цозеф, Противречности глобализације, СБМ, Београд, 2004, стр. 15.

³² Стојановић Станислав, Безбедност и изазови процеса глобализације, Војно дело бр. 1, 2005, Београд, стр. 23.

³³ Ibid, стр. 23-24.

рикосновеног политичког, економског и војног ауторитета савременог света, с друге стране.³⁴

Неподељена су мишљења да се у актуелној експанзији НАТО пакта, порасту војног интервенционизма и спровођењу концепта демократизације појединих земаља, могу препознати настојања супер сила и финансијских центара моћи да успоставе такву прераспodelу ресурса у свету, која ће на дужи рок елиминисати неизвесности које се односе на недостатак кључних енергената и јефтине радне снаге. У том смислу, тврди се да нови идентитет НАТО-а јасније указује на његово прерастање у врхунско оперативно тело у сфери безбедности, које ће убудуће артикулисати и контролисати сва кризна жаришта у свету и бити креатор глобалног система безбедности постављеног на стандардима, интересима и вредносном систему САД.

Међутим, НАТО кроз разноврсне кооперативне програме развија флексибилну мрежу са великим бројем држава евроатлантског простора и на тај начин развој њихових војних потенцијала усмерава на глобалну интервентну способност и њихово усклађивање са америчким стратешким концептом глобалне безбедности.³⁵

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Мноштво је теоретских разматрања употребе самог термина и различитих научних погледа на безбедност, посебно ако знамо да се овај термин, као основна вредност међуљудских односа користи у свим областима живота и рада. Отуда многострукоост његове употребе, али с основним циљем – очувањем и остваривањем безбедности грађана. У том смислу, можемо с правом истаћи да безбедност има функцију служења. **Међутим, у једном друштву се не може остварити ни максимална безбедност, нити апсолутна слобода.** Ради се о потреби обезбеђења равнотеже између безбедносне заштите и основних права и слобода грађана и интереса друштвене заједнице. У том смислу слободу и безбедност треба првенствено схватити као варијабилне величине, с обзиром на дивергентне, конфликтне и непомирљиве интересе појединаца и група у сваком друштву.

Уколико држава не обезбеди потребан ниво безбедности, не може се апсолутно говорити о индивидуалним слободама у једном друштву. Према томе, садашњи проблем демократског друштва јесте како одржати ниво пропорционалности између слободе и безбедности.

³⁴ Ibid, стр. 28.

³⁵ Ibid, стр. 38.

Разлике које су кроз историју постојале и које данас постоје између друштава, условиле су нужност одмеравања снага на политичком, војном, идеолошком и економском плану ради промене односа снага и наметања одговарајућих система вредности. У том смислу, наука о безбедности је пред великим изазовима, посебно у време великих политичких, националних, економских, безбедносних и других процеса са дивергентним погледима на решавање питања која су од животног значаја за човека. У том процесу долази до конфликта, безбедносне турбуленције, сукоба и опасности са применом силе и разних облика насиља који доводе у питање основе хуманизма. Данас „нема хуманизма без идентитета“, интегритета и суверености појединца и заједнице, у смислу слободе деловања у стварности, јер то су највише вредности хуманитета које произилазе из генеричног бића човека.

Дакле, безбедност је стање у коме се налазе правни субјекти, тј. стање релативног присуства или одсуства угрожавања и/или повређивања правних субјеката за које је одговорна држава.³⁶

Елементи интегралне безбедности најчешће штите следеће вредности и опште интересе: одбрану државе и њених грађана; очување и интензивни развој демократије, демократских институција и просперитетног и слободног друштва; владавину права; поштовање људских и грађанских права, укључујући и мањинска права; пуну интеграцију националне државе у међународну заједницу држава на регионалном и глобалном плану; обезбеђење социјалне и сваке друге сигурности становништва; очување културног и историјског идентитета домицилног народа у дијаспори и заштиту природне средине и обезбеђење здравог еколошког окружења.

Овако дефинисани општи интереси националних држава остварују се према општеприхваћеним међународним стандардима и кодексима. Стога све државе изражавају одлучност да свим расположивим и дозвољеним средствима штите своје интересе и активно учествују у изградњи и заштити универзалних вредности међународне заједнице.

Различита виђења појма безбедности, од индивидуалне до глобалне, указују на дивергентна гледишта теоријског одређења овог појма, али у исто време пружају избор и преглед заједничких елемената на основу којих се верује да се у будућности може општеприхватљиво дефинисати национална безбедност.

С обзиром на актуелна кретања и основне тенденције у развоју индивидуалне, националне и међународне безбедности, неопходно је потражити одговор на кључно питање: **Да ли ће државе, као основни субјект међународног права, опстати или ће уступити место недржавним актерима? Да ли**

³⁶ Милетић С., Полицијско право, Полицијска академија Београд, 1997.

ће геостратегија уступити место геоекономији? То су питања на која није лако дати једнозначан одговор. На ова питања одговоре мора дати светска наука и политика.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Aldrich R. J. Dangerous Liaisons Post-September 11 Intelligence Alliances, Harvard International Review Vol. XXIV, No. 3, fall 2002.
2. Andrew Christopher, For the President's Eyes Only: Secret Intelligence and the American Presidency from Washington to Bush, New York> Harper Collins, 1995.
3. J. A. Amos, J.W. Taylor, J.M. Mararr Jr. (eds), American National Security (Fifth Edition), John Hopkins University, Press Baltimore, 1999.
4. С. Аврамов, Безбедност у 21. веку – Научна изграђеност и чиниоци војне стратегије, Зборник радова, Институт ратне вештине, Београд, 2001.
5. З. Видојевић, Глобализација као неминовност, потчињавање и шанса, Зборник Глобализација и транзиција, Институт друштвених наука, Београд, 2001.
6. Goddis John Lewis, Surprise, Security, and the American Experience, Cambridge: Harvard University Press, 2004.
7. Р. Маслеша, Теорије и системи сигурности, Магистрат, Сарајево, 2001.
8. Д. Симић, Наука о безбедности – савремени приступи безбедности, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
9. Љ. Стајић, Основи безбедности, Полицијска академија, Београд, 2004.
10. А. Савић, Увод у државну безбедност, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2002.
11. А. Савић, Обавештајне службе и национална безбедност, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2006.
12. А. Савић – Љ. Стајић, Основи цивилне безбедности, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, 2006.

CLASSIFICATION OF SECURITY

Radoslav Gaćinović, PhD
Institute for Political Studies, Belgrade

Summary: For the purpose of better interpretation of security issues, a classification, i.e. sorting of security into types was conducted in this paper, in order to achieve scientific identification of security as universal value of modern world, using qualitative analysis. Using scientific approach, security – integral security is divided on inner (individual and national) and international (regional, global, joint, collective, and cooperative) security. In order to qualitatively problematize particular segments of integral security, the author reminds on etymological origin of the term “security”. The paper also gives the definition of security as a starting point for its classification. In the second section of the paper, the author analyzes every type of classified security.

САМОУБИСТВА И ПОКУШАЈИ САМОУБИСТВА У СРБИЈИ – – УСЛОВИ, УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ

Др Златко Николић
Виши научни сарадник
Институт за криминолошка и социолошка истраживања

Сажетак: Свакодневне информације о самоубиствима или покушајима самоубиства додатно узнемиравају јавност, поред свакодневних проблема преживљавања, губитка посла и надања у боље дане. Црне хронике дневних листова скоро да и не прескачу такву „пикантерију“, зарад објективног информисања јавности, а стручна јавност, осим почетних анализа, скоро да је престала да се тиме бави. Статистика је, међутим, у томе неумољива и она нам показује да смо последњих десетак година заузели веома високо место у Европи, достигавши ниво од 19 до 20 самоубиства на 100.000 становника. У чему је проблем – питање је које се стално намеће лаичкој, али и стручној јавности; да ли је то пролазни феномен транзиционог периода, измена социјалне структуре и културе живљења, или је, пак, по среди нешто друго: губитак ослонаца за понашање „закону верних“ грађана, отуђеност у урбаним, али и анонимним руралним срединама или нешто треће? То што знамо, али и оно што слутимо, предмет је овог рада, ради бољег сналажења свих нас, а посебно органа формалне социјалне контроле: полиције, психијатара, центара за социјални рад, као и све присутнијег невладиног сектора

Кључне речи: *самоубиства, покушаји самоубиства, социјална средина, аномија, превенција, последице.*

АКТУЕЛНОСТ ПРОБЛЕМА

Нема дана да у дневним листовима наше земље не осване наслов о самоубиству или покушају самоубиства неког од наших грађана и то, најчешће, самоубиства или покушаја самоубиства на неком од јавних и прометних места. То је, и без статистике, видљиво из самих новинских натписа, а доминирају по учесталости београдски Бранков мост, новосадски Петроварадински мост, познати солитери у Нишу, Врању, Суботици и у другим градовима. Јавност се видљиво згражава, а у себи осећа део кривнице за судбину тих људи и то утолико више уколико је место из кога је самоубица мање, јер се људи у таквим местима више знају и упућенији су једни на друге. Социјална контрола је, наиме, увек већа у мањим местима, а мања у отуђеним градовима, какви су Београд, Нови Сад, Ниш и други, па отуда и више питања и чуђења грађана у смислу: „Шта му је било, или шта јој би?“, „Шта смо ми ту пропустили и шта смо могли да урадимо?“ Одговори „чаршије“ су различити, уз окривљивање свега што им прво падне на памет као „разумно“, али, временом, сви ми као да смо постали толерантнији, односно, мање зачуђени због све већег броја самоубица или оних који су то покушали и, будући да смо склони и црном хумору, тражимо пикантерије у изјавама спашених, као што је то био случај са девојком која је скочила са Бранковог моста и полицајцу из Речне флотиле који ју је извукао из воде рекла: „Ви сте ми упропастили живот“.

Шта се то код нас дешава и зашто смо достигли европски статистички просек (19,4) по броју самоубица на 100.000 становника у 2005. години? Времена су се мењала, људи су се мењали, културе и обичаји су се мешали, границе скраћивале, економија опадала и расла, економске санкције, ратови и нови облици криминалитета су све то пратили, морал се урушавао, и нешто од тога што нас је снашло може бити разлог или објашњење за тако високу стопу самоубиства. Али, да ли су тачна наша нагађања о узроцима и последицама ове социјалнопатолошке појаве, односно, да ли се поклапају етиолошке и феноменолошке карактеристике појаве за које, методолошки, знамо да морају бити у веома високој корелацији? Статистика, међутим, може и да заведе и одведе на погрешан закључак, поготово ако је то, из било којих разлога, коњукурно за интерпретаторе феномена, нарочито ако не претпоставимо и тзв. „тамне бројке“ ове појаве, као што су: нејасно, непознато, непријављено, неоткривено и друго.

Статистика је, нажалост, ипак неумољива, уз све њене недостатке, па не можемо да пренебрегнемо та „статистичка“ кретања ове појаве у нашој средини и када нам се то не допада. Ми смо, наиме, од земље која је била у доњем реду европских земаља по броју самоубица, доспели у горњи ред, јер

смо у последњој декади двадесетог века доспели до бројке од 21 самоубице на 100.000 становника (1992, 1993, 1997. год.). Смањење тренда у наредним годинама (од 1997. до данас) на, у просеку, 19 самоубица на сто хиљада становника, није нас извело из тог горњег реда, јер је само 12 европских земаља испред нас по проценту самоубистава. Географски, линија иде са севера на југ (Финска, Летонија, Естонија, Белгија, Мађарска и др.), а економско-политички, осим Финске и Белгије, у питању су земље у транзицији бившег СССР-а и источног блока, те Словенија, Хрватска и Црна Гора из бивше СФРЈ. Најнижи проценат је у тзв. медитеранским срединама (Грчка 3,4, Албанија 4,0 итд.). Подаци за бившу СФРЈ такође иду са свера на југ, али одступају по економско-политичким условима, јер Словенија има највишу стопу самоубистава (28,1), а Македонија најнижу (6,8). Црна Гора је, и по једном и по другом параметру, изузетак, јер је број самоубистава изнад медитеранског и поприма одлике транзиционог процента. Статистика, такође, указује да су проценти самоубистава код нас највиши код припадника мађарске (43,4) и бугарске мањине (37,4), а на другом полу су Власи и Албанци у Србији. Полне или родне разлике такође постоје, јер је од укупног броја самоубица око 70% мушкараца, а 30% жена. Према старосном добу доминирају старији мушкарци и жене (за 2005. нпр. сваки други умрли самоубица био је старији од 60 година и сваки трећи од 70), а по образовном нивоу мање образовани (1–3 разреда ОШ 49,3%, а више и високо образовање 10,7%)¹.

Почетак ове године (првих пет месеци 2007), нажалост, не указује на бољитак у испољеном тренду повећања самоубистава, јер, по свакодневним новинским информацијама, већ прекорачујемо 2005. годину, односно 19,4 самоубистава на 100.000 становника.

УЗРОЦИ САМОУБИСТАВА – ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Због нелагодности које акт самоубистава или покушаја самоубистава изазива у социјалној средини, у свим временским периодима људског развоја се са неодобравањем и осудом реаговало на такав чин појединаца или група. Отуда су у свим културама и заједницама изграђивани механизми превенције у виду моралних, религиозних или законских норми. Хришћанска религија, али и све друге тзв. велике религије санкционишу овакав чин својих припадника, па је код хришћана забрањено сахрањивање самоубица на гробљима, забрањена су верска опела, али постоје и друге неписане санкције, као што су: избегавање или смањивање контаката са породицом самоубице, избегавање удаје или женидбе из тих породица и друго. На тај начин је овај, у основи,

¹ Према годишњацима Републичког завода за статистику Србије.

лични чин појединца одувек представљао више проблем социјалне средине него проблем самог актера.

Међутим, под самоубиство се не могу подвести сви видови аутоагресије, иако има аутора који сматрају да самоубиства не треба дефинисати, будући да се, само по себи, подразумева шта то значи. Али, социјални патолози знају да сваки акт аутоагресије не мора да буде и класично самоубиство, па се под тим подразумева само намерно и свесно уништење сопственог живота, а све друго би био несрећни случај и нежељени стицај околности. Без обзира на стриктно или мање стриктно дефинисање самоубиства, и ови други несрећни случајеви, сасвим налик на самоубиства, узнемиравају јавност и изазивају слутње да су корени таквих поступака и догађања, пре свега, у самом друштву, а не у појединцу самоубици. Људи, наиме, по свом вредносном систему и искуству знају да је питање смисла или бесмисла живљења, углавном, везано за заједнички вредносни систем, статус и улогу појединца у социјалној средини и да је неуспех у томе (објективно или субјективно) болна чињеница на коју се различито реагује. Због свега тога је ова социјалнопатолошка појава привукла више пажње различитих наука (социологије, психологије, психијатрије, биологије и др.), од свих других социјалнопатолошких појава заједно, изузев наркоманије, иако ове друге, објективно, више угрожавају стање односа у социјалној средини од самоубиства.

Психијатри и психолози су се, разумљиво, посветили проучавању мотива за самоубиства, али до таквих података је једино било могуће доћи преко посредника или писаних порука самоубица. Методолошки, међутим, такви налази не прелазе ниво дескрипције, јер људи не морају да буду свесни правог разлога или проблема за одређено понашање, па најчешће то стање описују онако како им се чини да јесте. При томе се кривац, због линије мањег отпора, увек тражи у другима, а и онда када се самоубице самооптужују не мора да значи да је то и објективно стање. Уосталом, када би само мотиви били у питању, сами по себи, превагнули би тзв. биофилни мотиви или мотиви за самоодржање, а не самоуништење живота. Ти базни или физиолошки мотиви, за разлику од животиња, нису, дакле, у основи људске самодеструкције, већ мотиви из тзв. другог сигналног система, односно људске свести. Човек је, наиме, као свесно биће успео да својој вољи и свом хтењу подреди ове базне мотиве и на њих се, како је то још Маслов приметно², више никада не враћа. За њега су, након задовољења физиолошких и сигурносних потреба или мотива, много важнији друштвени или грегари мотиви, у које спада и потреба за поштовањем и самопотврђивањем, на врху те својеврсне пирамиде људских потреба. Сва истраживања, вршена код нас и свету, ипак наводе да је

² Маслов Абрахам Харолд, амерички психолог (1908-1970).

највећи број самоубистава, према мотивима, остао у категорији непознатог³. Претпоставке психијатара и психолога да су самоубице: 1. особе са израженим менталним и емоционалним проблемима; 2. да су то особе које су имале психијатријску историју и 3. да су то фрустриране особе са јаким агресивним импулсима, које се под утицајем фрустрације окрећу ка аутоагресији, нису се потврдиле, јер није пронађен поуздан показатељ за разликовање самоубица од других особа.

Најкраћи опис стања духа и свести самоубице би био да неуспех у социјалној сфери живљења – субјективно или објективно, доводи до стварања свести код самоубице о безнадежности живљења, бесмислености егзистенције у условима усамљености, затим агривирање (увећавање) комплекса кривице, агривирање страха од последица хроничне или акутне болести и, уопште, страха од душевних или физичких патњи. Такав кратак опис дела стања свести код самоубице је навео многе социјалне антропологе да се проблемом самоубистава баве и у примитивним племенима, која су још увек била без наслага савремене цивилизације, али су и сви њихови налази били да и у таквим културама све води ка социјалним условима живљења. Због тога је и највећи број студија о самоубиствима и истраживања тог феномена социолошки усмерен.

Најпознатија социолошка студија овог феномена је студија Емила Диркема, француског социолога (1858–1917), под насловом „Суицид“⁴, преведена на скоро све језике и на наш, која је оставила јак утицај на сва каснија истраживања самоубистава. Диркем, наиме, у овој студији полази од свог схватања друштва, по коме оно није само прост збир јединки, већ систем образован њиховим удруживањем, који, као такав, представља особену стварност која има своја обележја⁵, па самоубиства сматра друштвеном чињеницом која се може утврдити на основу статистике. Он прихвата да се појединачна самоубиства могу издвојити од облика у којима се јављају и проучавати са психолошког аспекта, али, наглашава да, као друштвена појава, самоубиства нису прост збир независних јединица, већ чињеница по себи, чија је природа иманентно друштвена и поједине околности их не детерминишу. На основу друштвених особености и узрока који су изазвали самоубиство, Диркем је дефинисао три типа самоубиства и то: егостични, аномични и алтруистички тип. У својој студији он је, додуше, навео и четврти тип, тзв. фаталистички тип самоубиства, који се, због малог процента у самој појави, ретко помиње у социолошкој литератури.

³ Види, Шпадијер-Џинић Ј., Социјална патологија, Стручна књига, Београд, 1988, стр. 131.

⁴ Диркем Е., Суицид, БИГЗ, Београд, 1997.

⁵ Диркем Е., Правила социолошког метода, Савремена школа, Београд, 1963.

Егоистично самоубиство је, према Диркемовим проучавањима, иманентно оним друштвеним групама и заједницама (политичким, религиозним, породичним) чија кохезија и интегрисаност слаби. Тај процес слабљења друштвене кохезије прати све већа индивидуација појединца и то тако што се индивидуа све више ослобађа „колективне личности“. Овим се најчешће објашњавају високе стопе самоубиства код одређених категорија чланова заједница (самци, ожењени без деце, разочарани у верску групу или секту и сл.).

Алтруистичко самоубиство је последица супротних односа појединац – друштво у односу на егоистичко самоубиство. Док је код егоистичних самоубиства проблем слабљења кохезије и интегрисаности појединца са групом, алтруистичко самоубиство је последица прејаких регулаторних односа група над појединцем. Појединци се у таквим групама, где нема индивидуације и егоизма, опредељују за самоубиство из алтруистичких разлога, како би спасили и заштитили част породице, пријатеља, заједнице, изнуђујући тим чином своју рехабилитацију и брисање греха због неке грешке или преступа који су починили. Отуда је ова врста самоубиства више својствена примитивнијим и неразвијенијим срединама са јаким обичајним нормама, али и врло развијеним као што је Јапан, где су, такође, обичајне норме и култ заједништва појединца и друштва и надаље врло наглашене (харикири као спас части, нпр.).

Аномично самоубиство се, и према опису и према критичарима овог Диркемовог типа, тешко може разликовати од егоистичног, јер се у оба случаја проблем састоји у слабљењу регулаторних функција група или породице, у првом случају, и друштвене заједнице у целини, у другом случају. Диркем због тога сматра да је ово, ипак, посебан тип самоубиства и да се појављује онда када у аномичним (безнормним) условима слаби контрола друштва над појединцем, а овај не може да сам обузда своје страсти, већ је навикао и увек препуштао то неком ауторитету изван њега. Тај ауторитет је друштво и његов вредносни систем изражен кроз културне, религиозне, обичајне и законске норме, у коме се зна „ко коси, а ко воду носи“, коме се жалиш, ко те штити и какве су последице. Када престану да важе те претходне норме, а нових још увек нема и оне, свакако, не могу да заживе одмах и брзо, онда појединац губи ослонац и образац за понашање, па му не преостаје друго него да се „снађе“ као и други, или да пропадне. Ту „пропаст“, која је у оваквим случајевима, ипак, више субјективна, многи разрешавају самоубиством, како је то био случај код пропасти њујоршке берзе 1929. године, на пример, распада брака, губитка посла у транзицијама или распадима политичких система, држава или социјалних група. Није, стога, тешко схватити о чему се ради у нашој држави, и пораст броја самоубиства од десетак из педесетих година, на 19,4 у 2005. години и са тенденцијом раста наредних година. Услови који су дове-

ли да од уређеног друштвеног система, безбедности на улицама, релативно ниске стопе криминалитета, са видљивим перспективама напредовања у каријери, решавања стамбеног питања, школовања деце, здравствене заштите и другог, одједном зависите од снабдевача животним потрепштинама из криминалних група, тзв. „сналажљивих“, од препродаваца свега и свачега, корупције на свим нивоима, несигурности на улицама од отимача и пљачкаша, сталног бомбардовања информацијама о стварним или фиктивним аферама, без могућности да започнете било какав посао без „рекеташа“ и, друго, не оставља могућност „закону верних грађана“ да и сами буду „сналажљиви“ на легитиман начин⁶. Они су зато морали да буду или „солидарни“ са „сналажљивима“, јер им је од њих зависило и снабдевање животним потрепштинама у време санкција, или сада, да буду конзументи услуга у приватизованим и легалним радњама, предузећима и агенцијама оних „сналажљивих“. Сами они, без посла, јер су технолошки вишак у приватизованим фирмама или фирмама у стечају, реконструкцији или слично, без пензије, или са веома ниском пензијом, „не умеју“ да се снађу на улици или тзв. „сивој економији“, не умеју или неће да корумпирају корумпиране инспекторе разних инспекција, даваоца дозвола или слично, а породица се више не састаје и не виђа, јер је ново радно време „европских вредности“ незаинтересовано за културне и друге тзв. традиционалне навике овог света и овог поднебља. Када се томе дода да су новодонети закони непримењиви и непримењени, јер су, углавном, на брзину преписивани од иностраних и несагласни са нашим културним, религиозним и обичајним нормама, када их и као такве ниподаштавају сви, и када вам заштита права, у просеку, траје 5 до 6 година, можда и дуже, онда „закону верни грађани“ немају много избора до депресије, самоизоловања и самоубиства. Аномија или безнормност и аномична самоубиства су, према томе, основни узрок пораста стопе самоубица у земљама у транзицији као што је наша.

За разлику од претходна три типа самоубиства, фаталистичка самоубиства и покушаји се дешавају у условима претеране стеге и контроле нормалних страсти појединца, односно, у условима депривација свега што је лично: слободе, аутономије, сигурности, приватне имовине и хетеросексуалне комуникације. Овакви услови осујећења су карактеристични за затворе и логоре,

⁶ Пропаст старе девизне штедње у различитим српским, хрватским или словеначким банкама, пропаст пирамидалних штедионица (Дафимент, Југоскандик и др.), ратови и избеглиштва, као и стечаји и пропасти великих предузећа од: РТБ Бор, Робних кућа Београд, Крушика, 14. октобра, Заставе, Јумка и др. довели су велики број грађана тзв. „средње класе“ у колапс и то не само економски, већ и морални, јер више нису имали ослонац за „добро владање“. Када се томе дода и велики број незапосленог радно активног становништва (преко 20%), онда је слика пораста самоубиства јасна, јер нису сви могли ни хтели да се „снађу“.

где затворени људи, објективно или субјективно, казну могу да доживе као неоправдану или неразумно строгу, па због тог социјалног понижења, нарочито у време притвора и неизвесности које он носи, радије могу да се одреде да умру него да понижени живе. Диркем је, додуше, с правом сматрао да је ова врста самоубиства минорна у односу на саму појаву, што она статистички и јесте, те да се за њено проучавање тешко налазе примери. Међутим, време масовне комуникације и средства која за то служе стварају агравирану слику проблема притвореничких и осуђеничких самоубиства, јер у јавности, оправдано, постоји латентни страх да свако једног дана може бити жртва неког хапшења, оправдано или неоправдано. Примера за то има много, од ванредних стања и масовних хапшења, као што је било после терористичког напада на Њујорк, и појаве „Гвантанама“ и других тајних затвора ЦИА по Европи и самоубиства или убистава притворених у тим затворима, масовних хапшења у време акције „Сабља“ код нас, масовних притварања разних јатака хашких оптуженика, притварање припадника различитих „мафија“ код нас (друмске, саобраћајне, царинске, професорске, дуванске и сл.) и њихово јавно приказивање на ТВ-у, штампи и другим средствима. Ни у једном случају није узимана у обзир тзв. „презумција невиности“, већ су државни органи и политичари посебно, хтели приказ себе као бораца за правду, сигурност грађана и чега све не, а ухапшени су тог момента скинути са листе грађана за које се они наводно боре. Неки од притвореника такав акт социјалног понижења и различитих притисака на јавно мњење, везано за њихов „лик и дело“, не могу да поднесу и покушавају или извршавају самоубиства, а јавност се, због наведеног латентног страха да и сами могу бити у тој позицији, разумљиво, сврстава на страну „жртве“. Отуда ће и надаље свако самоубиство притвореника или осуђеника изазивати сумњу јавности у стилу: „Јадан он/а, ко зна шта су му све урадили“ и слично, иако је проценат тога, у односу на појаву која се мери на 100.000 становника, стварно миноран.

Покушаји самоубиства у лаичкој јавности се третирају исто као и самоубиства, иако до фаталне последице (смрти) није дошло. Међутим, постоје значајне разлике, и статистички и персонално, између самоубица и оних који су то покушали, неки чак и у више наврата. Озбиљност намере за самоубиство је, наиме, најнепоузданија чињеница, јер није извесно да ли је то био само апел за помоћ средине или стварна намера, при којој самоубица није добро проценио начин и средства тог чина. Због тога се код процењивања покушаја самоубиства као параметри узимају угроженост виталних органа несуђеног самоубице, снага суицидалне намере и социјалне околности у време покушаја. Тако, на пример, покушај самоубиства на изолованом месту (таван, шума и сл.), без могућности да жртву неко на време открије и спречи, јесте тежи облик намере, од покушаја где је таква могућност извеснија (солитери, мос-

тови, дворишта и сл.). У сваком случају, сваки покушај самоубиства показује да са особом о којој се ради нешто није у реду у душевном и социјалном смислу и, стога, оне увек окупирају пажњу средине и професионалаца који се тиме баве. Склоност или несклоност суициду је, отуда, саставни део сваке психијатријске личне анамнезе прегледаног по било којој основи.

Статистички гледано, покушаји самоубиства показују већу учесталост у односу на самоубиства, тако да је однос једних и других б до 10 покушаја у односу на једног самоубицу. Према старосној структури такође постоји разлика, јер млађи доминирају у проценту покушаја самоубиства у односу на оне који су то „успели“. Битна је разлика и у родном својству самоубица, односно у половима, јер код самоубица доминирају припадници мушког рода, а код покушаја самоубиства жене. Статистика, такође, бележи и разлике у начину извршења самоубиства или покушаја, тако да код самоубица као начин доминира вешање, а код покушаја самоубиства тровање⁷.

Покушаји самоубиства, иначе, без обзира на разлог, увек представљају шок за несуђеног самоубицу и за социјално окружење, па је то један од разлога да највећи број од њих то више никада не покушава. Ипак, један број њих (десетак процената), у прве три до четири године од првог покушаја, поново покуша и успе у намери. Чињеница је, међутим, да несуђени самоубица својим покушајем апсолутно привуче пажњу свог окружења, у коме је и иначе имао проблема због којих се на тај корак и одлучио. Сви се „тргну“, укључујући и несуђеног самоубицу, па на нов начин сагледавају све проблеме, а на располагању им стоји и помоћ специјализованих служби, најчешће психијатри и социјални радници.

ПОСЛЕДИЦЕ И МОГУЋНОСТИ ПРЕВЕНЦИЈЕ

Последице самоубиства и покушаја самоубиства нису само негативан ефекат за актере и њихове породице, већ и за ширу социјалну средину. Самоубице, наиме, увек на то и рачунају у својој рационализацији разлога за самоубиство или покушај самоубиства, и том рационализацијом, заправо, поткрепљују своје мотиве за чин за који су се определили. Њихови објективни или субјективни разлози за доживљај неуспеха у социјалној средини не могу, по њима, да буду само њихови, већ су то и неуспеси саме социјалне средине. Отуда опроштајна писма самоубица, самоосуда или осуда других, стварни или фиктивни разлози, односно оправдање самог чина на који су се определили, јер они нити могу, нити желе, да се тај чин сматра или види само као акт њихове слабости. Људи, по правилу, због своје свести и механизма од-

⁷ Према: Шпадијер-Џинић Ј., Социјална патологија, *op. cit.* стр. 145.

бране личности не могу да виде себе на начин на који их социјално окружење види или не види. То што их социјално окужење најчешће не види, посебно боли и они, свесно или несвесно, желе да их тим својим чином казне, по систему: „Ето, шта сте ми урадили“. Мање храбри или, рекло би се, мање вољни да себи и другима не дају бар још једну шансу, покушавају самоубиства на прометним и јавним местима, односно, на местима, како смо већ навели, на којима има више вероватноће да ће их неко у томе спречити или спасити. Апел за помоћ себи или сличнима себи је увек у основи овог чина и због тога ни социјална средина не остаје равнодушна када се то деси. Она с правом осећа да није видела проблеме свог члана, да није адекватно реаговала и да је својеврсни сукривац за коначни исход. Због тога и жели и настоји да свим средствима спречи потенцијалне самоубице, тиме што такав чин унапред осуђује као недозвољено реаговање, али и са санкцијама у свим сферама живљења једне заједнице: културне, религиозне, обичајне и нормативне.

Самоубице и они који то покушавају су, према томе, болан терет свакој социјалној средини и њеној колективној савести, па због тога све оне настоје да тај терет смање или ублаже тиме што, неписано, санкционишу породицу самоубице, како смо напред навели: забрана сахрањивања на редовним гробљима, забрана религиозног чинодејствовања, избегавање удаје или женидбе из тих породица и слично. Овај колективни одбрамбени систем је као и лични, и познат је као рационализација, по систему: „Шта смо ми ту могли“ или „Нисмо знали“, „Ко би то рекао“ и слично.

Самоубиство и покушај самоубиства није, иначе, кривично дело у скоро свим законима савремене цивилизације, осим неписаних санкција које смо навели, али је подстрекавање или подстицај на самоубиство кажњиво. Дилема у тој инкриминацији је, заправо, у томе да ли социјална средина тиме жели да смањи колективну одговорност, сужавајући је на уже окружење, или да тиме жели да запрети потенцијалним тлачитељима појединаца да то не раде. Превага је, разуме се, на овој последњој, јер у пракси такви случајеви постоје. Али, узроци самоубиства код највећег броја самоубица и оних који су то покушали леже у ширем социјалном окружењу, посебно у транзиционим срединама и условима – на пример, губитак радног места (жена у Горњем Милановцу, радник Беоелектрана у Београду и др.), затим, слом берзе или привредног система и остатак без својих средстава (стара девизна штедња, пирамидална штедња, „Дафимент банка“, „Југоскандик“ и др.), распад породице у видљивим или невидљивим условима које намеће „ново време“, безнадежност (објективна или субјективна), губитак социјалне сигурности (редовна пензија, могућност пристојног лечења, набавка помагала и лекова) и слично.

Потискујући тај осећај, али и чињеницу, све социјалне средине настоје да превенирају самоубиства и покушаје самоубиства, иако ова социјалнопато-

лошка појава далеко мање угрожава сам систем од неких других појава (наркоманије и алкохолизма, нпр.). Отуда оне неписане санкције (културне, религиозне, обичајне) о којима смо већ говорили, али и конкретне акције и субјекти превенирања: СОС телефони, полиција, психијатријске установе, центри за социјални рад и др.

Искусвена запажања су, иначе, показала да самобице и они који покушавају самоубиства, заправо, желе да скрену пажњу социјалног окружења на себе, али се они и пре тог чина „обраћају“ свом социјалном окружењу на неки од начина. Најчешће је то њихово „неуобичајено“ понашање у односу на дотадашње, затим посета психијатру или тражење помоћи од пријатеља. Схватило се, међутим, да у отуђеним срединама и редукованим комуникацијама са лекарима и пријатељима, за које су само терет или број, нису довољни рутински разговори, па је у психијатријским установама и амбулантама уведен одређени упитник или листа ризика, као инструмент за предикцију самоубиства, и дежурни, тзв. СОС телефони. Полиција је и из других разлога, али и због самоубица, увела тзв. преговарачке тимове, који дејствују у случајевима индивидуалних покушаја самоубиства на јавним местима, претње самоубиством уз узимање талаца или диверзије на јавним објектима и слично. Тај систем функционише у свим развијенијим срединама, односно отуђенијем урбаном становништву. Преговарачки тимови су, по стручним профилима, састављени од едукованих или тренираних полицајца, психолога, криминолога или слично, дакле од људи са смислом за преговарање и способношћу за емпатију или уживљавање у туђи проблем. Пракса је показала да је то „исплатив“ начин реаговања формалне социјалне контроле, а искуства која су ти људи стекли и стичу из непосредног рада стално побољшавају начин и благовременост реаговања. Тако се, вероватно, дошло до закључка да је преговарачком тиму МУП-а Србије, за сада, довољно 16 људи, подељено у два тима, од којих је један оперативан, а други логистички, али оба оспособљена за обе улоге и смене на сваких 12 сати. Преговарање, наиме, може да траје дуго, а један преговарач не би могао да се усредсреди на проблем дуже од процењеног времена, јер је циљ исцрпљивање узрочника преговора, а не преговарача. Даља искусвена запажања, анализе постигнутог или неуспелог, као случај у Батајници, довешће и до корекција стратегије у приступу, броју оперативаца и логистичара, избору техника и средстава рада, сензитивном тренингу оперативаца и одржавању „кондиције“ преговарача. У сваком случају, досадашњи резултати овог тима оправдавају његово постојање и даљи развој истог или истих, јер ће и у будуће специјална превенција самоубиства и покушаја самоубиства остати на полицији, а психијатри ће се бавити генералном превенцијом и последицама, односно, терцијарном превенцијом.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Очигледно је да самоубиства и покушаји самоубиства нису само лични проблеми појединаца или група (мисли се на групна самоубиства чланова поједних верских секти), већ социјалнопатолошки проблем ужих и ширих социјалних средина. Људи, наиме, као и животиње, поседују биофилни одбрамбени механизам, који их спречава да насрну на сопствени живот, али, за разлику од животиња, човек поседује и тај „проклети дар“⁸ у виду свести, који га је оспособио да овлада својим жељама и хтењима. Тако је он, захваљујући својој свести која код животиња није утврђена, успео да својој вољи и хтењима подреди и своју сопствену репродукцију – своје размножавање, а тој свести има да захвали и за све друго што је успео: овладавање природом и њеним ресурсима, уређењу сопственог бивствовања, подређивању својих индивидуалних склоности и хтења социјалном окружењу, овладавању начином преноса стечених искустава на нове генерације, памћењу прошлог и предвиђању будућег и друго. Цена тога је, међутим, и друга страна те медаље, јер због различитости сваког појединца у људској заједници, сви чланови једне заједнице, чак и монозиготни (једнојајни) близанци нису исто и не доживљавају своје окружење, успехе и неуспехе, на исти начин. Отуда се некима један те исти проблем чини непревазиђеним, а код других је то могуће, али треба сачекати. Ови први, због неостварене љубави, социјалне промоције, губитка посла, губитка на берзи или неспоразума са окружењем и другог не виде више себе и своје бивствовање у том окружењу, и то и такво окружење желе да, уз сопствену жртву, казне. Самоубиства, као тежи облик самодеструкције и покушаји самоубиства – као лакши, имају у основи исти циљ: да привуку пажњу „правих“ криваца, како се то не би поновило другима или њима самим, ако их неко спречи или спаси од намере која их боли. Опроштајна писма и њихови садржаји, као и својеврсни егзибиционизам оних који на јавним местима покушавају „самоубиства“, стога, вербално и невербално, увек говоре исто: „Видите шта сте ми урадили“; „Како то да ме уопште нисте видели и примећивали“; „Какви сте то ви људи“ и слично. Уосталом, како је то још Ерих Фром навео⁹, нико се није убио због незадовољеног сексуалног нагона, већ због неостварене љубави, јер сексуални нагон свако може да задовољи на хиљаду других начина, али је љубав могућа само са особом којој неко „припада“ или која му „припада“. Када му то или када јој то „огледало“ у коме види своје припадање или не припадање, покаже стварност у светлу

⁸ Види, Фром Е., Анатомија људске деструктивности и С ону страну окова илузије, Напријед, Загреб, 1984.

⁹ Према истим радовима.

које они не могу да поднесу, могу да „разбију“ то огледало (убиство из страсти) или да „разбију“ оног ко у њему не стоји како то жели (самоубиство или покушај). Кривац је, дакле, увек „огледало“ или социјална средина у којој се ми огледамо, такмичећи се са другима и самим собом, настојећи да заузмемо што бољу позицију у улогама које у тој социјалној средини постоје, и увек патећи што то није „још само мало више“. На врху, међутим, пате и они који су тамо стигли, јер увек желе то још мало више, историја нам то перманентно показује, од египатских фараона и њихове жеље за бесмртношћу, Калигуле, Хитлера и Стаљина, до савремених моћних и свемогућих владара. Појава, дакле, неће бити искорењена, али може бити редукована бољим и другачијим социјалним устројством од оног у коме су проценти самоубистава високи.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Бошковић М., Социјална патологија, Универзитет у Новом Саду, 2000.
Будински Л., Самоубиства славних, Мали Немо, Панчево, 2005.
Диркем Е., Правила социолошког метода, Савремена школа, Београд, 1963.
Диркем Е., Суицид, БИГЗ, Београд, 1997.
Фром Е., Анатомија људске деструктивности, Напријед, Загреб, 1984.
С ону страну окова илузује, Напријед, Загреб, 1984.
Кнежић Б., Самоубиство не(могућност) прилагођавања, Зборник радова ИКСИ, Београд, 2007.
Марковић М., Вапај за животом: покушаји самоубиства деце, Графика, Шабац, 2004.
Николић З., Криминологија са социјалном патологијом, Београд, Народна књига, 2000.
Рупчић Б., Неке карактеристике самоубистава на подручју СУП-а Суботица, Безбедност, бр. 6, Београд, 2004.
Шпадијер-Џинић Ј., Социјална патологија, Стручна књига, Београд, 1988.

SUICIDES AND SUICIDE ATTEMPTS IN SERBIA –
CAUSES AND CONSEQUENCES

Zlatko Nikolić, PhD
Senior Research Associate
Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Summary: Everyday information on suicides and suicide attempts additionally disturbs the public already overwhelmed with everyday problems of surviving, job losses and hope for better future. Daily newspapers don't skip such bombastic news due to impartial public information. The professional public, except some initial analyses, almost stopped taking interest in this subject. However, the statistics are implacable and show that in the last 10 years we have taken high place in Europe, achieving the level of 19 to 20 suicides on every 100 000 citizens. The question: "What is the problem?" imposes itself on both the layman and the professional public. Is it a temporary phenomenon of the transition period, a change in social structure and culture of living, or is it something else: loss of role models for "law abiding" citizens, alienation in urban, but also in anomic rural environments or, perhaps, something else? What we know and what we foresee is the subject of this paper, and its aim is to provide better orientation for all of us, especially for the representatives of formal social control such as: police, psychiatrists, centres for social welfare and, more and more active, nongovernmental organizations.

СИСТЕМИ ЗА ГЛОБАЛНО ПОЗИЦИОНИРАЊЕ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ У ОТКРИВАЊУ И ДОКАЗИВАЊУ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Проф. Др Бобан Милојковић

Мр Дарко Маринковић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Системи за аутоматско праћење лица и објеката омогућају позиционирање и праћење положаја лица и мобилних објеката, пружајући, при томе, велике могућности управљања удаљеним процесима. Данас се користе у саобраћају, транспорту гаса, нафте или електричне енергије, геодезији, пољопривреди, рекреацији итд. Посебно су експлоатисани системи за аутоматско праћење возила, као савремени и ефикасни уређаји намењени одређивању позиције превозних средстава са тачношћу реда 2 до 5 метара. Знатан пораст примене GPS технологије, у спрези са геоинформационим и телекомуникационим технологијама, указује на потребу ширег интересовања полиције за ту област, која на тај начин може знатно унапредити своје деловање, између осталог и на плану супротстављања криминалитету. И неке доказне радње у својој практичкој реализацији широм отварају врата примени уређаја за аутоматско позиционирање и праћење. Тако нови Законик о кривичном поступку прописује да се у реализацији доказне радње тајног надзора могу користити и електронски уређаји за лоцирање и праћење, а резултати њихове примене третирају као доказ у кривичном поступку. Тиме је та доказна радња нормативно усклађена са практичним могућностима надгледања лица и објеката који се свакодневно увећавају.

Кључне речи: *позиционирање лица и објеката, Global Positioning System – GPS, аутоматско лоцирање возила, контролисана испорука, тајни надзор.*

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Може се рећи да је наука и пракса кривичног права у циљу постизања оптималних резултата у борби против савремених форми криминалитета, указала на решења која морају бити њен саставни део уколико пледира да буде ефикасна и делотворна. Та решења се, између осталог, састоје у проширењу и оплемењивању истражних процедура усмерених на одређена тешка кривична дела (ен. *serious crime*) новим методама долажења до доказа, односно у давању већих овлашћења органима кривичног правосуђа и полицији у поступку њиховог ислеђивања. Нове истражне методе представљају, уствари, нове начине откривања кривичних дела и њиховог доказивања и у оквиру њих се нарочито истиче ангажовање прикривених иследника, примена симулованих послова и услуга, тајни аудио и видео надзор и контролисана испорука предмета кривичних дела.¹ Када је реч о међународним документима који садрже одредбе о специјалним истражним мерама, на првом месту треба истаћи две конвенције Уједињених нација, од којих је прва донета 1988. а друга 2000. године. Конвенција УН против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци² представља први документ међународног карактера који је предвидео једну од специјалних истражних радњи – члан 11 ове Конвенције дефинисао је технику контролисаних испорука и механизме њене реализације. На неопходност примене посебних истражних мера када је у питању супротстављање организованом криминалитету указала је 12 година касније и Конвенција УН против транснационалног организованог криминала³ у којој се, у члану 20, под називом „Посебне истражне технике“, истиче да државе треба да предузму потребне мере како би омогућиле исправну примену контролисаних испорука и других посебних истражних техника, попут електронских и других облика контроле и операција откривања од стране надлежних власти.

Тзв. „специјалне истражне технике“ могу се груписати у две групе. Једну чине мере тајне опсервације, попут надзора и снимања телефонских и других разговора, односно комуникација које се обављају посредством техничких уређаја на даљину, надзора и снимања непосредне вербалне комуникације озвучењем просторија или лица, оптичког надзора лица и њиховог електронског лоцирања и праћења, видео надзора затвореног или отвореног простора, те контролисаних (надзиране) испоруке предмета кривичних дела.

¹ Маринковић Д., Бановић Б., *Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права* – У: Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство – Зборник радова, Златибор-Београд, 2005. године, стр. 513.

² Службени лист СФРЈ – међународни уговори, број 14, новембар 1990.

³ Службени лист СРЈ – међународни уговори, број 6, јун 2001.

Другу групу представљају мере инфилтрације у криминалну средину, и у њих спада ангажовање информатора, инфилтрација прикривених иследника (тајних агената), те реализација симулованих послова и услуга. Треба истаћи да у оба случаја није реч о радњама које су искључиви производ садашњице и савремених тенденција у кривичном праву и криминалистици, односно методама супротстављања криминалитету које су „осмишљене“ последњих деценија двадесетог века. Суштински, специјалне истражне радње (односно оно што данас подразумевамо под њима) постоје прилично дуго и прилично дуго се, у различитим модалитетима, и примењују у борби против злочина (на овом месту не бисмо улазили у питање прецизног одређења њиховог настанка, довољно је констатовати да су постојале и у време формирања модерних буржоаских држава).⁴ Кроз историју, њихова апликација је била ограничена и условљена са више фактора, који се могу сврстати у две групе:

1) традиционална и законска немогућност примене – оне су уобичајено представљале метод рада обавештајних служби, односно коришћене су у супротстављању политичким деликтима. У борби против „класичног криминалитета“ њихова примена сматрана је недопустивом из моралних, хуманих и других разлога и несвојствена правној, демократски уређеној држави. Због тога је и била, експлицитно или имплицитно, законом забрањена;

2) фактичке (не)могућности примене – развој науке и технологије, пре свега електронике, није био на тако високом нивоу као данас, због чега примена појединих метода и није била могућа, уопште или са знатно мањом ефикасношћу. Електронска револуција омогућила је такав обим њихове примене и са таквим резултатима који су до скоро били незамисливи. Једноставно, неке од ових истражних техника су данас постале „суперефикасне“.

Као што смо претходно истакли, контролисана испорука и лоцирање и праћење лица у геопростору представљају доказне технике које, с обзиром на своју суштину, спадају у методе тајног надзора. При томе се у одређеним случајевима и једна и друга могу реализовати, у потпуности или делимично, савременим електронским уређајима за глобално позиционирање, тј. уређајима за аутоматско праћење лица и објеката. Осим тога, ти уређаји се данас масовно користе и у аутомобилској индустрији, тако да у случају крађе аутомобила исти служе за њихово проналажење и враћање власницима. Реч је само о неким од бројних практичних могућности примене уређаја за позиционирање, који по сличном принципу на различите начине могу послужити у откривању и доказивању кривичних дела, те уопште у раду и функционисању служби и система безбедности.

⁴ Више о томе: Fijnaut C., Marx G., *Undercover - Police Surveillance in Comparative Perspective*, The Hague-London-Boston, 1995, стр. 1-15.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГЛОБАЛНИХ СИСТЕМА ЗА ПОЗИЦИОНИРАЊЕ

Системи за позиционирање представљају отелотворење човекове вековне жеље да у сваком тренутку зна где се налази или где иде. Најпре су настали из нараслих војних захтева и достигнутог нивоа развоја сателитског осматрања и навигације јединица и борбених средстава. Са данашњом технологијом микропроцесора и интегрисаних кола, пријемници за позиционирање постали су довољно мали и јевтини да их практично свако може имати, те било где уградити.

Савремени глобални системи за позиционирање⁵ обухватају: 1) Глобални позициони систем (GPS – Global Positioning System) који је развила геодетска служба америчког Министарства одбране (NAVSTAR), Глобални навигациони систем (ГЛОНАСС) који је развила геодетска служба руског Министарства одбране, и 3) Сателитски навигациони систем Европске уније GALILEO.⁶ Глобални позициони системи састоје се из три компоненте, и то космичке, контролне и корисничке. Прву генерацију GPS система NAVSTAR чинили су сателити из програма Block I, док данас космичку компоненту GPS-а чине 24 сателита серије Block IIR.⁷ Број сателита може бити и већи због превременог лансирања нових сателита, тј. благовременог занављања система чији сателити трају око 5 година. Сателити су размештени у шест орбиталних равни, при чему се у свакој равни налази по четири сателита. Орбиталне равни су елипсе са великом полуосом од око 26.000 км. Сателитски систем функционише независно од географског положаја, доба дана и метеоролошких услова и истовремено га може користити неограничени број корисника. Изнад државног геопростора Србије видљиво је најмање 7 сателита.

Основни принцип рада GPS-а јесте коришћење сателита као референтних тачака за одређивање позиције на површини Земље методом трилатерације. Наиме, одређивање позиције на површини Земље врши се мерењем растојања од групе сателита у орбити. На пример, ако знамо да смо од сателита А удаљени 20.000 км, то значи да се налазимо негде на имагинарној сфери чији је центар сателит А, а радијус те сфере је 20.000 км. Ако истовремено знамо да смо удаљени и 21.000 км од сателита Б, то значи да се налазимо негде на кружници која представља пресек две сфере чији центри су поменути сателити. Најзад, ако истовремено знамо да смо од сателита Ц удаљени 22.000 км,

⁵ Глобални системи за позиционирање су такви системи који омогућују одређивање позиције најразноврснијих објеката или лица на читавој површи Земље, употребом навигационих сателита.

⁶ Милојковић Б., Топографија, Београд, 2003, стр. 161.

⁷ Интернет: <http://tycho.usno.navy.mil/gpsinfo.html>

тада постоје само две тачке у свемиру које могу представљати нашу позицију. То су тачке у којима сфера, чији центар је сателит Ц, сече кружницу која представља пресек чији су центри сателити А и Б. Теоретски, растојања до три сателита су нам довољна, јер се једна од две тачке налази далеко у свемиру, тако да је та тачка у ствари „погрешно“ решење. Међутим, ако желимо математичку тачност, потребно нам је и четврто растојање да би недвосмислено одредили своју позицију на Земљи. Основна идеја која стоји иза мерења растојања до сателита је време које је радио-сигналу потребно да стигне до нас са сателита, и, затим, израчунавање растојања на бази времена путовања сигнала. Радио сигнали се простиру брзином светлости (300.000 км/сек). Ако знамо тачно када је сигнал послат са сателита и када смо га примили, тада знамо и колико је путовао до нас. Множењем брзине светлости са временом у секундама добијамо растојање.

Будући да је брзина светлости изузетно велика, уз претпоставку да се сателит налази тачно изнад нас, сигнал ће путовати око 6 стотих делова секунде. Међутим, код мерења времена путовања сигнала, проблем је тачно утврдити моменат када је сигнал напустио сателит. Идеја креатора GPS система је синхронизација сателита и пријемника, тако да предајник и пријемник генеришу исти псеудо-случајни код⁸ у исто време. Разлика у времену пријема псеудо-случајног кода од времена генералисања истог кода у пријемнику представља време путовања радио-сигнала до пријемника. При томе, сателит као мултиканални сервер, само емитује одређену емисију псеудо-случајних кодова, без потребе пријема сигнала од корисника.

За наведене потребе неопходно је имати веома прецизан (самим тим и веома скуп) часовник који мерено време изражава у нано-секундама. Међутим, GPS пријемници немају скупе часовнике, јер је то неприхватљиво за корисника пријемника, па стога не могу прецизно измерити поменуто време. Решење је нађено у додатном, четвртном мерењу.⁹ GPS пријемник поседује

⁸ Псеудо-случајни код који генеришу сателит и GPS пријемник представља веома компликовану групу дигиталних карактера (слова и бројева). Логичка сложеност сигнала омогућава лако и недвосмислено упоређивање разнородних кодова, а у исто време испуњава и захтеве криптозаштите уз релативно ниску цену коштања. Кодови личе на дугачки низ случајних пулсација, које, међутим, нису стварно случајне већ пажљиво биране „псеудо-случајне“ секвенце које се понављају сваке милисекунде. Управо стога је код и назван псеудо-случајни код.

Псеудо-случајни код пружа могућност јасног распознавања врло слабих сигнала, што даље омогућава да GPS сателити не морају бити снажни емитери, а пријемници на Земљи могу радити са врло малим антенама. Сви сателити у систему могу делити исту фреквенцију без бојазни од интерференције. Сваки сателит има свој јединствени код, па их је веома једноставно разликовати током процеса упоређивања у пријемнику.

⁹ То практично објашњава већ поменут став да су за одређивање позиције само „теоретски“ довољна три растојања.

много јевтинији и мање поуздан часовник који може бити неусаглашен са часовником на сателиту, тј између часовника у пријемницима и у сателитима постоји одређени временски помак. То ће генерисати грешку у одређивању позиције. Грешка од стотог дела секунде може проузроковати грешку у одређивању позиције до 3000 км. Зато је, ради одређивања тродимензионалне позиције у реалном времену (x, y, h), потребно једновремено мерење удаљености до четири сателита и подешавање часовника у пријемнику.

Контролна компонента ГПС система служи за управљање, тј. контролу и праћење сателита, пријем сигнала и произвођење навигационе поруке. За ту намену служи опрема смештена у главној станици, пратећим станицама и групи станица које се зову земаљске антене.¹⁰ Главна контролна станица је лоцирана у авио-бази Фалкон у Колорадо Спрингсу у САД. Та станица је централно, оперативно-контролно-управљачко место за све сателите у орбитама. У главној контролној станици одређује се положај сателита на основу обрађених података које шаље неколико пратећих станица распоређених у појасу екватора. Постоји пет земаљских пратећих станица у следећим местима: Квацелин (Kwajalein), Дијего Гарсија, Асеншен (Ascension), Хаваји и једна пратећа станица при главној контролној станици. Те станице прате сателите и уз помоћ кодних и фазних мерења прикупљају податке о њиховој висини, позицији и брзини. Варијације које се тим мерењима установе називају се грешкама ефемериде. То су обично врло мале грешке које су узроковане гравитационим утицајем Сунца и Месеца, као и притиском соларне радијације на сателите. Главна станица поправља раније срачунате приближно одређене ефемериде и шаље их до земаљских антена преко којих се дистрибуирају до сателита. Емитујуће ефемериде садрже податке о орбитама сателита. На крају сваког дана, ефемериде се поправљају новим елементима који су прикупљени на основу праћења сателита до тог времена. Сателити емитују прослеђене информације, заједно са временским кодом, ка пријемницима на Земљи.

Кориснички део GPS-а чине сви корисници система који располажу уређајима за пријем сателитских сигнала. У ширем смислу, та компонента обухвата методе мерења, изравнање мреже и трансформацију координата. Основни делови конфигурације GPS пријемника су: 1) антена са предпојачивачем, 2) радиофреквентна јединица, 3) јединица за унос података, и 4) екран, микропроцесор, јединица за смештај података и јединица за напајање енергијом.

¹⁰ Већ је напоменуто да се сателити налазе на висини од око 20.000 км. На тој висини сателити су ослобођени утицаја Земљине атмосфере. То, такође, значи да се веома прецизно могу предвидети њихове путање (орбите). GPS пријемници у меморији својих рачунара имају „алманахе“, који им говоре где ће се на небу поједини сателити налазити у одређеном тренутку. Поред тога, GPS сателити се константно прате са Земаљских контролних станица. Будући да сателити обиђу Земљу једном у 12 сати, то значи да два пута дневно прођу изнад једне од Земаљских контролних станица.

Улога антене GPS пријемника је претварање енергије електромагнетних таласа који су приспели са сателита у електрично-струјни ток који се обрађује унутар пријемника. Величина и облик антене су веома важни јер од ње зависи способност регистрације сигнала са сателита мале јачине. Антена GPS пријемника је широкоусмереног типа, тако да не мора бити директно усмерена ка сателиту да би примила сигнал. За несметани рад антене важно је да нема физичких препрека које би спречиле пријем сигнала. Међутим, постоји GPS пријемник који се може користити у појединим затвореним просторима без употребе екстерне антене.

Након појачавања, сигнал доспева у радио-фреквентни део који представља најважнију компоненту GPS пријемника. Чине га предпојачало, референтни осцилатор, конвектор, сигнални процесор и навигацијски процесор. Радио-фреквентни део врши декодирање сигнала и издвајање навигационе поруке, тј. врши раздвајање компоненти сигнала који су јединствени за сваки сателит. Радио-фреквентни део садржи канале у којима се врши обрада примљених сигнала. Начин обраде сигнала зависи од тога да ли се ради о једнофреквентном или двофреквентном пријемнику који има могућност да врши комбиновање двају фреквенција и тако елиминише утицај јоносфере. Важна карактеристика радио-фреквентног дела је број канала. Квалитетнији GPS пријемници имају више канала од којих сваки прати само један сателит. Ти пријемници су самим тим тачнији и мање осетљиви на губитак сигнала.

Микропроцесор контролише цео систем и омогућује навигацију у реалном времену. Контролни део омогућује интерактивну комуникацију са пријемником. Команде се могу издавати преко тастатуре, а обезбеђен је и велики број разних корисних информација у току мерења. Јединица за смештај података служи за стокирање опажања и навигационих порука које се користе у даљем поступку обраде. GPS пријемник може се повезати на посебан спољашњи уређај за регистрацију прикупљених података.

Највећи број GPS пријемника има интерни извор напајања у виду алкалних или литијумских батерија (Li-Ion) које омогућавају рад у трајању од 5–10 часова, односно целодневан рад, а након тога могу се пунити ноћу. Такође, могуће је користити и спољни извор напајања у виду акумулаторске батерије која омогућава непрекидан рад у трајању од 12 часова или преко прикључка за упаљач у аутомобилу. Трајање батерије зависи од метеоролошких услова који владају у време коришћења. Време рада зими је много краће. GPS пријемник (ручни) се може користити у температурном опсегу од -20° до $+50^{\circ}\text{C}$.

Почетком XXI века догодио се изванредан напредак у производњи GPS опреме, посебно у погледу смањења њене величине и лакшег приступа корисницима. Први прототип GPS пријемника састојао се од управљачке антене и аналогног рисивера који су таман могли да стану у камион. Тек 1980. године на

светском тржишту појавио се први GPS пријемник. Око 1985. године пуштено је у продају неколико комерцијалних GPS пријемника величине кофера. Данас се број GPS пријемника повећао на преко 100 модела. Већина њих је довољно мала да се може сместити на длан корисника. На GPS уређај могу бити прикључени разни електронски уређаји који дају дигиталне сигнале, као што су дигитални термометри, гасни анализатори, магнетомери, спектрални анализери, сензори за мерење загађења воде, ваздуха, земљишта, мерачи за дубину воде, као што су ехосондери и др. Тенденција даљег развоја GPS пријемника иде ка примени теренских рачунара који имају у себи интегрисан GPS пријемник, а намењени су премеру земљишта и прикупљању података за ГИС, тачности испод 1 метра. Постоји више подела GPS пријемника. Разликују се војни и цивилни, навигациони и геодетски, инструменти за пренос времена, једнофреквентни и двофреквентни, пријемници намењени системима за аутоматско праћење и др. Иако између набројаних врста уређаја постоје извесне разлике, основни принцип рада је исти. Америчка компанија Trimble Navigation¹¹ је водећи светски произвођач GPS опреме¹² и данас покрива око 65% светског тржишта.

КОМЕРЦИЈАЛНИ АСПЕКТИ ПРИМЕНЕ СИСТЕМА ЗА АУТОМАТСКО ПРАЋЕЊЕ ЛИЦА И ОБЈЕКТА ОД ЗНАЧАЈА ЗА ОТКРИВАЊЕ И ДОКАЗИВАЊЕ КРИВИЧНИХ ДЕЛА

Системи за аутоматско (електронско) праћење лица и објеката претстављају област примене технологије за глобално позиционирање која је допуњена геоинформационим и телекомуникационим технологијама. Омогућују аутономно, периодично и стално, позиционирање и праћење положаја лица и

¹¹ Trimble Navigation је основан 1978. године и лоциран је у Санивејлу– Калифорнија, САД. Trimble GPS производи се продају широм света за најразличитије области примене: геодезија, грађевинарство, геологија, рударство, шумарство, заштита животне средине, саобраћај, мерења на копну и води, ГИС регистрација података, војна и цивилна одбрана, полицијске потребе, авио, поморска и копнена навигација, прецизно позиционирање и вођење машина, велики комунални системи, мобилни GPS пријемници и др.

¹² Према подацима предузећа „Livona GIS“ из Београда, овлашћеног заступника америчке компаније Trimble Navigation за Србију, у СрЈ се у 2000. години користило преко 250 различитих Trimble GPS пријемника, док данас тај број у Србији износи преко 1000. Према подацима истог предузећа за 2000. годину, области примене GPS технологије су следеће: навигација (49%), праћење возила (29%), прецизно позиционирање (16%), геопросторни информациони системи (4%) и тачно време (2%). Међутим, према подацима за 2007. годину однос се знатно изменио у корист геопросторних информационих система, који данас заузимају преко 55% свеукупне примене, док су друге наведене области, остале у незнатно промењеном односу. Број GPS пријемника који се користе у Србији само за позиционирање и навигацију (марке Garmin, Magelan и др.) је свакако пар пута већи.

Интернет: <http://www.livonagis.co.yu/trimble/gps.shtml>

мобилних објеката (аутомобили, камиони, пловила, контејнери и сл.), пружајући при томе врхунске могућности управљања удаљеним процесима. Ти системи састоје се од контролно-оперативног подсистема (диспечерски центар – call center), подсистема за одређивање позиције (GPS архитектура) и подсистема за пренос података (радио или GSM/SMS двосмерна комуникација). Праћење је могуће без обзира на локацију, односно удаљеност мобилног објекта од диспечерског центра, метеоролошких услова, те доба дана и године. Подаци о статусу и позицији лица и објеката могу се једноставно добити коришћењем SMS порука или Интернета.

За потребе система за аутоматско праћење лица и објеката међу најоптималнија техничка решења спадају интегрисани GPS и GSM/GPRS пријемници. То су моћни и поуздани уређаји који интегришу микропроцесор, GPS и GSM модем у рационално и компактно обликовано кућиште, обезбеђујући високу поузданост, независан извор напајања који се може допуњавати, ниске трошкове уградње и експлоатације у температурном опсегу од -30° до $+75^{\circ}\text{C}$, техничку подршку 24 часа и др. Наведени уређаји имају могућност алармирања и дојаве (услед подизања или ударања возила, добијања напона на контакт брави, пада напона на акумулатору, отварања неких од врата, поклопца мотора и пртљажника), или даљинску команду за блокирање из контролног центра, затим могућност коришћења тзв. „паник тастера“ чиме се нечујно позива контролно-оперативни центар и укључује микрофон и звучник у возилу, активирање скривеног тастера, односно PIN кода, уколико не дође до идентификације лица које жели да стави мотор у погон, закључавања, односно откључавања возила, затварања прозора и електричног шибера на крову, затварања крова код кабриолет возила са покривеним кровом, задавање GEO-Fence зоне и Way-Point позиције. При томе, уређаји користе наменски софтвер за контролу комуникације, праћење мобилних објеката и управљање наведеним сензорским функцијама.

На бази претходно реченог, данас су широко експлоатисани системи за аутоматско лоцирање возила (Automatic Vehicle Location – AVL), као савремени и ефикасни системи намењени одређивању позиције превозних средстава унутар одређене територије. AVL систем омогућава прецизно лоцирање позиције возила са тачношћу реда два до пет метара. Позиција возила се одређује на основу GPS сигнала, који се у дигиталном облику преносе радио путем у управљачки центар. AVL систем омогућује кориснику следеће функције: 1) да у сваком тренутку има прецизну позицију возила на дигиталној карти; 2) да у случају било какве угрожености или опасности шаље хитну поруку у центар, активирањем скривеног прекидача; 3) да се, помоћу скривеног микрофона у возилу, током ванредне ситуације региструје све што се дешава у возилу и преноси у центар; 4) да се ефикасно спречи сваки покушај крађе

возила; 5) слање управљачком центру података о возилу (недостатак уља у мотору, прегрејана вода у хладњаку, превелика брзина кретања, отворена врата на возилу, број пређених километара, стање кочница, број путника и сл.); 6) слање до две команде из управљачког центра до возила, помоћу којих се возило може блокирати или искључење довода горива; 7) слање кратких порука (максимална дужина поруке 56 знакова) из центра ка возилу и обрнуто, те приказивање истих на посебном терминалу за податке. Пренос података између возила и центра може се вршити коришћењем конвенционалне радио опреме у VHF и UHF опсегу, или коришћењем GSM мобилне радио мреже.

AVL са конвенционалном радио мрежом састоји се од опреме која се налази у возилу и опреме у диспечерском центру. У возилу се налази мобилна логичка јединица (Mobile Logic Unit – MLU) и одговарајућа радио станица. MLU је микропроцесорска јединица са пријемником сателитских сигнала (GPS), интерфејсом за радио станицу, радио модемом, интерфејсом за повезивање са сензорима и извршиоцима и апликативним софтвером. Мобилна логичка јединица може бити увезана са различитим сензорима у аутомобилу, при чему се коришћењем сигнала са сензора могу добити и послати у центар различити, претходно наведени подаци. MLU поседује и два командна излаза за дигиталне сигнале који се могу искористити за активирање, даљинским путем из центра, различитих извршних органа у возилу (блокирање рада мотора, блокирање врата кабине, аутоматско укључивање противпожарних апарата, итд). У управљачком центру се налазе радио станица, MLU и РС рачунар са AVL софтвером и монитором на коме се приказује дигитална карта одређеног геопростора, положај возила у њему и други параметри који су битни за праћено возило.¹³ Софтвер омогућује анализу свих података са возила у претходном периоду (Historical Analysis), анализу података са возила у текућем дану (Daily Event Logger), дефинисање путање возила са програмира-

¹³ Навигација уз помоћ GPS уређаја данас пружа огромне могућности. Крајем 2006. године на нашем тржишту појавила се по први пут дигитална карта Србије за GPS навигационе системе марке „Garmin“, производ фирме „Инфотим“ из Београда. Најпре се уз помоћ екрана осетљивог на додир одабере улица и број или појединачни објекат у граду (хотел, бензинска пумпа и др.), чиме се уређају задаје наредба да израчуна како тамо да стигнемо - у виду тродимензионалне карте улица и путева, са исцртаном путањом куда треба да возимо. Поред праћења показивача правца потребно је слушати женски или мушки глас који нас упућује када треба да скренемо или колико још да се вози ако навигацију обављамо из возила. Током вожње се на екрану све време приказује тренутна позиција аутомобила и растојање до следећег скретања. При томе, могуће је погледати како изгледа следећа раскрсница „снимљена одозго“, или списак свих скретања и других података из путног компјутера, као што су подаци о гориву, паркингу, стању на путевима (одрони, завејавања, поплаве, судари, застоји на граничним превозима), забави и сл.

ним временима пролаза поред одређених карактеристичних објеката и добијање узбуне ако се одступи од ове путање, било по времену или геопростору. Управљачки центар може селективно слати одређене поруке ка једном возилу, групи возила или свим посматраним и праћеним возилима. Порука се види само на одабраним дисплејима терминала за податке.

AVL са GSM мобилном радио мрежом омогућава кориснику да управља једним или више возила на врло великом геопростору, коришћењем широко распрострањене GSM мобилне радио мреже. Корисник нема потребу за својим радио комуникационим системом. Систем може користити GSM мобилне радио везе инсталиране широм света, са одређеним роингом између разних система и земаља. Систем се састоји од MLU инсталиране у возилу, која у себи садржи GPS пријемник и GSM модем. У центру се налази PC рачунар са дисплејом и AVL софтвером (Control Center Vehicle Location Display – VLD), као и GSM модем. У возилу се, такође, налази скривени прекидач за узбуну (Emergency Switch) помоћу кога се диспечер у центру може обавестити о неком критичном догађају. Сензори у аутомобилу спајају се са MLU јединицом и на тај начин се у центар преноси стање неког параметра важног за сигурност транспорта или возила.

Данас је на тржишту доступно више модела уређаја за аутоматско праћење лица и објеката. Међу најпознатијим светским произвођачима издваја се најновији уређај америчке компаније Trimble под називом „TrimTrac“.¹⁴ Реч је о уређају који је превасходно рађен у комерцијалне сврхе и изузетно је поуздан за праћење возила. Поред услуге праћења, обезбеђења и повраћаја возила, уређај поседује могућност допуњавања другим функцијама и све то знатном броју корисника. „TrimTrac“ омогућава аутоматско и аутономно периодично извештавање о позицији возила и ефикасну бежичну комуникацију за праћење и обезбеђивање возила, као и њихов повраћај у случају крађе. Поред тога, подржава и апликације које обухватају услуге које се нуде на самом путу, у случају опасности или несреће, као и услуге чувања, посредством сервера и кол центра које обезбеђују даваоци таквих услуга. На тај начин „TrimTrac“ уређај омогућује ефикасно и ефективно управљање возним парком, укључујући испоруку, праћење возила и диспечерске послове.

„TrimTrac“ је комплетно независан уређај намењен крајњем кориснику, мале је величине (133mm x 64mm x 25mm) и тежине (102 gr), смештен у лаганом кућиште, отпорно на ударце и воду. Унутар кућишта се налазе GPS рисивер и GSM модем који су интегрисани на једну плочу и контролисани помоћу заједничког микропроцесора. Изузетан ниво интеграције, јединствен код овог уређаја, омогућава функционалност и поузданост, али и мале димензије и ма-

¹⁴ Интернет: <http://www.trimble.com/trimtrac.shtml>

ле трошкове. „TrimTrac“ периодично емитује извештај о позицији, подешен је на интервале од 15 минута током кретања, што утиче на ефикасније коришћење напајања и драматично редукује трошкове комуникације. Уређај се може подесити да извештаје шаље на фреквенцију која одговара захтевима одређене апликације или крајњег корисника. Као независан уређај који се напаја преко батерија, „TrimTrac“ нема екстерних веза или антена, чиме се елиминише потреба за трошењем времена и новца на њихово инсталирање, као што је случај са многим другим уређајима за праћење. Унапређена GPS осетљивост „TrimTrac“ локатора омогућује постављање уређаја у областима у којима конвенционални GPS неће радити. Лако и једноставно се може сакрити у возилу (с обзиром да нема екстерних додатака) како би се спречило намерно онемогућавање и неовлашћено уклањање, а да се локатор ипак може брзо извадити по потреби (сл. 1).

Сл. 1 – Уређај за аутоматско праћење лица и објеката марке „TrimTrac“

Периодични извештаји о позицији возила шаљу се као SMS поруке преко GSM мреже, чиме се добија сигуран и јефтин пренос података, а такође се и остварује оптимално трајање батерија. „TrimTrac“ локатор може да ради 90 дана са једним комплетом од 4 батерије, рачунајући да се ради о нормалном коришћењу са добром GPS видљивошћу.¹⁵ За апликације које захтевају чешће извештаје о позицији или другу врсту комуникације, уређај се може повезати

¹⁵ Интернет: http://www.trimble.com/trimtrac_about.shtml

на екстерно напајање помоћу адаптера који се може набавити као помоћно средство уз „TrimTrac“. Адаптер (Vehicle Adapter Module) је модул са утичницом намењен да омогући рад „TrimTrac“ локатора без батерије. У случају крађе, када често долази до прекида напајања аларма возила, уређај пружа додатну врсту заштите тиме што брзо шаље поруку о измењеном статусу, а затим наставља да шаље извештаје о позицији. Адаптер, такође, омогућава „TrimTrac“ локатору да прати до два екстерна бинарна инпута, нпр. да прати друге командне системе и уређаје, као што су аларми возила и команде којима управља возач, да шаље извештаје о статусу и модификује њихов рад исл. Додатне сигурносне мере могу укључивати, мада се тиме не исцрпљују, аутоматско бележење и често слање извештаја о позицији у случају да се активира аларм, дође до прекида напајања возила или да возач активира одређени тастер.

ПРИМЕНА СИСТЕМА ЗА АУТОМАТСКО ПРАЋЕЊЕ ЛИЦА И ОБЈЕКТА У БОРБИ ПРОТИВ КРИМИНАЛИТЕТА

Претходно наведене могућности уређаја за позиционирање могу се користити у планирању и извршењу разних полицијских акција, које подразумевају лоцирање и праћење лица и објеката, те њихово надгледање и контролу. Тиме се омогућава сагледавање одређених проблемских ситуација у реалном времену, на основу кога је могуће лоцирати објекат извршења кривичног дела, постављање шире и уже блокаде лица места, праћење чланова и возила полицијске (интервентне) јединице по месту и времену, проналажење и праћење одређеног лица и возила, анализа и оцена могућности путне мреже и осталих објеката саобраћајног система, координацију, садејство и сарадњу расположивих снага на терену по времену и положају, путем тајног извештавања у одређеним временским или даљинским интервалима (симултано подржано преко различитих бежичних мрежа – AMPS целуларни, GSM/SMS, TCP/IP – CDPD, MAP2, или стандардни транспортни радио), даљинску контролу предходно конфигурисаних и кодираних спољних сензора, прикачених на мобилне објекте (сирена, контакт брава, блокада мотора и др.), навигацију до жељеног места, односно места интервенције, одређивање елемената за гађање снајпером и другим ватреним системом (спрега GPS уређаја са ласерским даљиномером и електронском бусолом), брзо напуштање лица места и др.

Интеграција GPS, GIS и телекомуникационих технологија у могућа је и у оквиру компоненте система за праћење украдених возила, обавештавања о превозу робе или новца и тсл. Наиме, уз помоћ тајно уграђених уређаја за наведену намену у возила могуће је њихово лако и брзо откривање ако буду

украдени. Такви безбедносни системи за аутомобиле могу, као што смо претходно истакли, уз помоћ инклинационих детектора мерити позицију возила у три димензије (односно углове под којим се возило налази у односу на подлогу), као и контролисати његово убрзање (детекција статичких и динамичких промена убрзања). При транспорту украдених моторних возила у пракси се често дешава да се управо њима кријумчари и оружје, опојне дроге, нуклеарне и хемијске материје, биолошки агенси, ракетно гориво, људски органи, налит, скупocenости или културно-историјски предмети велике вредности, тако да се самим лоцирањем украдених аутомобила истовремено лоцирају, идентификују и доказују и та друга кривична дела. Такође, поменути уређаји могу да помогну и код талачких ситуација – ако су уграђени у возило отетог лица, тј. ако је лице отето заједно са таквим возилом могуће је његово тренутно лоцирање и пресретање принудним заустављањем.

Последњих година код нас су интензивирани напади на такси возаче, који се не ретко завршавају и смртним исходом жртве. Ти инциденти потенцирају посвећивање веће пажње безбедности такси возача, а као једна од основних превентивних мера у спречавању ове врсте злочина годинама уназад помиње се примена GPS и GPRS система. Београдски „Алфа такси“ први је у Србији увео GPS систем, који преко репетитора прати таксисте запослене у тој фирми. У возилу постоји посебно скривено дугме, такозвани паник-тастер, који таксиста притиска у случају напада, након чега се у диспечерском центру оглашава аларм. Предност система јесте у томе што је могуће утврдити тачну позицију возила са прецизношћу од два до пет метара. У случају било каквог инцидента, полиција као и колеге које се налазе у близини нападнутог таксисте могу да стигну у најкраћем року и покушају да помогну.¹⁶

Поменута могућност наведене технологије може се користити и за тајно праћење возила припадника организованих криминалних група, нарочито у акцијама контролисана испоруке наркотика, оружја, културних добара и др. Иначе, контролисана испорука представља незаобилазну истражну технику када је реч о организованим илегалним транспортима опојних дрога, али и кријумчарењу других врста роба чији је промет забрањен или ограничен, попут оружја, муниције, злата, крадених аутомобила и сл. Њоме се омогућава сагледавање свих учесника ових криминалних делатности, које се врло често испољавају и у међународним размерама, и као таква се надовезује на претходна сазнања истражних органа о реализацији конкретног, незаконитог

¹⁶ И светска искуства говоре о опасностима којима је изложена такси професија. У Америци је ризичније бити само полицајац или радник обезбеђења. Њима надлежни, такође, препоручују уградњу GPS система, разне врсте аларма или заштитне преграде у возилу, а препорука је и да се наплата обавља кредитним картицама.

транспорта из једне земље у другу, са једног краја света на други. Та сазнања могу потицати од информатора (сарадника) или прикривених иследника (тајних агената) убачених у криминалне редове, тајне аудио и видео опсервације или других оперативних и доказних мера и радњи, и представљају иницијални основ за „надзирани превоз“ кријумчарене робе.

Садржински, контролисана испорука се састоји у тајном надгледању и праћењу од стране државних органа, пре свих полиције, одређених незаконитих пошиљки, робе или предмета (чији је промет забрањен или ограничен, проистеклих из кривичног дела, прибављених или намењених за његово извршење) који се налазе у илегалном транспорту, без прекидања његовог тока и заплене, с циљем да се у потпуности сагледа и открије цела криминална мрежа, људство и техника умешани у те делатности. Њоме се одгађа пресецање кријумчарског „канала“ и лишење слободе лица која непосредно манипулишу са предметима илегалног транспорта, зарад накнадног откривања и кажњавања и других учесника, који се у том тренутку, на основу расположивих сазнања, не могу довести у међусобну интеракцију. Закључак је да примена те истражне технике представља резултат криминалистичке процене да је у конкретном случају корисније пропустити и тајно надзирати незаконити транспорт, од његовог тренутног прекидања и заплене. Тако се нпр. откривеној пошиљци наркотика, прекурсора или других супстанци и предмета, који су обично скривени међу другом робом која се испоручује поштом, службом за разношење пошиљки или неким другим преносиоцем, односно превозног или транспортног средства, дозвољава да под тајним надзором настави пут до коначног одредишта који су кријумчари унапред дефинисали, како би се обезбедили докази против пошиљаоца, примаоца и других учесника, пре свега „криминалаца на високом нивоу“.¹⁷

Сама контрола незаконитог транспорта у пракси се може остваривати на различите начине, зависно од превозног средства којим се транспорт ре-

¹⁷ Као специфичан истражни метод, контролисана испорука се практично реализује у многим државама широм света. Тако се нпр. у Француској реализују контролисане испоруке кокаина и хашиша на њиховом кријумчарском путу из Шпаније за Холандију, док холандска и данска полиција често сарађују у надзирању и праћењу бродова са сумњивим пошиљкама који плове за Шведску. Директор EUROPOL-а, Storbeck, истиче да је од 2000 истрага које су у оквиру ове организације предузете у вези са криминалитетом злоупотребе дрога, више од 100 њих укључивало истражну технику контролисане испоруке наркотика, које су се показале ефикасним и уродиле хапшењем самих организатора. Током реализације контролисане испоруке се кријумчарена материја, посебно ако је реч о токсичним или опасним супстанцама чији даљиостанак у промету може угрозити живот и здравље људи, или постоји повећан ризик од њиховог губљења или измицања надзору државних органа, може заменити безопасним супстанцама. Наравно, то ће се учинити само у случају да је замену могуће учинити без повећаног ризика да ће се на тај начин операција надзираног превоза деконспирисати.

ализује и фактичких могућности за његово надгледање у сваком конкретном случају. Тако се сумњива или незаконита пошиљка може надзирати од стране прикривеног иследника (тајних агената) инкорпорираниог у криминалну групу која се бави илегалним транспортом, или информатора који полицијским органима саопштава правац његовог кретања и лица која га реализују. Међутим, надзор и контрола пошиљке се може предузимати и са дистанце, применом савремених техничких уређаја за оптички надзор, осматрање или позиционирање, попут спрегнутог система GPS-а, GIS-а и телекомуникационих уређаја.¹⁸ Подаци о кретању илегалног транспорта добијени на тај начин могу се директно приказивати на дигиталној карти, чиме се у потпуности и крајње сликовито сагледава сам његов ток. Архивирани подаци омогућују и накнадну реконструкцију и анализу „надзиране“ путање кретања возила, на основу чега се може доћи до одређених закључака и доказа, како у криминалистичкој обради, тако и покренутом судском поступку.

Нови Законик о кривичном поступку Републике Србије¹⁹ прописује да истражни судија, на писмени и образложени предлог јавног тужиоца, може наредити надзор и снимање телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима и оптичко снимање, односно лоцирање у простору и праћење помоћу електронских уређаја, лица за која постоје основи сумње да су учинила одређена, таксативно наведена кривична дела (члан 146). На тај начин је експлицитно наведено да се у реализацији те доказне радње, која спада у корпус „посебних“ или „специјалних“ истражних техника, могу користити и електронски уређаји за лоцирање и праћење, а резултати њихове примене третирати као доказ у кривичном поступку. Тиме је ова посебна доказна радња најдиректније усаглашена са практичним могућностима надгледања и праћења лица и објеката, које се свакодневно увећавају и оплемењују, пропорционално развоју и напретку телекомуникација, електронике и, уопште, људске цивилизације.

Знатан пораст примене GPS технологије, у спрези са геоинформационим и телекомуникационим технологијама, указује и на потребу ширег интересовања полиције²⁰ и органа правосуђа за ту област, који на тај начин могу знат-

¹⁸ Маринковић Д., *Кривичноправни и криминалистички аспекти сиречавања злоупотреба ојојних дрога*, магистарска теза, Правни факултет, Београд, 2003, стр. 220.

¹⁹ Службени гласник РС, бр. 46, 2006 године.

²⁰ Велике су могућности примене система за глобално позиционирање и у јединицама полиције за посебне намене, попут антитерористичких јединица. У том контексту, GPS се може користити у циљу вођења јединице, навигације ваздухоплова (хеликоптерске јединице), праћења ситуације на терену, те одређивања координата тачака од значаја за конкретну акцију (локација смештених таоца, база терориста и

но унапредити своје деловање.²¹ Међутим, као и када је реч о било којој другој софистицираној технологији, тако и савремена средства за глобално позиционирања, тј. аутоматско праћење могу бити предмет злоупотребе, односно примене у циљу вршења кривичних дела. Спречавање и сузбијање таквих инкриминација захтева солидно познавање те проблематике од стране субјеката државне репресије. Тиме се додатно ставља појачани акценат на детаљније разматрање, сагледавање и примену наведених система у циљу постизања већег нивоа безбедности грађана.

ЗАКЉУЧАК

Иако првенствено развијени за војне потребе, системи за глобално позиционирање се данас користе у саобраћају, транспорту нафте, гаса, електричне енергије, урбанизму, геодезији, рударству, геологији, водопривреди, шумарству, пољопривреди, заштити животне средине, здравству, туризму, рекреацији итд. Данас су посебно широко експлоатисани системи за аутоматско праћење лица и објеката, претежно засновани на могућностима система за глобално позиционирање, али и геоинформационих и телекомуникационих технологија, намењени потребама полиције. То су савремени и ефикасни електронски уређаји намењени за аутоматско, аутономно, периодично и/или стално позиционирање и праћење превозних средстава унутар одређеног геопростора, пружајући при томе врхунске могућности управљања удаљеним процесима. Поменути уређаји омогућавају прецизно лоцирање позиције возила са тачношћу од 2 до 5 метара.

За потребе система за аутоматско праћење лица и објеката, међу најоптималнија техничка решења спадају интегрисани GPS и GSM/GPRS пријемници. Реч је о уређајима који интегришу микропроцесор, GPS и GSM модем у рационално и компактно обликовано кућиште, обезбеђујући високу поузданост, независан извор напајања који се може допуњавати, ниске трошкове уградње и експлоатације у широком температурном опсегу. Знатан пораст примене GPS технологије, у спрези са геоинформационим и телекомуникационим технологијама, указује на потребу ширег интересовања полиције за ту област, која на тај начин може знатно да унапреди своје деловање, између осталог и на плану супротстављања криминалитету. Могућности уређаја за

сл.). Више у: Субошић Д., Ђурчић Ј., *Могућности примене система глобалног позиционирања NAVSTAR GPS у пројектима јединицама* – У: Безбедност, Београд, број 1, 1999, стр. 84.

²¹ Милојковић Б., *Модел тематској топографској картографисања организованог криминалитета* – У: Организовани криминалитет – стање и мере заштите – Зборник радова, Београд, 2005, стр. 786-788.

аутоматско праћење могу се користити у планирању и извршењу разних полицијских акција које подразумевају лоцирање и праћење лица и објеката, те њихово надгледање и контролу. Тиме се омогућава сагледавање одређених проблемских ситуација у реалном времену, на основу кога је могуће лоцирати објекат извршења кривичног дела, постављање шире и уже блокаде лица места, праћење чланова и возила полицијске (интервентне) јединице по месту и времену, проналажење и праћење одређеног лица и возила и сл.

Нови Законик о кривичном поступку Републике Србије (мај 2006) прописује да се у реализацији доказне радње тајног надзора могу користити и електронски уређаји за лоцирање и праћење, а резултати њихове примене третирају се као доказ у кривичном поступку. Тиме је ова посебна доказна радња најдиректније усаглашена са практичним могућностима надгледања и праћења лица и објеката, које се свакодневно увећавају и оплемењују, пропорционално развоју и напретку телекомуникација, електронике и, уопште, људске цивилизације.

ЛИТЕРАТУРА:

Маринковић Д., Бановић Б., Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права – У: Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство – Зборник радова, Златибор – Београд, 2005.

Маринковић Д., Кривичноправни и криминалистички аспекти спречавања злоупотреба опојних дрога, магистарска теза, Правни факултет, Београд, 2003.

Милојковић Б., Деловање полиције у спречавању злоупотребе савремених система за позиционирање и географских информационих система – У: Место и улога полиције у превенцији криминалитета – стање, могућности и перспективе, Зборник радова, Београд, 2002.

Милојковић Б., Топографија, Београд, 2003.

Милојковић Б., Модел тематског топографског картографисања организованог криминалитета – У: Организовани криминалитет – стање и мере заштите, Зборник радова, Београд, 2005.

Симоновић Б., Нове методе криминалистичког планирања – У: Безбедност, Београд, број 5, 2000.

Субошић Д., Ђурчић Ј., Могућност примене система за глобално позиционирање NAVSTAR GPS у противтерористичким јединицама полиције – У: Безбедност, Београд, број 1, 1999.

Петровић Л., Телекомуникације, Београд, 2003.

Fijnaut C., Marx G., Undercover – Police Surveillance in Comparative Perspective, The Hague-London-Boston, 1995.

Интернет: <http://www.livonagis.co.yu/trimble/gps.shtml>

<http://www.trimble.com/trimtrac.shtml>

http://www.colorado.edu/geography/gcraft/notes/gps/gps_f.html

<http://tycho.usno.navy.mil/gpsinfo.html>

GLOBAL POSITIONING SYSTEMS AND THEIR SIGNIFICANCE IN
DETECTING AND PROVING CRIMES

Boban Milojković, PhD
Darko Marinković, MA
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: Devices for automatic tracking of people and objects provide positioning and tracking of people and mobile objects, and also provide high-level possibilities for telecontrol of processes. These systems are used in traffic, transportation of oil, gas, electric energy, in geodesy, agriculture, environmental protection, surface mining, recreation etc. Widely exploited are systems for automatic locating of vehicles, as up-to-date and efficient devices designed for positioning of vehicles. They provide precise locating of vehicle's position with accuracy range of 10m. The most optimal technical solution devised for automatic tracking of people and objects is taught to be the integration of GPS technology and GSM receiver – systems with embedded microprocessor, GPS and GSM modem, providing high reliability, independent rechargeable power supply source, as well as low installation cost and easy exploitation in wide temperature range. The increased usage of GPS technology, together with geoinformation and telecommunication technologies, indicates the need for wider interest of security bearers in this field, who can, in that way, improve their work. Devices for automatic positioning are used worldwide for planning and executing various police actions, which includes locating and tracking of people and objects, surveillance and control. These devices help in better understanding of particular problem situations in real time, and based on it help locating object of criminal act, setting up a crime scene blockade, tracking of police unit's members and vehicles, detecting and tracking of particular person or vehicle etc. The new Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia (May 2006) states that electronic devices for locating and tracking can be used in realization of secret surveillance, and results of their use would be treated as evidence in criminal procedure.

БОРБА ПРОТИВ ПРАЊА НОВЦА У НАЦИОНАЛНОМ И МЕЂУНАРОДНОМ КРИВИЧНОМ ПРАВУ

Др Драгана Коларић

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Проблеми у вези са прањем новца се посебно интензивирају последњих година имајући у виду количину средстава која су предмет прања. Криминализација прања средстава која потичу од кривичних дела представља основни предуслов нормалног функционисања привредног система сваке земље. Отуда су, дефинисањем кривичног дела прања новца у великом броју међународних докумената, и напори међународне заједнице уперени на раскривање противправног порекла тих средстава. Аутор је посебну пажњу посветио анализи релевантних међународних конвенција које садрже одредбе о кривичном делу прања новца, са посебним нагласком на Конвенцију Савета Европе о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма. Значајан део рада представља и осврт на регулисање прања новца у неким земљама упоредног права, као и анализа кривичног дела прања новца у Кривичном законнику Србије.).

Кључне речи: *прање новца, међународни документи, кривично дело, претходно кривично дело, Кривични законик Србије, Закон о сиречавању прања новца.*

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Прање новца није појава новијег датума – криминалци су одувек покушавали да прикрију свој плен, али сада поприма нове облике. Средства стечена криминалом, нарочито готов новац, морају се опрати да би се поново

уложила. То подразумева читав низ сложених финансијских операција (улагање новца, подизање новца, преношење новца посредством банака), којима је крајњи циљ да новац стечен криминалом постане „чист“ и прихватљив за коришћење у законите пословне сврхе. У литератури се истиче интересантна крилатица да је сан сваког перача новца да плати порез, јер пут од прљавог новца до плаћања пореза није лак.¹

Прање новца подразумева низ најразличитијих мера и активности које се предузимају у циљу легализације нелегално стечених прихода и прикривања њиховог незаконитог порекла. Када је имовина резултат вршења криминалних активности, онда њени поседници настоје да нађу начин да се таква имовина укључи у легалне финансијске токове, тј. да користе тај новац. Проблем у вези с прањем новца попримио је драматичне размере последњих година, идући у корак с висином средстава која су инвестирана и која су у игри. Годишње се оствари неколико милијарди евра које је потребно опрати. Прање новца стеченог криминалом врши се кроз уобичајене пословне активности, те тако може доспети на легална тржишта и корумпирати читаве привреде. Јасно је, према томе, колико су блиско повезани организовани криминалитет, корупција и прање новца. Подмићивање је један од основних метода деловања организованих криминалних група. Успостављање везе са припадницима јавне службе, односно носиоцима службене дужности у државној управи, је вишеструко значајно припадницима криминалних структура. Прво, тако успостављене везе користе се за нелегалне послове чији је један вид прање новца стеченог криминалним активностима. Друго, на тај начин им је отворен пут за пласирање нелегално стеченог новца у разне инвестиције о којима добијају благовремена обавештења од припадника државних и других органа. Уколико успемо да коруптивна понашања сведемо на минимум, лишћемо припаднике организованог криминалитета ефикасног средства за остваривање њихових циљева. Као што ћемо касније видети, најзначајнији међународни документи у области борбе против корупције имају и одговарајуће одредбе које се односе на прање новца насталог вршењем оних кривичних дела која су у тим изворима инкриминисана.

У овом тренутку већина националних правних система улаже несагледиве напоре у борби против прања новца и са њим повезаним кривичним делима. Процене прихода од криминала су, у скоро свим земљама, обавијене велом непоузданости, што и не представља изненађење с обзиром на тешкоће које постоје у откривању и прикупљању доказа за процесуирање ових кривичних дела. Правосудни органи имају тежак задатак да утврде порекло имовине која је предмет прања новца, као и начин на који се прикрива њено порекло. Једно је потпуно извесно – зарада стечена криминалом, тј. количина опраног новца је огромна.

¹ Марковић П., Прање новца, Правни живот, бр. 9/2006, страна 1067.

Каква је улога кривичног права у сузбијању прања новца? Једно од основних правила политике сузбијања криминалитета је да кривичноправну интервенцију треба свести на нужни минимум у циљу заштите најважнијих добара која се на други начин не могу заштити.² То значи да кривично право и његове одредбе, иако веома корисне у борби против прања новца, имају ограничени карактер, што, уосталом, произилази из основних карактеристика кривичног права које указују да је оно акцесорног, фрагментарног и субсидијарног карактера. Оно штити правна добра која су већ конституисана и одређена другим гранама права и то само од одређених облика напада на њих. Када је у питању кривично дело прања новца, оно је код нас сврстано у групу кривичних дела против привреде. Заштитни објекат ове групе јесте привредни систем. Дакле, ради се о добрима која се већ штите и регулишу другим областима, тј. овде држава настоји да интервенише мерама буџетске и кредитне политике, политиком цена одређених производа, мерама расподеле и сл. како би сачувала одређену равнотежу у привредним токовима.³ Последња помену-та особина кривичног права указује да кривичноправна интервенција треба да буде последње средство, *ultima ratio* и не треба је употребљавати све док постоје друга средства и начини да се неко добро заштити. Савременом друштву данас стоје на располагању, поред репресивних средстава, у која се, пре свега, убраја кривично право, и превентивна средства која треба да спрече да до недозвољеног понашања уопште дође. Превенција данас треба да заузима главно место у спречавању прања новца.⁴ Мада кривично право, и поред своје изражене репресивне компоненте, за крајњи циљ има превенцију јер се санкцијом настоји утицати, како на онога ко је извршио кривично дело, тако и на потенцијалне извршиоце.⁵ Према томе, превенција прања новца подразумева и успешно откривање, гоњење, ефикасну примену кривичних санкција и, оно што је најважније, инкриминисање прања новца, при томе нарочито водећи рачуна о обавезама преузетим на основу међународних обавеза из усвојених конвенција. Међународни документи пред наше законодавство постављају захтев да, у складу са неким новим облицима друштвено штетних понашања која се појављују са развојем друштва, унесемо нове инкриминације или, пак, да проширимо криминалну зону код постојећих. Ту треба изабрати пут који ће водити рачуна о домаћем правном систему, нашој правној терминологији,

² Стојановић З., Политика сузбијања криминалитета, Нови Сад, 1991, страна 28.

³ Стојановић З., Перић О., Кривично право – посебан део, Београд, 2006, страна 188.

⁴ Идентификација и провера идентитета клијената, идентификација крајњих корисника, обавеза пријављивања сумњивих трансакција, чување података и досијеа, обучавање особља и интерна контрола, праћење поштовања мера за сузбијање прања новца, откривање великих транснационалних трансфера готовине итд.

⁵ Стојановић З., Кривично право – општи део, Београд, 2005, страна 26.

општим начелима и институтима кривичног права. То је тежи али адекватнији пут имплементације норми међународног права.⁶ Кривично дело прања новца раније је било регулисано савезним Законом о спречавању прања новца.⁷ Ступањем на снагу Кривичног законика Србије⁸ и новог Закона о спречавању прања новца⁹ ово кривично дело није више део споредног кривичног законодавства.

2. НАПОРИ МЕЂУНАРОДНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У СПРЕЧАВАЊУ И СУЗБИЈАЊУ ПРАЊА НОВЦА

На међународном плану донето је више значајних докумената у циљу прецизирања мера и поступака који се предузимају у правцу борбе против прања новца.

Савет Европе је заиста био испред свог времена 1980. године када је усвојио први међународни инструмент за борбу против прања новца (Препорука број R(80) о мерама против преношења и чувања средстава која потичу од криминала).¹⁰ У почетку се активност међународне заједнице сводила на сузбијање прања новца које је повезано са илегалном трговином дроге. Тако су Уједињене нације 1988. године, у Бечу, донеле *Конвенцију против недозвољене трговине опојним дрогама и психотропним супстанцама (Бечка конвенција)*.¹¹ Она предвиђа могућност предузимања низа мера усмерених на супротстављање деликтима злоупотребе опојних дрога у сегменту који се односи на прање новца (конфискација, односно заплена прихода и добити од илегалне трговине дрогом на нивоу националних законодавстава).

Мало после тога, Савет Европе је увидео да прање новца није везано само за опојне дроге, него за криминалне активности генерално. Због тога је 8. новембра 1990. године у Стразбуру донета *Конвенција о прању, пражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом (број 141)*,¹² која је ступила на снагу септембра 1993. године. Док је почетни темпо њене ратифика-

⁶ Види: Стојановић З., Правно-филозофске концепције у Предлогу КЗ Србије и Кривичном закоником Црне Горе, Зборник радова са Саветовања „Казнено законодавство – прогресивна или регресивна решења“, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, 2005, страна 10.

⁷ Службени лист СРЈ, бр. 53/2003.

⁸ Службени гласник РС, бр. 85/2005.

⁹ Службени гласник РС, бр. 107/2005.

¹⁰ Council of Europe, Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, pg. 1.

¹¹ Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 14/1990.

¹² Наша земља је ратификовала поменути Конвенцију у јулу месецу 2002. године (Међународни уговори бр. 7/2002 и Међународни уговори бр. 18/2005).

ције био релативно спор, последњих година сведоци смо знатног подизања активности у том погледу. Тако је у децембру 2004. године било 47 држава потписница те Конвенције, укључујући и једну неевропску државу, тј. Аустралију. Један од главних циљева Конвенције из 1990. године јесте да олакша међународну сарадњу у тој области на начин који представља допуну већ постојећих инструмената Савета Европе. Одабрани комитет стручњака (*Select Committee of Experts*) који је израдио текст Конвенције из 1990. године, сматрао је да се тај циљ може остварити само ако се предузму кораци за што веће смањење значајних разлика у приступу који је до тада постојао у националним правним системима држава чланица. Као последица тога, Поглавље II Конвенције из 1990. године наводи мере које треба предузимати на националном плану, док је Поглавље III усредсређено на питања међународне сарадње. Као што је наведено у ставу 10 Образложења Конвенције из 1990. године: „Конвенција настоји да обезбеди комплетан скуп правила која обухватају све фазе поступка, почев од првих истрага до изрицања или принудне примене пресуде о конфискацији, и да омогући флексибилне, али истовремено ефикасне механизме међународне сарадње у највећој могућој мери, како би се криминалци лишили инструмената и плодова њихових незаконитих активности“.¹³ У годинама након њеног закључења, Конвенција из 1990. године се узимала као кључно референтно полазиште у расправама о политици борбе против прања новца, политичким декларацијама и практичним програмима активности у Европи и шире.

Кривично дело прања новца дефинисано је у члану 6 параграфа 1 као: „конверзија или трансфер имовине уз знање да таква имовина представља приход од криминала, с циљем прикривања или нетачног приказивања незаконитог порекла имовине, или помагања неком лицу које је укључено у чињење предикатног кривичног дела да избегне законске последице својих дела; прикривање или нетачно приказивање праве природе, извора, места, употребе, кретања, права, или својине у односу на имовину, знајући да та имовина представља приход стечен чињењем кривичног дела, и, у зависности од уставних принципа и начела њеног правног система, свака страна потписница Конвенције ће инкриминисати стицање, поседовање или коришћење имовине, са знањем, у време пријема, да таква имовина представља приход од кривичног дела, као и учествовање, удруживање или завера ради чињења, покушај чињења или помагања, подстицање, олакшавање и саветовање у циљу чињења било ког од кривичних дела установљених у складу са овим чланом.“ Кривично дело прања новца увек захтева претходно кривично дело од којег

¹³ Council of Europe, Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime (ETS 141).

потичу средства о којима је реч. Јасно је из ових одредби да криминализација прања новца има за циљ да раскринка незаконито порекло средстава, које је дуги низ година било усредсређено на средства која су потицала од дроге. Међутим, новији међународни инструменти укључујући, пре свега, Конвенцију Савета Европе број 141 и прерађених 40 препорука Радне групе за финансијске акције против прања новца¹⁴, признају да се практично сваким кривичним делом могу остварити средства која би требало да буду опрана због њихове касније употребе у законитим пословима (нпр. превара, тероризам, трговина украденим предметима, оружјем итд). У принципу, Конвенција број 141 се због тога већ примењује на средства која потичу од било које криминалне активности, укључујући и корупцију, осим ако нека држава потписница није применила одређено право задржавања у вези с чланом 6 како би његово поље примене ограничила на средства која потичу од извршења одређених кривичних дела или категорија кривичних дела.

У Палерму, у Италији, је од 12. до 15. децембра 2000. године одржана, под окриљем Уједињених нација, међународна конференција на високом нивоу, која је завршена доношењем *Конвенције Уједињених Нација против транснационално организованог криминала*.¹⁵ Конвенцију је наша земља ратификовала у јуну 2001. године (Међународни уговори бр. 6/2001). Овај међународни уговор се примењује на спречавање, истрагу и судско гоњење тешких кривичних дела и злочина од организоване групе криминалаца, састављене од три или више лица, која делује континуирано и споразумно ради прибављања финансијске или друге материјалне користи. Конвенција, поред организованих криминалних група, посебно предвиђа кажавање прања новца стеченог путем криминала, обавезујући државе потписнице да усвоје, у складу са основним принципима домаћег законодавства, неопходне закондавне и друге мере којима се као кривична дела утврђују, када су учињена са

¹⁴ На конференцији председника држава и влада Групе 7 најразвијенијих земаља, 1989. године, разматран је проблем прања новца, а ради ефикаснијег сузбијања ове појаве на међународном плану, основана је Радна група за финансијске акције против прања новца (ФАТФ) која је у току 1990. године донела документ Четрдесет препорука за борбу против прања новца. Ове Препоруке садрже стратешке елементе и упућују на основне правце у сузбијању прања новца. Употребили смо реч „прерађених“ 40 препорука због тога што је извршена њихова ревизија. Наиме, Препоруке ФАТФ спадају у ред неколико кључних референтних текстова у области борбе против прања новца који су били усвојени почетком деведесетих година прошлог века, а које је било потребно иновирати и ускладити са постојећим потребама. У вези с тим, Радна група за финансијско деловање против прања новца у свом пакету од четрдесет препорука извршила је одређене измене 2003. године. Претходних четрдесет препорука Радне групе за финансијско деловање против прања новца било је, у октобру 2001. године, допуњено посебним препорукама Радне групе о финансирању тероризма.

¹⁵ Конвенцију је наша земља ратификовала у јуну 2001. године, Међународни уговори бр. 6/2001.

намером: претварање или пренос имовине, знајући да се до те имовине дошло путем криминала, а у циљу сакривања и прикривања незаконитог порекла имовине; помагање лицу умешаном у извршење предикатног кривичног дела како би избегло законске последице свог чињења; скривање или прикривање праве природе, извора, локације, располагања, кретања или власништва или права на имовину, знајући да је таква имовина стечена кроз криминал; прибављање, поседовање или коришћење имовине знајући, у тренутку пријема исте, да је таква имовина добит од криминала; учествовање, повезивање или удруживање ради извршења, покушаја извршења и помагања, подстицања, омогућавања и давања савета у погледу извршења било којег кривичног дела установљеног у складу са овим чланом.

Даљи развој права у области гоњења и кажњавања за кривично дело прања новца води нас до *Кривичнојравне конвенције о корупцији Савета Европе*.¹⁶ Члан 13 ове Конвенције носи назив „Прање новца оствареног вршењем кривичних дела корупције“. Овај члан обезбеђује криминализацију прања средстава која потичу од кривичних дела корупције, дефинисаних у члановима 2–12, то јест кривичних дела подмићивања и злоупотребе утицаја. При томе се у овом члану користи техника упућивања на још једну конвенцију Савета Европе (број 141), односно Конвенцију о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом. Одредба члана 13 утврђује принцип према коме су државе потписнице обавезне да дефинишу кривична дела корупције као претходна кривична дела у борби против прања новца. Изузеци од овог принципа дозвољени су само у случају да је држава потписница применила право задржавања у вези с релевантним чланом ове Конвенције, или је дала изјаву у погледу тих кривичних дела, или не сматра таква кривична дела тешким у смислу својих прописа о „прању новца“. Наиме, аутори овог документа су уочили да је, с обзиром на блиске везе које доказано постоје између прања новца и корупције, пре свега, важно да овде буде инкриминисано и прање добити остварено од кривичних дела корупције као предикатних кривичних дела установљених у складу са чл. 2 до 12 Конвенције.

У овој области важно је поменути и *Конвенцију Уједињених нација против корупције*¹⁷ која у члану 23 регулише прање средстава стечених изврше-

¹⁶ Конвенција је отворена за потписивање 27. јануара 1999. године, а ступила је на снагу 1. јула 2002. године. Ову Конвенцију је наша земља ратификовала и на тај начин преузела обавезу да одредбе свог закона усклади са овим извором права (Међународни уговори бр. 2/2002).

¹⁷ Конвенцију је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација 31.10.2003. године. Она је отворена свим државама за потписивање од 9. до 11. децембра 2003. године у Мериди, Мексико, а након тога у седишту Уједињених нација у Њујорку до

њем предметног кривичног дела¹⁸, предвиђајући да ће свака држава уговорница, у складу са основним начелима свог унутрашњег законодавства, усвојити законске или друге мере које могу бити потребне како би утврдиле као кривична дела када се учине намерно: конверзију или трансфер имовине, уз знање да је та имовина стечена од криминала, како би се прикрило незаконито порекло те имовине или помогло неком лицу које је укључено у извршење предметног кривичног дела да избегне законске последице тог дела; сакривање или прикривање праве природе, извора, места, располагања, кретања или власништва или права у односу на имовину, уз знање да је та имовина стечена извршењем кривичног дела; такође, у зависности од основних ставова свог правног система: стицање, поседовање или коришћење имовине, уз знање, приликом примања те имовине, да је она стечена извршењем кривичног дела; учешће, удруживање или завера да се изврши, покуша извршити и помогне, олакша и наговори на извршење било ког кривичног дела у складу са овим чланом.

На овом месту сматрамо важним разрешење питања шта се под појмом предикатно кривично дело (*predicate offence*), који се појављује у цитираним међународним изворима права, подразумева. Појам „предикатно кривично дело“ је резултат превода енглеског појма „*predicate offence*“ који се, изгледа, усталио и постао прихваћен у нашој правној теорији и пракси. Заправо ту се ради о сваком кривичном делу које је претходно извршено и чијим извршењем су остворена средства која могу постати предмет кривичног дела прања новца, односно које је имало за последицу стицање прихода који могу постати предмет прања. Због тога нам се чини много адекватнијим превод „претходно“ уместо „предикатно“ кривично дело. Кривичноправна конвенција о корупцији инкриминише прање средстава насталих вршењем оних кривичних дела која су у њој инкриминисана. Конвенција Уједињених нација против корупције истиче да ће свака држава уговорница, као предметна кривична дела, обухватити као минимум опсег кривичних дела утврђених том Конвенцијом. Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала истиче у члану 6 ст. 2 да ће свака држава потписница тежити да прањем средстава обухвати што већи број предикатних кривичних дела, односно да ће у предикатна кривична дела укључити све тешке злочине дефинисане чланом 2 Конвенције и кривична дела установљена у складу са чланом

9. децембра 2005. године. Наша земља је потписала ову Конвенцију 11. децембра 2003. године, а ратификовала је у октобру 2005. године (Међународни уговори бр. 12/2005).

¹⁸ У изворном тексту Конвенције користи се израз "*predicate offence*", као и у осталим цитираним међународним изворима, с том разликом што је у преводу на српски језик у Конвенцији Уједињених нација против корупције употребљен термин предметно кривично дело, а код осталих то је предикатно кривично дело.

вима 5, 8 и 23 ове Конвенције. А у случају да законодавство држава чланица предвиђа списак посебних предикатних кривичних дела, оне су дужне да, као минимум, уврсте у тај списак широк распон кривичних дела везаних за групе за организовани криминал. Конвенција о прању, тражењу, заплени и конфискации прихода стечених криминалом под појмом предикатно кривично дело подразумева *свако* кривично дело којим је остварена добит, приход који може постати предмет прања новца.

Упркос наклоности коју је Конвенција Савета Европе (број 141) из 1990. године задобила, последњих година је било захтева да се започне процес којим би се размотрила њена адекватност у светлу актуелних потреба. У том погледу, потребно је присетити се чињенице да, у време њене израде, Одабрани комитет стручњака, који је израдио нацрт ове Конвенције, није био у ситуацији да се позове на један установљен и развијен скуп интерних закона и поступака. Уствари, изузев ограниченог оквира Конвенције УН из 1988. године о борби против незаконите трговине наркотицима и психотропним супстанцама, ова област је била нова за већину чланица међународне заједнице. Током више од десет година протеклих од усвајања текста Конвенције из 1990. године, стечено је драгоцену искуство. Поступци узајамне процене Радне групе за финансијско деловање против прања новца (*Financial Action Task Force – FATF*) и, у последње време, аналогне активности које предузима Одабрани комитет стручњака Савета Европе у области процене мера за борбу против прања новца (*MONEYVAL*)¹⁹, омогућили су да се боље разумеју проблеми настали, како у области примене мера за борбу против прања новца на националном плану, тако и у области међународне сарадње. Овлашћења та два органа за вршење процене проширена су данас и на процену ефикасности мера које су предузеле појединачне државе у борби против финансирања тероризма.²⁰

Савет Европе је 1998. године започео расправу о сврсисходности израде Протокола којим би се ажурирала Конвенција из 1990. године, и о дејству једне такве иницијативе уколико би она била предузета. С обзиром на разлике у гледиштима држава чланица, године 2000. спроведена је анкета о томе у облику упитника. На основу анкете се дошло до закључка да је недвосмислена већина држава наклоњена скором отварању преговора о изради тог протокола. Група за разматрање (*Reflection Group*) сврсисходности израде додатног Протокола

¹⁹ У оквиру Савета Европе је 1997. године установљено посебно тело – „Одабрани комитет стручњака у области процене мера за борбу против прања новца“ (*MONEYVAL*).

²⁰ Види: Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, pg. 3.

Конвенције о прању, изражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом (PC-S-ML) поднела је свој извештај Европском комитету за проблеме криминала (European Committee On Crime Problems – CDPC) на његовом 51. пленарном заседању, одржаном од 17. до 21. јуна 2002. године, и сачинила одређене предлоге о могућем садржају тог уговора. Европски комитет за питања криминала је крајем 2003. године поверио Комитету стручњака за ревизију Конвенције о прању новца, проналажењу, заплени и конфискацији добити стечене криминалом (PC-RM) израду једног таквог протокола. Дакле, задатак ревизора је био да, имајући у виду новија дешавања и постојеће међународне инструменте у вези с прањем новца, у Савету Европе, као и у другим међународним форумима (на пример, Радна група за финансијско деловање против прања новца, Европска унија, Група Егмонт, Уједињене нације), изради додатни Протокол Конвенцији ETS No. 141, како би се она ажурирала и допунила уколико се за тим укаже потреба. Због обимности предвиђених измена и проширења поља примене уговора, како би њим били обухваћени и проблеми у вези с финансирањем тероризма, аутори су сматрали да тај текст треба да буде једна самостална Конвенција пре него додатни Протокол Конвенцији из 1990. године. Европски комитет за проблеме криминала је одобрио ову Конвенцију (Конвенцију о прању, изражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма) 11. марта 2005. године и проследио је Комитету министара на усвајање. Комитет министара је усвојио 3. маја 2005. године.²¹ Ова Конвенција представља први међународни инструмент који третира превенцију и контролу прања новца и финансирања тероризма. Конвенција Савета Европе из 1990. године није покривала одређен број питања која, иако блиско повезана с њеним предметом, нису била сматрана непосредно релевантним за њен примарни циљ, нпр. мере везане за превенцију прања новца.²² По-

²¹ Види: Explanatory Report to the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism, pg. 4.

²² Што се тиче превенције прања новца и финансирања тероризма, аутори ове Конвенције су сматрали неопходним да се обезбеди усклађеност одредби које улазе у састав овог инструмента с одредбама које су усвојила друга међународна тела. У том смислу, они су желели да се изричито позову на прерађене Препоруке Радне групе за финансијско деловање против прања новца, које су интегрисане у правне тековине Савета Европе посредством Одабраног комитета стручњака Савета Европе у области процене мера за борбу против прања новца (MONEYVAL). Ставови 2 и 3 члана 13 који се односи на превенцију прања новца, детаљно наводе основне принципе који уређују превенцију прања новца и финансирања тероризма, у складу с усвојеним међународним нормама, а нарочито с Препорукама Радне групе за финансијско деловање против прања новца (идентификација и провера идентитета клијената, идентификација крајњих корисника, обавеза пријављивања сумњивих трансакција, чување података и досијеа, обучавање особља и интерна контрола, праћење поштовања мера за сузбијање прања новца, откривање великих транснационалних трансфера готовине).

ред тога, Конвенција из 1990. године је требало да буде модернизована и ажурирана, јер су се од њеног усвајања технике прања новца и стратегије борбе против прања новца у великој мери развиле. На пример, технике прања новца све више за мету имају небанкарски сектор и све више користе професионалне посреднике за инвестирање добити стечене криминалом у легалне привредне активности. Многе земље су основале финансијске обавештајне јединице задужене за контролу сумњивих или неубичајених извештаја о трансакцијама и на тај начин иницирале покретање истрага у вези с прањем новца. Неопходно је пратити те промене. Поред тога, неке од тих измена су већ биле обухваћене нормама (или се управо у њих интегришу) које су поставили неки други међународни форуми (Европска унија, Уједињене нације, Радна група за финансијско деловање против прања новца), а које нова Конвенције не сме да игнорише. Напротив, текст нове Конвенције мора бити усклађен с тим новим елементима како би се обезбедила међусобна усаглашеност између ње и тих норми, као и хармонизација мера које се предузимају на националном нивоу са одговарајућим међународним оквиром. Конвенција из 1990. године је требало да буде свеобухватна и лака за примену, како би се омогућило практичарима, како на националном, тако и на међународном нивоу, да је примењују као јединствен инструмент уместо читавог низа текстова којима се уређују различити аспекти превенције и контроле прања новца, као и међународна сарадња у тој области. То би подстакло њену примену, помогло практичарима да боље разумеју и примењују одредбе Конвенције и, такође, помогло би да се у највећој могућој мери смањи фрагментација националних политика борбе против прања новца. У новој Конвенцији уведен је нови појам – „финансијске обавештајне службе“, које представљају централну националну агенцију која прима, анализира и прослеђује одговарајућим институцијама утврђене финансијске информације. Такође, унет је појам замрзавања прихода, потом, као што је већ поменуто, норме које се односе на средства која се користе за финансирање тероризма и, оно што је изузетно важно у борби против прања новца, изричито је наведено да осуда за претходно кривично дело из којег приход потиче није неопходан услов за гоњење учинилаца кривичног дела прања новца.

3. ОСВРТ НА ИНКРИМИНАЦИЈЕ ПРАЊА НОВЦА У ПОЈЕДИНИМ ЗЕМЉАМА УПОРЕДНОГ ПРАВА

Широм света се предузимају одређени кораци ради сузбијања прања новца. Они подразумевају јако државно руководство, ново законодавство и прописе уопште, нову финансијску политику, међународну сарадњу и контролу граница. Већина држава, не само европско-континенталног права, него и англо-саксонског, почела је да примењује ново законодавство и нове про-

писе усмерене против прања новца. То је подразумевало, најпре, измене и допуне кривичног законодавства, како би се инкриминисало прање новца и како би се олашкала истрага и кривично гоњење.

Кривични законик Швајцарске,²³ у посебном делу – друга књига, у поглављу 17 које носи назив „Тешка и лака кривична дела против деловања судства“, у члану 305 регулише кривично дело прања новца. Ово кривично дело има своје место у швајцарском праву још од 1990. године, само што је од 1. априла 1998. године на снази нови текст. Прање новца чини лице које предузме радњу којом се може угрозити идентификовање порекла, откривање или конфискација вредности имовине за коју је знало или је требало да претпостави да потиче од извршења кривичног дела. Казна прописана за овај облик је лишење слободе у трајању од најмање три године или новчана казна. У тешким случајевима, казна ће бити лишење слободе у трајању од најмање пет година или новчана казна. Случај се сматра тешким у случајевима када лице: делује као члан неке криминалне организације; делује као члан неке банде створене како би се систематично посветила прању новца, или оствари приход или знатну зараду бавећи се прањем новца као занимањем. Према ставу 3 истог члана, лице, такође, подлеже кажњавању када је главно дело извршено у иностранству и када је то дело кажњиво и у држави у којој је извршено.

*Француски кривични законик*²⁴ у делу који носи назив „Злочини и преступи против имовине“, у поглављу IV, говори о прању новца. Французи су амандманом бр. 96–392 од 13. маја 1996. године (Службени лист од 14. маја 1996. године) почели да кажњавају прање новца. По овом законском тексту, прање новца (члан 324–1) је омогућавање, било каквим средствима, лажне потврде порекла имовине или прихода учиниоца злочина или преступа којим му је обезбеђена непосредна или посредна добит. Прање новца, такође, подразумева пружање помоћи у извршењу радње инвестирања, прикривања или конвертовања непосредне или посредне зараде од извршења неког злочина или преступа. Прање новца се кажњава казном затвора у трајању од пет година и новчаном казном у износу од 375.000 евра. По члану 324–2 прање новца се кажњава казном затвора у трајању од десет година и новчаном казном у износу од 750.000 евра када се неко бави прањем новца или је дело извршено користећи олакшице које пружа вршење неке професионалне активности, и када га је извршила нека организована банда. Како члан 324–3 наводи, новчане казне наведене у чл. 324–1 и 324–2 могу се повећати до износа једнаког половини вредности имовине или новчаних средстава која су била подвргнута операцијама прања новца.

²³ Види: <http://wings.buffalo.edu/law/bclcl/resource.htm> скинуто дана 01.04.2007. године.

²⁴ Le Nouveau Code Pénal, Lois du 22. juillet et du 16 décembre 1992, Departement Droit.

*Кривични законик Аустрије*²⁵, у поглављу које носи назив „Кривична дела против имовине“, у § 165 инкриминише прање новца. Наиме, ко сакрива саставне делове имовине која потиче од било ког злочина (Verbrechen) или финансијског преступа шверца (Vergehen) из § 223, 224, 225, 229, 230, 269, 278, 278d, 288, 289, 293, 295 или 304 до 308 који спадају у надлежност судова, или замагљује њихово порекло, и то, посебно, у правном промету о пореклу или стварним свосјтвима имовине, у правном промету о својини или осталим правима на њима, овлашћењима за располагање њима, њиховом преносу, или о томе где се они налазе, кажњава се казном лишавања слободе до две године или новчаном казном до 360 дневних износа. Исто се кажњава и лице које са таквим знањем незаконито стиче, чува, улаже, управља, прерађује, искоришћава или преноси трећим лицима такву имовину. Ко учини прање новца у односу на вредност која прекорачује 40.000 евра, или као члан криминалне организације, кажњава се казном лишавања слободе од шест месеци до пет година. Тачка 5 истог параграфа предвиђа кажњавање лица које са знањем незаконито стиче, чува, улаже, управља, прерађује, искоришћава или преноси трећим лицима имовину или саставне делове имовине криминалне организације, по њеном налогу или по њеној организацији. Казна је лишење слободе до три године, а ако се ради о вредности која прелази износ од 40.000 евра, лишење слободе од шест месеци до пет година. У § 165а се истиче да се због прања новца неће казнити онај ко добровољно и пре него што надлежни органи сазнају о његовој кривици, пријави или на други начин обезбеди имовину (предмет кривичног дела), тј. њене саставне делове на које се односи прање новца.

*Кривични законик Немачке*²⁶ дефинише прање новца у § 261, у оквиру двадесет првог поглавља које носи назив „Помагање учиниоцу након извршеног кривичног дела и прикривање“. Претходна кривична дела у смислу овог члана су: злочини (Verbrechen), преступи из § 29, став 1 реченица 1 тачка 1 Закона о опојним средствима, или преступи из § 29 став 1 тачка 1 Закона о надзору над основним сировинама, или преступи учињени од стране члана криминалне организације (§ 129). Прање новца врши лице које предмет који је друго лице стекло извршењем претходног кривичног дела скрива, прикрива или отежава утврђивање његовог порекла, спречава или угрожава његово проналажење, заплону, одузимање или обезбеђење. Казна је лишење слободе до 5 година или новчана казна. Истом казном казниће се онај ко предмет који је друго лице стекло извршењем претходног кривичног дела прибавља за себе

²⁵ Види: <http://wings.buffalo.edu/law/bclc/resource.htm> скинуто дана 01.04.2007. године.

²⁶ Кривични законик Републике Немачке са Уводним законом за Кривични законик и Војно–кривичним законом, Центар маркетинг, Београд, страна 122.

или другог, чува или употребљава за себе или другог, уколико му је у време стицања предмета било познато његово порекло. Тежи облик постоји ако је учинилац дело учинио из заната, или као члан банде која је створена ради трајног вршења кривичног дела прања новца. Овај облик је забрањен казном лишења слободe од 6 месеци до 5 година. Како се у тачки 5 истиче, ко из лакоумислености није дошао до сазнања да предмети потичу из противправног дела другог лица, казниће се лишењем слободe до 2 године или новчаном казном. За прање новца неће се казнити ко надлежном органу добровољно пријави дело или добровољно да повод за такву пријаву, под условом да је знао, или је при разумној процени стања ствари морао рачунати са тиме да кривично дело у томе тренутку у целисти или делимично још није било откривено, и ко издејствује да предмет кривичног дела буде обезбеђен.

У *Кривичном законнику Руске Федерације*²⁷ прање новца носи назив „Легализација (прање) новчаних средстава или друге имовине, стечених противправним путем“. Ово кривично дело је систематизовано у групу кривичних дела против економске делатности која заузимају главу 22 Кривичног законика. Руси у својој инкриминацији користе трајни глагол „бављење“, па тако истичу да се кривично дело састоји у бављењу финансијским операцијама и другим пословима с новчаним средствима или другом имовином која је намерно стечена незаконитим путем, као и у коришћењу наведених средстава за остваривање предузетничке или друге економске делатности (став 1 члана 174). Казна предвиђена за овај облик је новчана и она износи пет до седам стотина минималних износа цене рада или личног дохотка или другог дохотка осуђеног од пет до седам месеци, или лишењем слободe до четири године уз новчану казну до сто минималних износа цене рада, или личног дохотка или другог дохотка осуђеног до једног месеца, или без тога. Тежи облик постоји ако је исто дело учињено уз претходни договор, вишеструко, од стране лица искоришћавањем свог службеног положаја, и тада је казна лишење слободe од четири до осам година уз конфискацију имовине или без ње (став 2 члана 174). Ако је дело из става 1 и 2 извршено од стране организоване групе или у великој размери, забрањена казна је лишење слободe од седам до десет година, уз конфискацију имовине или без ње.

*Кривични закон Босне и Херцеговине*²⁸ у оквиру главе XVIII, која носи назив „Кривична дела против привреде и јединства тржишта те кривична дела из области царина“, у члану 209 регулише кривично дело прања новца. Дело чини лице које новац или имовину за коју зна да су прибављени учињењем

²⁷ Кривични законик Руске Федерације од 1. јануара 1997. године, Званични текст, Београд, 1998, страна 48.

²⁸ Службени гласник БиХ, бр. 3/2003.

кривичног дела прими, замени, држи, њима располаже, употреби у привредном или другом пословању, или на други начин прикрије или покуша прикрити, а такав је новац или имовина веће вредности, или то дело угрожава заједнички економски простор Босне и Херцеговине, или има штетне последице за делатности или финансирање институција Босне и Херцеговине, казниће се казном затвора од шест месеци до пет година (став 1). Ако вредност новца или имовинске користи из става 1 овог члана прелази износ од 50.000 КМ, учинилац се кажњава казном затвора од једне до десет година. Ако је учинилац поступао нехатно према чињеници да су новац или имовинска корист прибављени кривичним делом, казниће се новчаном казном или затвором до три године.

*Кривични закон Републике Српске*²⁹ кривично дело прања новца одређује на сличан начин као и Кривични закон Босне и Херцеговине. Оно је сврстано у групу кривичних дела против привреде и платног промета. Дело чини лице које новац или имовину за коју зна да су прибављени кривичним делом прими, замени, држи, њима располаже, употреби их у привредном пословању или их на други начин прикрије, или покуша прикрити. У овом случају казна је затвор од шест месеци до пет година (члан 280 ст. 1). Ако је извршилац кривичног дела из претходног става истовремено и извршилац или саучесник у претходном кривичном делу, казниће се затвором од једне до десет година. Како се у ставу 3 истог члана наводи, ако је новац или имовина велике вредности, учинилаца ће се казнити затвором од једне до десет година. Ако је дело извршено од стране више лица која су се удружила за вршење таквих дела, учинилац ће се казнити затвором од две до дванаест година (став 4 члана 280). Ако је при извршењу прања новца учинилац поступао нехатно у односу на околност да су новац или имовинска корист прибављени кривичним делом, казниће се затвором до три године (став 5).

*Казнени закон Републике Хрватске*³⁰ у групи кривичних дела против сигурности платног промета и пословања, у члану 279 регулише казнено дело прикривања противзаконито добијеног новца. Ово дело чини онај ко у банкарском, новчаном или другом привредном пословању уложи, преузме, замени или на други начин прикрије прави извор новца, односно предмета или права прибављених новцем за који зна да је прибављен казним делом за које се може изрећи казна затвора од пет година, или казним делом учињеним у саставу групе или злочиначке организације. Казна за овај став је затвор од шест месеци до пет година. Истом казном се кажњава и лице које новац, предмете или права из претходног става прибавља себи или другоме, посе-

²⁹ Службени гласник РС бр. 49/03.

³⁰ Народне новине Републике Хрватске, бр.110/97, 27/98, 50/00, 129/00.

дује или ставља у промет, иако је у тренутку прибављања знао за њихово порекло (став 2). Ако је дело учињено од стране члана групе или злочиначке организације, казна је затвор од једне до десет година (став 3). Ако постоји нехат у односу на околност да су новац, предмети или права прибављени казним делом, казна је затвор од три месеца до три године (став 4). Учинилац дела који добровољно допринесе откривању казног дела може бити ослобођен од казне.

Као што можемо да закључимо из међународних извора и цитираних инкриминација упоредног права *прање новца је посредствено конвертовања или преношења имовине, знајући да та имовина потиче од криминалне активности, ради прикривања недозвољене природе и порекла те имовине од органа власти*. Свако кривично дело које обезбеђује знатну зараду – трговина дрогом, кријумчарење оружја и неки облици криминалитета белог оковратника – могу условити „потребу“ за прањем новца.

Како се новац пере? Типично је да се он пребације из једне земље у другу земљу (физички или електронски) и да се уз помоћ сложених финансијских трансакција прикрива његово порекло. Према подацима Радне групе за финансијско деловање против прања новца (FATF), процењује се да се количина новца који потиче до недозвољене трговине дрогом и која се годишње опере широм света, креће између 300 и 500 милијарди америчких долара. Ако се томе дода опран, незаконито стечен новац, који потиче од привредног и других облика криминалитета који нису у вези с дрогама, ове бројке би потенцијално могле бити удвостручене.

То су чињенице које довољно оправдавају потребу да се радње које представљају облике извршења прања новца предвиде у кривичном законодавству свих земаља и да се за њих предвиде одговарајуће санкције.

4. КРИВИЧНО ДЕЛО ПРАЊА НОВЦА У КРИВИЧНОМ ЗАКониКУ СРБИЈЕ

У националним кривичним законодавствима, као и на међународној основи, прање новца се предвиђа као кривично дело тек у последњој деценији прошлог века.³¹ Код нас је кривично дело прања новца уведено први пут Законом о спречавању прања новца из 2001. године.³² До тада су неке радње које спадају у домен прања новца могле бити процесуиране преко кривичног дела прикривања. Посматрајући садашњу инкриминацију кривичног дела прања новца у Кривичном законнику Србије јасно је да је реч о једној посебној врсти кривич-

³¹ Стојановић З., Коментар кривичног законика Србије, Београд, 2006, страна 552.

³² Службени лист СРЈ, бр. 53/2001.

ног дела прикривања, тако да су неке делатности које спадају у домен прања новца могле бити обухваћене тим кривичним делом.³³ После Закона из 2001. године, с обзиром да се радило о старом закону који је донет на нивоу Савезне Републике Југославије (која је престала да постоји 2003. године) и који је имао прилично недостатака, донет је 2005. године нови Закон о спречавању прања новца³⁴ који предвиђа низ мера и активности које треба да предузму банке и друге финансијске институције у циљу сузбијања овог кривичног дела, док је кривичноправна заштита обезбеђена у Кривичном законнику Србије.

Кривични законик Србије у члану 231 инкриминише кривично дело прања новца. Правни опис овог кривичног дела усклађен је са Конвенцијом о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом (број 141), јер садржи компоненте конверзије, трансфера, скривања, лажног приказивања, стицања, држања или коришћења имовине која потиче од криминала.

Сходно члану 231 Кривичног законика Србије, ово кривично дело чини лице које изврши конверзију или пренос имовине, са знањем да та имовина потиче од кривичног дела, у намери да се прикрије или лажно прикаже незаконито порекло имовине, или прикрије или лажно прикаже чињенице о имовини са знањем да та имовина потиче од кривичног дела, или стекне, држи или користи имовину са знањем, у тренутку пријема, да та имовина потиче од кривичног дела.

Процес евалуације Конвенције Савета Европе о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом (број 141) је показао да доказивање психичког елемента кривичног дела прања новца може бити веома тешко, пошто судови често захтевају (или се сматра да то захтевају) висок ниво свести наводних учинилаца кривичног дела прања новца о пореклу тих средстава. Због тога је било потребно у новој Конвенцији (*Конвенцији о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма*) додати нови став који ће омогућити санкционисање и оног учиниоца који је посумњао да добит потиче од извршења неког кривичног дела и/или када је он морао претпоставити да је та добит стечена извршењем неког кривичног дела. Први део овог става предвиђа један мање субјективан психички елемент и могао би се односити на лице које донекле премишља о пореклу добити (довољно је да он или она посумња одакле добит потиче), али нема чврста сазнања о пореклу добити. Други део предвиђа инкриминацију прања новца из нехата у случају када суд објективно процењује доказе и одлучује о томе да ли је учинилац морао претпостављати одакле добит потиче.

³³ Стојановић З., Коментар кривичног законика Србије, *op. cit.*, страна 552.

³⁴ Службени гласник РС, бр. 107/05 и 117/05. Овај Закон је ступио на снагу 1. јануара 2006. године.

Кривични законик Србије у ставу 3 члана 231 предвиђа кажњавање и оног учиниоца који је могао и био дужан да зна да новац или имовина представљају приход остварен кривичним делом. Овде се може радити само о несвесном нехату (ако би постојала свест, односно знање, онда би то, уствари, због природе овог кривичног дела био умишљај) и то само у погледу једног обележја кривичног дела, а то је знање да новац или имовина представљају приход остварен кривичним делом.³⁵

Као што то произилази из нашег Законика, имовина треба да потиче од вршења кривичног дела и при томе није важно о којем се кривичном делу ради, као што није потребно ни да постоји правноснажна пресуда за то кривично дело. Неке земље имају списак тзв. претходних кривичних дела, тј. ограничавају се само на одређени број кривичних дела.³⁶ Такође, уочљиво је да поједине државе тај приступ решавају утемељењем доње границе предвиђених казни.³⁷ Али у сваком случају, према новој Конвенцији о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма, свака држава треба да, као минимум кривичних дела која претходе прању новца, предвиди оне категорије кривичних дела садржане у Додатку овој Конвенцији.

Проучавањем проблема који се јављају у вези са оптужбама за прање новца, поготово у оним земљама где се захтева да оптужба за кривично дело које претходи прању новца буде основа за кривично гоњење због прања новца, нова Конвенција захтева од земаља потписница да обезбеде да претходна или истовремена оптужба за кривично дело које претходи прању новца не буде услов за подизање оптужбе за прање новца. Аутори ове Конвенције су сматрали да ће, када се то прецизира у ставу 5 члана 9 који регулише кривично дело прања новца, бити могуће, у оквиру кривичног поступка због прања новца, установити кривично дело које претходи прању новца (било национално, било међународно) на основу фактичких или других доказа. Раније је оптужба за претходно дело често спречавала кривично гоњење због прања новца као аутономног кривичног дела – нарочито у случајевима прања новца од стране трећих лица у име стварних учинилаца кривичног дела које претходи прању новца.

³⁵ Стојановић З., Коментар кривичног законика Србије, *op. cit.*, страна 554.

³⁶ Тако Кривични законик Белгије у члану 505 покрива прање новца које је повезано са следећим кривичним делима: тероризам, организовани криминалитет, трговина дрогом, незаконита трговина оружјем и другим добрима, трговина људима, проституција, илегална употреба хормона на животињама, трговина људским органима или ткивом, превара на уштрб финансијских интереса Европске уније, озбиљна и организована пореска превара, подмићивање јавних службеника, нерегуларне инвестиције, превара, узимање талаца, крађа или изнуда праћене насиљем и претња и обмана банкротством.

³⁷ Шпански кривични законик у члану 301 као претходна кривична дела сматра сва озбиљна кривична дела, а то су она за која се може изрећи затвор у трајању преко три године.

У погледу ових питања наш КЗ иде у корак са међународним документи-ма. Чињеница да имовина која је предмет прања новца потиче од вршења неког претходног кривичног дела се утврђује у кривичном поступку за потребе конкретног случаја прања новца. Ту се може јавити проблем код утврђивања, тј. доказивања у кривичном поступку да имовина потиче од вршења криминалних активности.³⁸ Када постоји осуда за претходно кривично дело ситуација је једноставнија. Али с обзиром да таква осуда није услов за осуђујућу пресуду за прање новца, та се чињеница утврђује у поступку који се води за кривично дело прања новца. Да би се олакшало кривично гоњење, аутори Конвенције о прању, тражењу, заплени и конфискацији прихода стечених криминалом и о финансирању тероризма су у ставу 6 члана 9 подсетили на то да је важно да органи задужени за кривично гоњење не морају да доказују све фактичке елементе специфичног кривичног дела које претходи прању новца ако доказ о незаконитом пореклу имовине може бити изведен на основу било које околности. Прецизирајући да се овај став примењује на оптужбе за прање новца „у смислу овог члана“, аутори ове Конвенције су желели да укажу на то да ова одредба треба да буде посматрана у контексту дефиниције прања новца дате у члану 9, посебно у његовом ставу 1, који се односи на поступања „с умишљајем“. Отуда земље потписнице могу применити члан 9 став 6, уз захтев да је учинилац кривичног дела прања новца знао да средства потичу од неког кривичног дела које претходи прању новца, а да, притом, није обавезно да се прецизно утврди које је специфично кривично дело које претходи прању новца било у питању.

Под имовином се, у смислу члана 1 Конвенције бр. 141, означава имовина било каквог описа, било материјална или нематеријална, покретна или непокретна, као и правна документа или инструменти којима се доказује власништво или интерес у односу на такву имовину. Дакле, имовину, када је у питању кривично дело прања новца, треба схватити у том најширем смислу.

Према Кривичном законнику Србије, тежи облик прања новца постоји ако износ новца или имовине која је опрана прелази милион и петсто хиљада динара. У том случају може се изрећи казна затвора од једне до десет година.

Овде имамо и обавезну примену мере безбедности одузимања предмета, тј. језиком законодавца изречено, новац и имовина из става 1 до 4 члана 231 одузеће се.

³⁸ Са непосредним доказима нема дилеме да ли кривично дело постоји или не, с обзиром да су они засновани на личној сазнању или запажању сведока. Али, када су у питању посредни докази, чињенице из којих особа може са разлогом закључити о постојању или непостојању друге чињенице, чини нам се да је неопходна њихова шира употреба када је у питању прање новца, јер, по досадашњем искуству, непосредни докази обично недостају.

5. ЗАВРШНЕ НАПОМЕНЕ

Прање новца има далекосежне последице. **Оно је исплативо**, јер омогућава трговцима дрогом, кријумчарима и другим учиниоцима кривичних дела да проширују своје операције. Даље, оно доводи до **слабљења финансијске моћи државе** због огромне количине новца који је у њега укључен. Такође, могућности за вршење корупције се повећавају с повећањем количине незаконито стеченог новца који је у промету. Прање новца **смањује приходе владе од наплате пореза** и тиме посредно наноси штету поштеним пореским обвезницима и смањује могућности за обављање легитимних пословних активности. Када прљав новац улази у земљу **он повлачи нежељене последице** изван наших граница, деградирајући квалитет нашег живота и поспешујући забринутост за нашу националну безбедност. Можемо да закључимо да је опран новац вишеструко опасан за државу у којој се појављује. Он угрожава, пре свега, економске вредности у једној држави, подрива слободно тржиште, нарушава политичку стабилност земље, указује на лоше функционисање институција система, снижава животни стандард грађана, изазива општу рецесију привреде.

У циљу ефикасне борбе против прања новца потребно је комплементарно деловање свих надлежних државних органа и институција у прикупљању и анализи података који се односе на ово кривично дело. Имајући у виду да прање новца представља глобални проблем неопходно је деловати и на плану јачања међународне сарадње у овој области.

Србија примењује ново законодавство и нове прописе усмерене против прања новца. Мислимо, пре свега, на Кривични законик Србије и Закон о спречавању прања новца. Са имплементацијом Закона о спречавању прања новца, у Србији је основана Финансијска обавештајна служба која ради у оквиру Министарства финансија, под називом Управа за спречавање прања новца. Ово тело има задатак да прикупља податке, анализира и чува податке и информације добијене од обвезника, као и да открива, истражује и спречава прање новца. Управа добија финансијске извештаје о свим готовинским трансакцијама од или преко 15.000 еура (у динарској противвредности), или о више међусобно повезаних готовинских трансакција које чине исту суму. У случају када утврди да у вези неког лица или трансакције постоји сумња да се ради о прању новца, Управа обавештава надлежне државне органе (полицију, правосуђе и инспекцију) ради предузимања радњи и мера из њихове надлежности.

Дакле, први ниво контроле чине обвезници који подносе извештаје о свим трансакцијама преко законског прага, а и о онима које изгледају сумњиве иако су мање од тог износа. Управа за спречавање прања новца чини други

ниво контроле. То значи да она даље анализира трансакције које обвезници пријављују као сумњиве, а такође и управља пријављеним трансакцијама које нису сумњиве, тј. води базу података о трансакцијама која се потом може даље користити у будућности. Даља контрола и провера података, као и прикупљање доказа да се ради о прању новца препуштена је полицијским и правосудним органима. Управа настоји да, у сарадњи са другим државним органима, допринесе јачању система за откривање и спечавање прање новца у Србији и очувању финансијског интегритета државе.

У борби против прања новца, очигледно, превенција има велику улогу. Она значи елиминацију узрока и услова који су утицали на развој ове појаве. Контролисани проток новца, контролисане инвестиције и све друге трансакције могу, ако не потпуно искоренити, свести ову појаву на најмању могућу меру.

FIGHT AGAINST MONEY LAUNDERING IN NATIONAL AND INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Dragana Kolarić, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: As human society developed, developed the awareness of need for protection of the most important goods and values using various measures of social reaction. Money laundering includes a number of different measures and activities undertaken in order to legalize illegally acquired proceeds and conceal their illegal origin. When property is obtained through criminal activities, then its owners seek to find the way to incorporate it in legal financial flow, i.e. to use that money. By incriminating money laundering, the state endeavour to protect the economy in whole. Economic crime undermines the economic system of a country. At the moment, the majority of national legal systems put a great deal of effort into fighting against money laundering and related criminal offences. On international level, a number of important documents were adopted in order to specify measures and procedures for fighting against money laundering. The most important, undoubtedly, are: *the Convention on Money Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime* (number 141), adopted on 8th November 1990 in Strasbourg, and *the Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism*, adopted on 3rd May 2005. Criminal offence of money laundering has been, for the first time in Serbia, adopted in the Law on prevention of money laundering, in 2001. Because of the problems emerging related to charges for money laundering, especially in those countries demanding criminal offence preceding money laundering to be the probable cause for criminal prosecution for money laundering, in *the Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism*, there is no longer a need to produce evidence of predicate criminality before charging for money laundering. Concerning this issue, our Criminal Code keeps pace with international documents. The fact that proceeds that are subjects of money laundering derive from predicate criminal offences is to be determined in criminal procedure, for the purpose of particular case of money laundering.

In fighting against laundering, prevention has a big role, too. It implies elimination of causes and conditions that influence the development of this phenomenon. Control of money flow, investments and of all the other transactions could, if not completely exterminate, then reduce this phenomenon to minimum.

УТВРЂИВАЊЕ КРИВИЦЕ КОД КРИВИЧНОГ ДЕЛА УГРОЖАВАЊЕ ЈАВНОГ САОБРАЋАЈА

Мр Радосав Рисимовић
Криминалистичко-полицијска академија

Сажетак: Овај рад је покушај да се допринесе решавању једног од најсложенијих проблема кривичног права, разграничењу појединих облика кривице код саобраћајне деликвенције. Наиме, због природе јавног саобраћаја поједини аутори у кривичноправној литератури заузели су став да директан умишљај и несвесни нехат уопште нису могући облици кривице код учиниоца кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја. У погледу ове недоумице у излагањима која следе заузет је недвосмислен став. Такође, обзиром на јединствено мишљење у теорији кривичног права да се Франкова формула као модел решавања разликовања евентуалног умишљаја и свесног нехата не може применити код саобраћајне деликвенције, у раду су утврђени помоћни критеријуми на основу којих је, ипак, могуће решити овај проблем. На крају, анализирали смо спорна питања која се односе на тзв. стицај нехата у јавном саобраћају.).

Кључне речи: *јавни саобраћај, умишљај, нехат, безобзирност, стицај нехата.*

УВОД

Најспорније питање у вези са кривичним делом угрожавања јавног саобраћаја је кривица учиниоца. У кривичноправној литератури и судској пракси не постоји јединствено мишљење о могућим облицима кривице код овог кри-

вичног дела, а посебно спорно је разграничење појединих облика кривице, пре свега, евентуалног умишљаја од свесног нехата. Такође, судови у пресудама за једнаке ситуације узимају да постоје различити облици кривице. Посебан проблем представља разграничење евентуалног умишљаја од свесног нехата код овог кривичног дела. Даље, судови често констатују да утврђена кривица у односу на основно дело аутоматски постоји у погледу теже последице. Пресуде не садрже образложење кривице, или је образложење непотпуно јер судови износе разлоге само за свесни елемент, односно само за вољни елемент кривице.

Овај теоријски и практичан проблем произилази из природе кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја, односно саобраћајне деликвенције уопште:

1. Саобраћај је делатност у којој и најмања непажња може да проузрокује тешке последице за безбедност људи или имовине. 2. Кривично дело угрожавања јавног саобраћаја има два заштитна објекта и то: безбедност јавног саобраћаја, и други заштитни објекат – живот или тело људи, односно имовина већег обима¹. Према томе, кривицу треба ценити не само на основу психичког односа према угрожавању јавног саобраћаја, него и на основу односа учиниоца према на тај начин извршеном довођењу у конкретну опасност људи или имовине². 3. Учиниоца овог кривичног дела кршећи саобраћајне прописе проузрокује опасност не само за другог и туђу имовину, већ угрожава себе и своју имовину. У таквим ситуацијама проблем представља утврђивање вољног елемента кривице, тј. како утврдити, на пример, да учесник у саобраћају на путевима пристаје на опасност која и њега лично, односно његову имовину угрожава. 4. Посебан проблем је утврђивање кривице уколико је саобраћајну незгуду проузроковало више лица кршењем саобраћајних прописа. Да ли су у таквим ситуацијама сви учесници у саобраћају који су допринели наступању саобраћајне незгоде криви? Такође, спорно је да ли се у случају проузроковања саобраћајне незгоде од стране више лица примењују правила о кривичној одговорности саучесника? Како утврдити кривицу учесника у саобраћају који је кршењем саобраћајних прописа допринео проузроковању забрањене последице, али његова радња није непосредни узрок конкретне опасности за људе или имовину? На крају, могуће је да конкретну опасност проузрокује возач који није кршио саобраћајне прописе, али није предузео ништа да спречи саобраћајну незгуду насталу због непрописног понашања других учесника у саобраћају?

¹ Атанацковић Драгољуб, Кривично право – посебан део, 1985, Београд, стр. 359.

² Лаиковски Тома, Специфичност објекта и виности код кривичних дела угрожавања јавног саобраћаја, Наша законитост 2/1956, Загреб, стр. 84.

ДИРЕКТНИ УМИШЉАЈ

Разграничење појединих облика кривице код кривичног дела угрожавање јавног саобраћаја има велики значај јер степен кривице утиче на избор кривичне санкције и одмеравање казне. У погледу директног умишљаја у кривичноправној теорији и судској пракси не постоји јединствено мишљење о томе да ли је овај облик кривице уопште могућ код кривичног дела угрожавање јавног саобраћаја. Преовладава схватање да је директан умишљај могућ код овог кривичног дела, а постојаће када је учинилац свестан да ће радњом (кршење саобраћајних прописа), проузроковати забрањену последицу (конкретна опасност за људе или имовину), и хоће њено наступање.³

Међутим, специфичност саобраћаја као друштвене делатности оправдава и став да директан умишљај није могућ код овог кривичног дела. Наиме, није реално да учинилац хоће да кршењем саобраћајних прописа проузрокује конкретну опасност за људе или имовину, јер у саобраћају опасност за друге значи и опасност за себе (живот и имовину). Осим тога, хтење конкретне опасности аутоматски значи и хтење, односно пристајање на наступање повреде која из опасности произилази (лишење живота, повреда тела, оштећење имовине). Према томе, ако учинилац са умишљајем доведе у конкретну опасност људе или имовину у саобраћају, кривично дело угрожавања јавног саобраћаја неће постојати. Његово дело се може квалификовати као убиство, телесна повреда или одговарајуће кривично дело против имовине.

Недостатак овог схватања је што губи из вида да је могуће да учинилац жели да проузрокује конкретну опасност у саобраћају као последицу овог кривичног дела, али не жели повреду тела или имовине. На пример, возач с циљем да уплаши пешака скреће са коловоза ка њему. Међутим, ако до повреде ипак дође, у односу на конкретну опасност постојаће умишљај учиниоца, а у односу на повреду правног добра облик кривице је нехат. У том случају дело се квалификује као умишљајно угрожавање јавног саобраћаја.

Према томе, директан умишљај постоји када је учинилац свестан да ће кршењем саобраћајних прописа проузроковати конкретну опасност за људе или имовину, и жели њено наступање. Разлог његовог понашања је најчешће постизање других циљева – намера да уплаши жртву, да докаже храброст или вештину у вожњи, бекство од полиције, да не закасни на посао итд.

Међутим, могуће је замислити саобраћајну ситуацију у којој учинилац хоће да кршењем саобраћајних прописа проузрокује повреду тела или имовине. На пример, возач теретног камиона користи возило као средство за лиша-

³ Вимпулшек Жарко, Умишљај и нехат код кривичног дела угрожавање јавног саобраћаја, ЈРКК 2/1965, Београд, стр. 231.

вање живота или наношење телесне повреде другом лицу (возачу, бициклисти, пешаку). У том случају се његово дело не квалификује као угрожавање јавног саобраћаја, већ као убиство или телесна повреда.

Из напред наведеног закључујемо да хтење опасности не значи нужно и хтење повреде, али исто тако свест о радњи (кршење саобраћајних прописа је, по правилу, свесно), не значи нужно и хтење конкретне опасности за живот или имовину. Судови често полазе од исправне претпоставке да нехатно кршење саобраћајних прописа може да проузрокује само нехатну опасност, па погрешно закључују да умишљајно кршење саобраћајних прописа проузрокује увек умишљајну опасност. На пример, свест учиниоца да вози брзином већом од дозвољене не значи аутоматски да учинилац хоће, односно пристаје на последицу – конкретну опасност за људе или за имовину. Могуће је да у односу на последицу дела постоји нехат учиниоца – олако држи да конкретна опасност неће наступити или да ће је моћи спречити. Према томе, степен кривице не може се утврђивати само на основу психичког односа према радњи, већ се мора узети у обзир и психички однос према последици (конкретна опасност).

ЕВЕНТУАЛНИ УМИШЉАЈ

Евентуални умишљај као облик кривице код овог кривичног дела је остварен уколико је учинилац свестан да кршењем саобраћајних прописа (радња), може наступити конкретна опасност за људе или имовину (последица), коју учинилац не жели, али пристаје на њу. Са друге стране, свесни нехат постоји ако је учесник у саобраћају свестан да кршењем саобраћајних прописа може проузроковати конкретну опасност за људе или имовину, али је олако држао да ће је моћи спречити или да последица неће наступити.

Интелектуални елемент код евентуалног умишљаја и свесног нехата. Тешкоће при разграничењу евентуалног умишљаја и свесног нехата уопште, па и код кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја, постоје и због тога што је интелектуални елемент код ових облика кривице исти. Наиме, код евентуалног умишљаја, као и код свесног нехата, учинилац је свестан да кршењем саобраћајних прописа може наступити конкретна опасност за људе или имовину.

Свест о могућности наступања конкретне опасности постоји онда када је учинилац свестан да проузроковање конкретне опасности није искључено. Према томе, за постојање интелектуалног елемента код овог кривичног дела није потребно да је окривљени позитивно свестан могућности настанка конкретне опасности.⁴ На пример, возач се креће коловозом брзином која није

⁴ Атанацковић Драгољуб, Кривично дело угрожавање јавног саобраћаја, 1967, Београд, стр. 108.

прилагођена условима саобраћаја. Кршење саобраћајних прописа у овом случају може али не мора имати за последицу конкретну опасност за људе или имовину. У таквим случајевима не постоји позитивна свест о могућности наступања конкретне опасности, али, исто тако, учинилац је свестан да наступање конкретне опасности није искључено. Међутим, у кривичноправној литератури постоји и супротно мишљење, да учинилац мора бити позитивно свестан да непрописном возњом проузрокује опасност за живот људи или имовину већег обима.⁵

Свест о могућности наступања конкретне опасности утврђује се код овог кривичног дела, пре свега, на основу објективних околности конкретног случаја (брзина кретања возила, растојање између возила, алкохолисаност учиниоца, према кршењу саобраћајних прописа итд.). Наравно, потребно је узети у обзир и исказ окривљеног, иако је уобичајено да се брани тврдњом да није предвидео могућност наступања конкретне опасности за људе или имовину услед кршења саобраћајних прописа. На пример, возач учествује у утовару робе у камион, а потом непрекидно вози 24 часа. Његов умор повећао је квар на возилу који је сам отклонио, што је имало за последицу саобраћајну незгоду услед спавања за воланом. Уколико се учинилац брани да није био свестан могућности наступања конкретне опасности, суд треба да на основу објективних околности случаја утврди да је морао бити свестан те могућности.

Волунтаристички елеменат код евентуалног умишљаја и свесног нехата. Волунтаристички елеменат кривице је основ разликовања евентуалног умишљаја и свесног нехата уопште, а самим тим и код кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја. Код евентуалног умишљаја учинилац пристаје да кршењем саобраћајних прописа проузрокује конкретну опасност за људе или имовину, док код свесног нехата олако држи да конкретна опасност неће наступити или да ће је моћи спречити. Проблем је како утврдити у конкретном случају „пристајање“, односно „олако држање“. Посебно питање је када учесник у саобраћају престаје да олако држи да конкретна опасност неће наступити (или ће је спречити) и почиње да пристаје на наступање исте?

Пристајање на наступање конкретне опасности код кривичних дела уопште, традиционално се утврђује тзв. Франковом формулом. По овој формули учинилац пристаје на наступање забрањене последице уколико би предузео радњу извршења и да је био сигуран да ће последица дела наступити. Замерка овој формули код угрожавања јавног саобраћаја је да учинилац код овог кривичног дела у редовним околностима, по правилу не би кршио саобраћајне прописе да је био сигуран у наступање конкретне опасности за људе или

⁵ Грубер Евалд, Евентуални умишљај код кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја, Билтен судске праксе Врховног суда Србије, 1996, Београд, стр. 59.

имовину.⁶ Према томе, примена Франкове формуле код кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја није могућа.

Психички однос учиниоца према конкретној опасности за људе или имовину код свесног нехата огледа се у олаком држању учиниоца да опасност неће наступити или да ће моћи спречити наступање конкретне опасности. Олако држање да ће спречити последицу значи погрешну процену да ће скретањем, заустављањем, смањењем брзине, или на други начин спречити конкретну опасност за људе или имовину. На пример, возач непрописно претиче и при томе процењује да конкретна опасност неће наступити, због тога што пут којим се креће нема асвалт, што значи се возачи уздржавају од брзе вожње.

Уверење учиниоца да конкретна опасност неће наступити или да ће је моћи спречити, мада нереално, мора се заснивати на конкретним околностима а не на срећи. На пример, возач се у случају непрописног претицања може поуздати у ширину коловоза, што ће му омогућити да избегне саобраћајну незгоду. У супротном, уколико учинилац рачуна на срећну околност, не рачуна ни на шта, односно не може се говорити о олаком држању већ о пристајању на конкретну опасност као последицу дела.

Као што је већ речено, доња граница евентуалног умишљаја се поклапа са горњом границом свесног нехата, па се поставља питање када учесник у саобраћају престаје олако да држи да конкретна опасност неће наступити (или да ће је моћи спречити), и почиње да пристаје на наступање опасности? Олако држање престаје, односно почиње пристајање у моменту када учинилац не може контролисати наступање конкретне опасности за људе или имовину. На пример, ако возач управља моторним возилом брзином која није прилагођена условима саобраћаја олако држање постоји до момента када брзина вожње, климатски услови и други фактори јасно указују да он, ипак, може да заустави возило у ситуацији наиласка на препреку. Суд наведени проблем решава као фактичко питање у сваком конкретном случају.

Кривичноправна литература и судска пракса нуде различита решења за проблем разграничења евентуалног умишљаја и свесног нехата код овог кривичног дела. Тако у образложењу једне пресуде Окружног суда у Ужицу стоји да пристајање код евентуалног умишљаја у саобраћају постоји и када учинилац не чини никакав вољни напор да проузрокује последицу, али не одустаје од радње иако је свестан могућности остварења дела.⁷

Даље, према једном схватању, треба задржати постојеће облике кривице, а разграничење евентуалног умишљаја и свесног нехата извршити на основу

⁶ Вешовић Миланка, Евентуални умишљај и кривична дела угрожавања јавног саобраћаја, Правна мисао 5/1979, Сарајево, стр. 102.

⁷ Пресуда Окружног суда у Ужицу К. 20/2005. од 31. марта 2005. године.

критеријума безобзирности. Безобзирност је карактерна црта личности за коју важи правило да у остварењу својих циљева не бира средства.⁸ Овај критеријум разликовања усваја и наша судска пракса. Тако се пресудом Савезног суда констатује: „Оптужени је кривично дело извршио са евентуалним умишљајем јер је возио под дејством алкохола, безразложно и нагло мењао одлуке у вожњи, претицао са десне стране, прелазио на саобраћајну траку искључену за саобраћај путничких возила, те возио изнад дозвољене брзине, што указује на врло висок степен безобзирности оптуженог у вожњи. Овакав степен безобзирности јасно указује да је оптужени био свестан да забрањена последица може наступити и да је пристао на њено наступање“ (Кзс. 31/75).⁹

Објективно схватање безобзирности узима у обзир само објективне околности конкретне саобраћајне ситуације. Другим речима, безобзирност постоји када учинилац истовремено крши више саобраћајних прописа, што произилази из пресуде Окружног суда у Зрењанину К. 71/2005: „Као што је наведено, оптужени је критичном приликом прекршио више саобраћајних прописа, те се вожња оптуженог може сматрати безобзирном вожњом“¹⁰. Изузетно, могуће је утврдити безобзирност на основу само једног објективног показатеља (на пример, учинилац претиче у непрегледној кривини).

Међутим, један број аутора сматра да безобзирност садржи и субјективан елемент.¹¹ Према њиховом мишљењу, за постојање безобзирности треба утврдити себичност учиниоца, индиферентност у односу на интересе других учесника у саобраћају. Утврђивање ових околности је отежано због њиховог психолошког карактера, па се безобзирност у конкретним случајевима утврђује, пре свега, на основу објективних околности саобраћајне ситуације.

Најважнији недостатак појма безобзирности је неодређеност. На пример, код прекорачења брзине у судској пракси се сматра да само знатно прекорачење дозвољене брзине указује на безобзирност возача. Проблем је како утврдити границу знатног и незнатног прекорачења брзине. На пример, када окривљени због недовољног обраћања пажње неблаговремено уочи црвено светло на семафору због разговора са путницима, а као последица таквог понашања дође до угрожавања јавног саобраћаја, онда се његов поступак може оквалификовати као недовољно обазрив. Јавни тужилац је неосновано навео у жалби на пресуду да је окривљени извршио кривично дело

⁸ Милановић Горан, Кривично дело угрожавање јавног саобраћаја из члана 195 Кривичног закона Републике Србије, 2004, Нови Сад, стр. 97.

⁹ Билтен судске праксе Савезног суда 2/1976, Београд, стр. 24; слично: Пресуда Окружног суда у Зрењанину К. 66/04 од 3. децембра 2004. године.

¹⁰ Пресуда Окружног суда у Зрењанину К. 71/2005 од 3. фебруара 2006. године.

¹¹ Клајн Лајчо, Одговорност за кривична дела против безбедности друмског саобраћаја, 1964, Београд, стр. 262.

са евентуалним умишљајем, јер се његово понашање не може оквалификовати као безобзирно.¹²

Недостатак појма безобзирности је и у томе што у појединим саобраћајним ситуацијама безобзирно кршење прописа не значи пристајање на наступање конкретне опасности, јер је вероватноћа наступања опасности мала.¹³ На пример, учинилац је знатно прекорачио дозвољену брзину кретања возила на прегледном путу, али је саобраћајна незгода проузрокована због изненадног отказивања кочница, истрчавања скривеног детета на коловоз или неке друге изузетне околности. У том случају безобзирно кршење саобраћајних прописа постоји, али треба узети да је облик кривике нехат, а не евентуални умишљај. Наиме, није логично да вероватноћа наступања забрањене последице буде мала, а да учинилац пристаје на њу. Такође, могуће је да због природе саобраћајне ситуације безобзирно кршење саобраћајних прописа не значи пристајање на наступање конкретне опасности. На пример, бициклиста грубо крши саобраћајне прописе и проузрокује судар са камионом. Нема сумње да је погрешно тврдити да бициклиста пристаје на конкретну опасност коју је проузроковао.

Објективна процена вероватноће наступања забрањене последице је други критеријум за разграничење евентуалног умишљаја од свесног нехата у нашој теорији.¹⁴ Уколико је објективна вероватноћа да забрањена последица наступи већа од вероватноће да неће наступити, постоји евентуални умишљај (учинилац пристаје на последицу). Са друге стране, ако је објективна вероватноћа наступања забрањене последице мања од вероватноће да последица неће наступити, увек треба узети да постоји свесни нехат, без обзира на свест учиниоца о томе. На пример, ако је учесник у саобраћају погрешно држао да је степен те вероватноће мањи, а према околностима није био дужан, односно према личним својствима није могао бити свестан да је вероватноћа наступања последице већа од вероватноће да неће наступи, увек постоји нехат. Из изложеног се види да се појмови безобзирности и објективне процене вероватноће наступања забрањене последице поклапају, наравно само онда када је вероватноћа наступања последице већа од вероватноће да последица неће наступити. Наиме, као што смо видели, уколико учинилац поступа безобзирно, а вероватноћа наступања последице је мала, постоји разлика између ова два појма (пример са безобзирном возњом и изненадним истрчавањем детета на коловоз).

¹² Пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 3023/91.

¹³ Милановић Горан, Кривично дело угрожавања јавног саобраћаја из члана 195 став 1 Кривичног закона Републике Србије, *op. cit.*, стр. 99.

¹⁴ Атанацковић Драгољуб и др., Кривична дела угрожавања јавног саобраћаја на путевима, 1987, Нови Сад, стр. 43.

Према трећем схватању, проблем разграничења евентуалног умишљаја и свесног нехата треба решити прописивањем новог облика кривице који би обухватио евентуални умишљај и свесни нехат. Назив новог облика кривице је безобзирност.¹⁵ Дакле, пошто судови често користе безобзирност као критеријум разграничења, треба исту прописати као степен кривице, и на тај начин поједноставити утврђивање кривице код кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја. Покушај увођења новог степена кривице није успео јер је противречан сврси постојања. Наиме, свест и воља као елементи кривице се могу степеновати и стога се може створити читав низ различитих форми кривице, али основни задатак науке није да ствара излишне компликације, већ да их одбацује.

Наше је мишљење да разликовање евентуалног умишљаја и свесног нехата код овог кривичног дела треба извршити на основу општих правила о кривици која садржи КЗ, док безобзирност треба користити као помоћно средство за разграничење. Према томе, утврђујући облик кривице суд треба да узме у обзир све објективне околности саобраћајне ситуације, али и субјективне околности везане за учиниоца. У случају сумње који облик кривице постоји у конкретном случају, треба применити принцип *ин дубио йро рео*. Наравно, ово правило никако не значи да увек када евентуални умишљај није утврђен постоји свесни нехат. Дакле, потребно је разграничити свесни нехат од несвесног нехата, а нарочито несвесни нехат од случајног проузроковања саобраћајне незгоде.

На крају, спорно је да ли пристајање на последицу дела постоји уколико учинилац није носио наочари као помагало уписано у возачку дозволу, супротно одредбама ЗОБСП. Окружни суд у Београду је у пресуди Кж. 2024/92 заузео став да учинилац у овом случају пристаје на последицу кривичног дела. Сматрамо да сама чињеница да учинилац није носио наочари, иако га закон обавезује да то чини, није довољна да се претпостави пристајање на последицу, већ да у сваком конкретном случају треба утврдити да ли су испуњени услови за евентуални умишљај, односно свесни нехат.

НЕСВЕСНИ НЕХАТ

У кривичноправној теорији постоји мишљење да у области саобраћаја већина несвесних нехата не спада у кривично право.¹⁶ Међутим, ми сматрамо да несвесни нехат код кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја постоји

¹⁵ Стајић Александар, Вешовић Миланка, Кривично право – посебан део, 1983, Београд, стр. 168.

¹⁶ Бавкон Љубо, Нехат као облик виности у савременом кривичном праву, ЈРКК 2/1964, Београд, стр. 213.

када учинилац није свестан да кршењем саобраћајних прописа може проузроковати конкретну опасност за људе или имовину, иако је према околностима и према личним својствима био дужан и могао бити свестан те могућности. На пример, возач се креће коловозом у условима слабе видљивости, у густој магли. Није приметио саобраћајни знак који упозорава на опасну кривину што је имало за последицу саобраћајну незгоду. Међутим, учинилац је према објективним околностима саобраћајне ситуације био дужан да примети саобраћајни знак. С друге стране, лична својства возача указују да је он могао да примети знак који упозорава на опасност. Дакле, постоји несвесни нехат.

Према томе, основ кривице код несвесног нехата је процена суда да је учинилац на основу објективних околности био дужан, односно да је, обзиром на лична својства, могао да предвиди наступање забрањене последице (конкретне опасности). У кривичноправној литератури и судској пракси познати су критеријуми за утврђивање када је учинилац био дужан, односно када је могао да предвиди последицу дела.

Објективни критеријум за утврђивање постојања несвесног нехата код овог кривичног дела је тзв. објективно захтевана брижљивост. Кривичноправна теорија дефинише објективно захтевану брижљивост као дужност учесника у саобраћају да своје понашање ускладе тако како не би довели у опасност животе или имовину других људи¹⁷. Према томе, учесници у саобраћају су дужни да предвиде да ће њихово поступање проузроковати забрањену последицу и да се уздрже од предузимања радње (брза вожња, непрописно претицање, вожња неисправног возила итд.). Кад суд утврђује да ли је у конкретном случају постојала објективно захтевана брижљивост учесника у саобраћају, узима у обзир следеће елементе:

1. Могућност предвиђања забрањене последице од стране просечног учесника у саобраћају. То значи да учинилац не одговара за непредвидиве последице, а нарочито за непредвиђање узредне последице дела. Међутим, просечан учесник у саобраћају може предвидети могућност наступања забрањене последице ако вози непрописном брзином, ако вози болестан, ако вози неисправно возило итд. Према томе, могућност предвиђања забрањене последице од стране просечног учесника искључује постојање објективно захтеване брижљивости.

Приликом утврђивања објективно захтеване брижљивости суд узима у обзир и околност да саобраћајни прописи нису поштовани. Међутим, повреда прописа само указује на могућност постојања кривице и не значи аутоматски да је учесник у саобраћају крив. Кривица је утврђена као извесна када суд ус-

¹⁷ Клајн Лајчо, Одговорност за кривична дела против безбедности друмског саобраћаја, 1964, Београд, стр. 277.

танови да је учинилац, односно просечан, разуман и савестан учесник у саобраћају могао да предвиди последицу непоштовања прописа. Према томе, могуће је замислити ситуацију да возач крши саобраћајне прописе, али је у конкретном случају искључена његова кривица јер није постојала могућност предвиђања последице дела (конкретна опасност). На пример, лице које управља запрегом је возило непрописно левом страном коловоза, док му је у сусрет долазио аутомобил својом десном страном (прописна вожња). У намери да избегне судар, возач аутомобила скренуо је непрописно на леву страну коловоза, у убеђењу да ће возач запреге наставити непрописну вожњу левом страном коловоза. Међутим, возач запреге нагло скреће на своју десну страну, и неизбежно проузрокује судар. Наше је мишљење да је саобраћајна незгода проузрокована његовом кривицом, док је возач аутомобила само покушавао да избегне судар.

2. Суд треба да узме у обзир и утицај тзв. саобраћајно-техничке ситуације на кривицу.¹⁸ Сигурно је да се утицај саобраћајно-техничке ситуације (стање пута, осветљеност коловоза, непрегледне кривине итд.) не може генерализовати, већ се мора утврдити у сваком конкретном случају, као што то чини Окружни суд у Ваљеву пресудом К. бр. 36/99: „Објективне околности нису допринеле настанку саобраћајног удеса већ алкохолисаност оптуженог. Имао је добре услове за вожњу, коловоз доброг квалитета, без ударних рупа, сув пут који је после проласка благе десне кривине прав и прегледан у благом паду, без других учесника у саобраћају, возило технички исправно”.¹⁹ Наиме, ако до саобраћајне незгоде дође услед неке од поменутих околности суд треба да утврди да ли је учинилац знао и био свестан потребе за повећаном опрезношћу (свесни нехат), или није знао али је био дужан и могао да буде свестан опасности (несвесни нехат). Наравно, могуће је да није био дужан, нити је могао да буде свестан да објективне околности саобраћаја захтевају пажљивију вожњу (понашање без кривице).

Приликом утврђивања постојања несвесног нехата код кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја суд треба да узме у обзир и могућност предвиђања забрањене последице дела, тј. субјективни критеријум за утврђивање постојања несвесног нехата. Резоновање законодавца је исправно, јер узимање у обзир само могућности предвиђања просечног учесника у саобраћају

¹⁸ Лајчо Клајн, Утицај саобраћајно-техничке ситуације на кривицу приликом угрожавања у друмском саобраћају, Безбедност 5/1963, Београд, стр. 468.

¹⁹ Пресуда Окружног суда у Ваљеву К. бр. 36/99 од 24. марта 2000. године. („Објективне околности нису допринеле настанку саобраћајног удеса већ алкохолисаност оптуженог. Имао је добре услове за вожњу, коловоз доброг квалитета без ударних рупа, сув пут који је после проласка благе десне кривине прав и прегледан у благом паду, без других учесника у саобраћају, возило технички исправно“).

значи привилеговани положај оних који су старији, образованији, искуснији у односу на млађе, необразоване, неискусне. Стога, могућност предвиђања је очигледно различита код, на пример, професионалног возача са вишегодишњим искуством, у односу на човека који је управо добио возачку дозволу.

После свега изнетог, види се да није лако разграничити несвесни нехат за који се одговара, од понашања без кривице (то су ситуације у којима је конкретна опасност као последица дела проузрокована случајно, или услед дејства више силе). Логички закључујемо да формулисање једног правила које би се примењивало у свим спорним ситуацијама утврђивања несвесног нехата није могуће. У погледу оцене постојања несвесног нехата могуће је, као што се види, поставити само одређене помоћне критеријуме (објективне и субјективне) које суд користи у појединачним случајевима.

На крају, постојање несвесног нехата условљено је непостојањем свести код учиниоца о могућности наступања конкретне опасности. Међутим, јавни саобраћај је делатност која је, сама по себи, опасна за живот људи или имовину. Из овога следи питање – да ли је уопште могуће да учесник у саобраћају није био свестан да његова радња може угрозити људе или имовину. Одговор је потврдан јер непостојање свести о опасности у саобраћају претпоставља свест о безопасности предузете радње. То значи да се претпоставља да је учесник у саобраћају био свестан могућности наступања штетне последице овог кривичног дела, уколико се пре предузимања није уверио у безопасност радње, тј. да радња коју предузима није опасна за безбедност људи или имовине. Дакле, уколико се учинилац не увери у исправност предузете радње у погледу безопасности, претпостављамо да је свестан могуће опасности због општеопасне природе јавног саобраћаја. Као што се види, несвесни нехат у саобраћају постоји само ако је учинилац у заблуди да је његова радња безопасна. Наравно, потребно је да је заблуда отклоњива (нехатна), јер у случају неотклоњиве заблуде кривица (несвесни нехат) је искључена.

СТИЦАЈ НЕХАТА

Проузроковање саобраћајне незгоде од стране више лица у кривичноправној литератури назива се стицај нехата. Ако је код учиниоца овог кривичног дела постојала свест о заједничком деловању, њихова кривица оцењује се на основу правила која регулишу кривицу саучесника (на пример, сувозач подстрекава возача на брзу вожњу). Ако је конкретну опасност проузроковало више учесника у саобраћају који су деловали независно један од другог, поставља се питање њихове кривице. Правило је да се утврђује кривица свих који су допринели проузроковању саобраћајне незгоде, и то појединачно за сваког учиниоца. Судска пракса заузела је јединствен став о овом проблему.

Тако Окружни суд у Ваљеву у пресуди К. бр. 45/99 констатује²⁰: „Из свега напред наведеног очигледно је да је оптужени Д. конзумирањем алкохола довео себе у стање пијанства средњег степена, због чега није способан за безбедну вожњу. Због тога је пропустио да приликом уласка у раскрсницу и скретања својим возилом у лево пропусти возило којим је управљао оптужени Т.. Са друге стране, оптужени Т. се као учесник у саобраћају управљајући моторним возилом, није придржавао саобраћајних прописа, возио је брзином већом од дозвољене, на који начин је и овај оптужени оваквом вожњом угрозио јавни саобраћај и створио опасну ситуацију. Према томе, учињени пропусти и понашање оптужених у овој саобраћајној незгоди не искључују одговорност било кога од њих, пошто, по мишљењу суда, свако одговара за оне пропусте које је учинио са своје стране и који су довели до ове саобраћајне незгоде“.

Међутим, изузетак од правила је одговорност возача који је кршио саобраћајне прописе и допринео наступању конкретне опасности, али његова радња није непосредни узрок саобраћајне незгоде. На пример, возач управља возилом непрописном брзином, док други возач долазећи из супротног смера изненада пређе на његову страну коловоза и проузрокује саобраћајну незгоду у којој је он сам тешко повређен. Наше је мишљење да возач који је возио непрописном брзином није крив за проузроковање саобраћајне незгоде, већ да може прекршајно одговарати за непрописну вожњу.

Веома је интересантно питање да ли је за проузроковање саобраћајне незгоде крив возач који није кршио саобраћајне прописе, али није предузео ништа да спречи последицу непрописног понашања других учесника у саобраћају. Сматрамо да је сваки учесник у саобраћају дужан да предузме све да се спрече штетне последице које могу наступити због непоштовања прописа од стране других, ако тиме не доводи у опасност себе или другог.

²⁰ Пресуда Окружног суда у Ваљеву К. бр. 45/99 од 16. новембра 2000. године.

ESTABLISHING GUILT IN CRIMINAL OFFENCE OF ENDANGERING
ROAD TRAFFIC

Radosav Risimović, MA
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: Because of the nature of public traffic, which is generally a dangerous activity, some theoreticians have, at first sight, logical opinion that direct intention is not possible as a degree of guilt in criminal offence of endangering public traffic. However, it is our opinion that participants in traffic, as a rule, desire not to injure a person's body or cause damage to property, but desire concrete danger as a consequence of this criminal act. Otherwise, criminal offence of the Article 289 of the Criminal Code of the Republic of Serbia won't be committed, but some other criminal offence against life and body (for example, manslaughter).

Since the intellectual element of guilt, in the cases of eventual premeditation and conscious negligence, is the same, and since the Frank's formula could not be used for establishing the consent to consequence of traffic offence, the question remains how to distinguish premeditation from negligence. We believe that solving of this issue doesn't require creating a special form of guilt as recommend certain authors, but that it can be done by using the existing provisions of the Criminal Code (Articles 25 and 26 of the Criminal Code), i.e. using auxiliary criteria for distinguishing eventual premeditation from conscience negligence.

At the end of the paper, we have pointed out that in the case where several people were included in traffic accident, the guilt of one doesn't exclude the guilt of the others, which means that the form of guilt has to be established for each of them separately. Exclusion from the rule is the traffic situation in which the perpetrator, by violating the traffic regulations, contributes to concrete danger, but his action is not the direct cause of the traffic accident.

ПОЈАМ КОРУПЦИЈЕ У ПОЛИЦИЈИ

Мр. сци. Дарко Датзер
Факултет криминалистичких наука, Сарајево

Сажетак: Интенција аутора овог рада је да укаже на различита појмовна одређења корупције у полицији, али и да се критички осврне на иста, те да кратко представи проблем тзв. малих дарова. С тим у вези, најприје ћемо изложити значај бављења темом корупције у полицији, а затим кратко приказати различите приступе појму исте. Како се проблем корупције у полицији наслања на корупцију уопште, то се тешкоће које се јављају у одређењу корупције уопште (као вишег родног појма), нажалост, јављају и у одређењу појма који је предмет овог рада. Стога се предлажу основне одреднице у оквиру којих се неминовно треба кретати, ако се намерава иоле озбиљније представити проблем корупције у полицији.

Кључне речи: *полиција, корупција, контролисање полицаја, полицијска корупција у полицији.*

УВОД

Захваљујући чињеници да се корупција односи на низ понашања прије него на једнозначно одређен појам, термин корупције неријетко је повезан са појмовном конфузијом. Утолико прије се важност одређења једне специфичне области корупцијске праксе – корупције у полицији, чини, у процесу институционалне изградње (којој засигурно припада и полиција као део егzekутиве) која карактерише земље западног Балкана, посебно вриједном. Старо је питање *quis custodiet ipsos custodes* (ко контролише контролоре)? од нарочитог значаја за савремено

цивилно друштво. Корупција је, наиме, свеprisутан феномен: постојала је одувјек и свугдје, и тешко да ће се ситуација у том смислу промијенити – само се размјере и облици мијењају. Но, за друштва која се налазе у процесу радикалних промјена, у којима влада својеврсна вриједносна дезоријентација и знатне системске инсуфицијенције, посебно питање представља часно и поштено поступање симбола државне власти – полиције. Интегритет полицијског службеника је, стога, засигурно једна од највећих вриједности савременог друштва и државне управе – иначе бисмо говорили о хаосу, нередима и несигурности. Извјесност у поступању државних (и полицијских) службеника нужна је претпоставка исправног функционисања државног апарата и гарант равноправности грађана.

Појам корупције у полицији, како је то често случај, се не третира у кривичноправним прописима са некаквим *lex specialis*. То је и разумљиво, с обзиром на апстрактни и уопштавајући карактер законских одредаба. Корупција у полицији, према томе, у кривичноправном смислу се третира као инструментализација позиције ради властите користи државног службеника – полицајца,¹ и то на начин да постоји коруптор,² који утиче на нередовно обављање службене (полицијске) дужности. Са кривичноправне стране гледајући, ствари се чине јасном. Но, има ли каквих посебних карактеристика корупције у полицији са криминолошке, феноменолошке равни? Је ли корупција у полицији заиста само варијација већ поприлично елабориране тезе о корупцији уопште? Интенција овог рада је да да кратки преглед различитих приступа појму корупције у полицији, те да укаже на специфичности ове тематике. Ова тема заслужује посебну пажњу, поготово ако се узме у обзир не баш сјајно стање са интегритетом полицијских службеника у Босни и Херцеговини.³

КОРУПЦИЈА У ПОЛИЦИЈИ: У ПОТРАЗИ ЗА ОДРЕЂЕЊЕМ

Neuroud (2003, цитирано у Westmarland, 2005) и Taylor (2002) сматрају да посљедњих година постоји повећано интересовање у политичким и академским круговима за оно што би се могло назвати професионалном етиком у раду полиције, односно корупцијом у полицијској организацији. Корупција у

¹ Наравно, не у оном смислу како појам државног службеника одређује истоимени закон, који јасно разликује државне и полицијске службенике, него као полицајца који је запослен у служби коју оснива, плаћа и контролише државни апарат.

² Па био он „извана“, тј. не припадао полицијској организацији, или „изнутра“, у ком случају говоримо о корупцији унутар куће.

³ Види у: Transparency International BiH, 2004; *Студија истраживања корупције 2004*, Бања Лука/Сарајево, Аутор: Маљевић А., Датзер Д., Муратбеговић Е., Будимлић М., 2006; *Ошворено о корупцији у полицији*, Сарајево, Удружење дипломираних криминалиста у БиХ.

полицији и корупција полиције без сумње су присутне као незаобилазне теме у разматрању добре владавине, као „онај видљиви симбол владе кроз чији квалитет обављања задатака грађани формирају своје мишљење о раду владе“ (Маслеша, 1999: 462). При томе је термин корупције у полицији различито коришћен, од подмићивања и полицијске бруталности, до расизма и убистава (Gaines, Kappeler, Vaughn, 1994; Newburn, 1999; Kappeler, Fields, 2000).

Punch (2000: 302–303) заступа тезу о три широке категорије кад се говори о девијацији у обављању полицијских задатака:⁴

– корупција, под којом се уобичајено подразумева узимање неке користи да се, противно прописима службе, учини или пропусти учинити нешто у замјену за новац и сл.;

– непрописно понашање, које обухвата широку категорију понашања којим се крше унутрашња правила и процедуре, попут спавања у радно време или лажне пријаве да су болесни, итд. Ради се о прекршајима који су интерно регулирани и истраживани унутар куће;

– полицијски злочини, тј. кривична дјела почињена за вријеме обављања службе, попут претјеране употребе силе, крађе и провале, сексуална злостављања (осумњичених и/или колега), итд.

Ова се темељна подјела може даље проширити на:

- Непрописно понашање које спада у домен професионалне девијације, чији је заједнички именитељ кршење организацијских правила и процедура и недостатак стручности и професионализма у поступању, као што су неоправдана одсуствовања с посла, неформалне привилегије, итд.;

- Директна корупција, у којој полицајац нешто чини или пропушта чинити ради награде. Често је пасивна и називана „биљождерска корупција“;⁵

- Стратегијска корупција, под којом се мисли на дугорочну, стабилну и стратегијску везу организованих злочиначких скупина и полицијских службеника, која је усмерена ка ометању спровођења закона;⁶

- Предаторска корупција, у којој полиција стимулише криминал и сама активно изнуђује новац;⁷

⁴ Сличну категоризацију развили су и Kappeler и Fields (2000), додајући и четврту категорију - злоупотребу овлашћења.

⁵ Управо је пасивност главна карактеристика „биљождерске корупције“, јер коруптивно понашање полицијског службеника у овом контексту није агресивно и усмерено да ствара прилику за остваривање противправне користи, већ опортуно и усмерено ка искориштавању већ постојећих пригода. Најчешће је сама корупцијска интеракција иницирана од стране активне стране (коруптора). Другим ријечима, полицајац „узима кад му се пружи прилика“.

⁶ Њу Bannenberг (2002) и Höffling (2002) називају структуралном корупцијом.

⁷ Овдје је ријеч о „месождерском“ коруптивном понашању полицијских службеника. За разлику од биљождера, месождери су активни изнуђивачи користи за себе, који траже и стварају прилике за постизање властите, најчешће материјалне користи.

- Корупција мотивисана племенитим циљевима (енг. „*noble cause corruption*“),⁸ је облик корупције који подразумева коришћење незаконитих метода за остваривање организацијски и друштвено пожељних циљева. Макијавелистичка максима „циљ оправдава средство“ (која овим прераста у „средства постају циљеви“), налази своју примјену у овом облику корупције који обухвата давање лажних исказа пред судом, подметање доказа итд., а све ради успјешног (осуђујућег) завршетка кривичног поступка. Roberg, Crank i Kuykendall (2004) овај облик корупције називају ратоборним, имајући на уму синтагму о рату добра (полиције) и зла (криминалаца), и „танкој плавој линији“ која одваја ред од нереди, али који не може бити добијен и која не може бити одржана без агресивнијег наступа полиције, која законске прописе у овом смислу сматрају препрекама и сметњама;

- Полицијски злочин је термин који упућује на крађе, провале, злоупотребу права, разне облике дискриминације, злоупотребу дрога или њихову незакониту дистрибуцију, убиства, итд. Ради се, заправо, о свим кривичним дјелима која се могу починити за вријеме обављања полицијске службе, односно везана су за њу, али која не обухватају деликте подмићивања;

- Полицијски злочини које подржава држава, који обухватају злочине почињене од стране парадржавних полицијских снага, попут тајне јединице ГАЛ у Шпанији, која је, наводно, уплетена у физичко ликвидирање осумњичених ЕТА терориста.

Најпознатија типологија корупције у полицији је она Roebucka и Barkera из давне 1974. године, али још и данас незаобилазна кад се расправља о овој материји (Newburn, 1999; Mischkowitz *et al.*, 2000; Punch, 2000; Kutnjak Ivković, 2003). Осмокатегоријска типологија коју су установили Roebuck и Barker може се посматрати из једне или више следећих димензија: дјела и починиоца који су укључени у акт корупције; норми које су прекршене; нивоа подршке коју пружају колеге; нивоа организованости девијантних понашања и реакције организације у којој се све дешава. Заступајући тезу „клизавог терена“,⁹ аутори хијерархијски ређају облике корупције од лакшег ка тежем (види табелу 1.), сматрајући да се корупција развија у фазама.

⁸ Термин који је у литературу увео Delattre (1989) у својој књизи *Character and Cops: Ethics in Policing* (Kleinig, 2002). Често се корупција мотивисана племенитим циљевима назива још и „процес корупцијом“ (која се веже са извјешће Woodove Комисије у Енглеској, 1998), или „Dirty Harry sindromom“ (Klockars, 1976, цитирано у Miller, 1999). За изврсну дискусију о појму корупције мотивисане племенитим циљевима, види више у Kleinig, 2002.

⁹ Заправо, изворно енгл. „slippery slope“, што би дословце значило „клизави нагиб“, али смо се приклонили пријеводу рада Roberga, Cranka i Kuykendalla (2004: 342), који нам се дефинитивно чинио разумљивијом и прихватљивијом опцијом у овом контексту. Клизав терен значи, заправо, постепено „напредовање“ у скали корумпираности, која креће од малих дарова, до укључености у намјешталке, заштиту незаконитих активности, итд., односно теже облике корупције.

Табела 1

Типологија корупције у полицији (Roebuck, Barker, 1974)¹⁰

Тип корупције	Димензије	Ступањ организованости
Компромитовање ауторитета	Коришћење положаја полицијског службеника за примање неког облика материјалне користи, не кршећи при томе закон (бесплатни оброци, услуге, итд.).	Неорганизовано
Подмићивање	Примање добара, услуга и сл. као противуслугу за укључивање појединих фирми у логистику и услуге за полицију.	Висок
Пригодна (опортунистичка) крађа	Крађа од особа лишених слободе (називана и „rolling“), од жртава саобраћајних несрећа, жртава кривичних дјела или са тијела или имовине мртвих особа.	Неорганизовано
Изнуде	Примање мита за спровођење закона, попут пропуштања лишења слободе или одузимања имовине, неподношења извјештаја, итд.	Неорганизовано
Заштита незаконитих активности	Полицијска заштита оних који су укључени у незаконите активности (проституција, трговина дрогом, итд.), омогућавајући даље несметане незаконите активности.	Често висок
Намјешталка	Отежавање или спрјечавање кривичних истрага или поступака.	Средњи
Кривична дјела почињена од стране полиције	Полицијски службеник почињава кривично дјело против живота и тијела или имовине ради властите користи, и то „јасно кршећи и организацијске и кривичноправне норме“.	Низак
Подмићивања унутар куће	Куповина, размјена и продаја предности и повластица унутар полицијске организације (премјештања, напредовања, итд.).	Низак до висок
Подметање („flaking“)*	Подметање или додавање доказа (нарочито присутно у случајевима истраге илегалне тровине дрогама).	Низак

* Девета категорија је продукт Mauricea Puncha (1985), знаменитог британског мислиоца науке о полицији, која је постала толико увријезана у посматрању корупције у полицији, да се готово редовно наводи као надоградња основне типологије Roebucka и Barkera. Ми смо, ради свеобухватности приступа материји, оцијенили да је, такође, смислено имати је на једном мјесту заједно са осталих изворних осам категорија.

Сами аутори (Roebuck i Barker) сматрају да је корупција у полицији лабаво дефинисан појам, који укључује девијантно, непоштено, непрописно, неетичко или криминално понашање полицијског службеника.¹¹ Но, чини се да је

¹⁰ Табела је креирана на основу радова Puncha (2000) и Roberga, Cranka и Kuukendalla (2004).

¹¹ Резиме оваквих посматрања проблема корупције у полицији излажу Kutnjak Ivković, Sajner Mraović i Ivanušec (2004). Према овим ауторима, три су темељна приступа у дефинисању корупције у полицији: понашање лица које има својство полицијског службеника којим се крше кривичноправне норме; понашање полицијског службеника којим се крше правне или организацијске норме и прописи, те различити

њихово одређење сувише широко – супстрат корупције је управо злоупотреба позиције ради приватне користи, које је у горе наведеној класификацији и дефиницији дата прешироко, допуштајући да се на тај начин коруптивним сматра свако девијантно понашање за време обављања уобичајених полицијских активности или под маском овлашћења полиције.

Синтагму „злочин плавог оватника“ (алудирајући на Cresseyevu конструкцију „злочин бијелог оватника“), Stoddard (1968, цитирано у Newburn, 1999) користи да означи кривична дјела почињена од стране полицајаца у вези са обављањем њихове службене дужности. Поновно је аргумент мотивације онај чинилац који одваја коруптивно понашање од осталих криминалних активности полицајца – ако нема намјере остваривања приватне користи, нема ни корупције. Иако јој је била намера да нешто уже постави ствари, и Stoddardova дефиниција је, очито, сувише широка.

Newburn (1999) сматра да се на ствари мора гледати са становишта циљева и метода: или су циљеви незаконити (није намера да се поступањем полицијског службеника оствари јавно добро, односно сврха полицијског овлашћења), или су методе којима се намерава остварити циљ незаконите и нелегитимне. Тако Kleinig (1996, цитирано у Newburn, 1999), Holz (1997) и Punch (2000) износе одређење које обухвата и циљеве и методе, према коме полицијски службеници поступају корумпирано када у обављању или пропуштању обављања њихових овлашћења дјелују са намјером да остваре приватну корист или корист за организацију.

Слично, доста краће одређење износе Goldstein (1975, цитирано у Kutnjak Ivković, Sajner Mraović, Ivanušec, 2004: 301) и Sačić (2001)¹², који под корупцијом у полицији подразумевају „...поступања која укључују искориштавање положаја на начин остваривања личне користи...“. На тај је начин могуће разликовати корумпирано понашање од уобичајених криминалних аката, јер субјективна страна поступања, намјера, није у конгруенцији са циљевима позиције на којој се налази полицијски службеник. Но, и крађа од жртава саобраћајних несрећа би, по овом одређењу, такође спадала у корупцију, што не испуњава услове напријед изнесене дефиниције. Нема, наиме, непрописног утицаја на обављање службене дужности, што је битна одредница корупцијске интеракције.¹³

облици злоупотребе или искориштавања положаја. Оно што раздваја коруптивно од осталих форми девијантног понашања полицијског службеника, према овим ауторима, јесте утилитаристичка мотивација.

¹² Који, додуше, *implicite* дефинише проблем корупције у полицији излагањем типова корупције, од којих је један улична корупција (ситуацијско поткупљивање јавних службеника), а други судска корупција и подразумева „све облике противправног понашања припадника судске власти (у ширем смислу ријечи)...“ (2001: 24).

¹³ У том смислу и Mischkowitz *et al.*, 2000.

Mischkowitz и сарадници (2000: 118) сматра да под појмом корупције у полицији треба подразумевати „злоупотребу јавне службе која се може састојати у кршењу закона или непоштовању организацијских регула, а све ради остваривања властитих или интереса трећих, приватних лица“. Иако је намеравала да иде шире од кривичноправног одређења, али ипак не толико колико аутори на англосаксонском говорном подручју, и ова је дефиниција немачких аутора преширока, остављајући могућност да се под појам корупције у полицији супсумира већина тзв. службеничких кривичних дјела, попут фалсификовања исправа, одавања службене тајне итд., који не морају нужно имати одлике корупције *stricto sensu*.

Најзад, чини се интересантним размотрити одређење Kutnjaka Ivković (2005), према коме је „корупција у полицији чињење или нечињење, или обећање чињења или нечињења, почињено од стране полицијског службеника или групе полицијских службеника, окарактерисано искориштавањем положаја и највећим дијелом мотивисано постизањем властите користи“. Ово је одређење доста прецизно, но као и у претходној дефиницији, појам искориштавање је доста широко постављен, па би и изнуде или нека друга дјела била класификована у корупцију у полицији.

ЗАКЉУЧАК

Не темељу елаборираног могу се извући сљедећи закључци: прво, чини се да већина аутора доста широко тумачи појам корупције у полицији, заправо означавајући сваку девијацију у служби као корупцију; друго, чини се да величина дара у проучавању корупције у полицији као криминолошког феномена ипак има одређен утицај – обично се мањи дарови грађана не сматрају посебно опасним и генерално се толеришу. Треће, корупција мотивисана племенитим циљевима може се сматрати корупцијом *stricto sensu* само у оном дијелу који се односи на подмићивање као супстрат корупцијске феноменологије. Тако би подметање доказа и слична поступања, која се у литератури такође називају корупцијом (ради племенитих циљева), заправо била проблем који истичемо на почетку овог пасуса (широко тумачење појма корупције).

Стога је радна (кривичноправна) дефиниција коју смо поставили, због своје прецизности највећим дијелом актуелна и у домену полицијског рада и девијације у служби – коруптивно понашање полицијског службеника који располаже „посебним повјерењем“ грађана (Newburn, 1999) окарактерисано је, нарочито, посебном позицијом коју има у друштву (ипак је он „огледало државе“), коју он корупцијом искориштава или злоупотребљава ради властите користи. Осим тога, начин на који он то остварује је јако битан – не може-

мо говорити о корупцији ако не постоје двије стране у корупцијској интеракцији и трансакцији. Само ако неко (из службе или „споља“) утиче на њега да незаконито, односно непрописно обавља своју дужност, можемо говорити о корупцији *stricto sensu*. Због тога је синтагма по којој је корупција размјена услуга, договор или deal између актера, њезина најбитнија карактеристика. Наше је становиште да предност коју полицајац остварује треба сматрати корупцијом, ма како се чинила мала, јер се компромитује угледна позиција коју има у заједници и изазива подозрење у будуће поступање. Чак и ако се само сумња да ће се давалац дара другачије третирати у будућности, легитимитет и повјерење које полиција ужива биће нарушени. Предвидљивост поступања, одређена законским и другим правним прописима, биће, с разлогом, предмет сумње и дискусије, нешто што полиција себи у савременом и демократском друштву не смије дозволити. Стога је свако другачије одређење од онога које укључује инструментализацију (искориштавање и злоупотребу) позиције полицајца ради незаконитих користи, и то на начин да постоји и друга страна – коруптор, заправо или сувише широко или сувише уско, не погађајући суштину ствари.¹⁴ Тако се за полицију с правом сматра да мора посједовати виши ниво моралних стандарда и поштовати закон доследније и узорније него остали јавни службеници. Етичке норме и стандарди у полицији полазе од истих оних културних које дијели друштво у цјелости. Но, од полиције се очекује да поступа са већим степеном досљедности у спровођењу и придржавању закона, него остале професије, па се корупцијом, у контексту рада полиције, сматрају и понашања која нису кривичноправно релевантна или се, генерално, у другим професијама или друштву уопште, сматрају бенигним и толеришу се.

Најзад, с овим у вези, важно је да се кратко осврнемо на питање примања мањих материјалних дарова¹⁵ (бесплатних оброка у ресторанима, посебне цијене у разним продајним објектима, бесплатан улаз на неке спортске догађаје, итд.), који се често сматрају само изразом пријатељства и добрих односа полиције и локалне заједнице. Могу ли се они, ма како мали били, проматрати као дарови или увертира у озбиљније, непрописно понашање полиције у будућности? Је ли то залог за будућност? Иако се примање мањих дарова не сматра услугом која би нужно повлачила другачији третман

¹⁴ Тако и Милосављевић (1997), који сматра да су конститутивни елементи корупције: прописаност правним прописима (законским или интерним) или етичким нормама; веза са својством службеног лица; укљученост друге стране (коруптора) и правна и морална импликација оваквог акта (дискриминација у пружању услуга).

¹⁵ Сажет, али врло користан преглед *argumenti pro et contra* материјалних дарова дају Sherman (1985, цитирано у Roberg, Crank и Kuykendall, 2004: 343), и Kleinig (1996, цитирано у Newburn, 1999: 10).

„даваоца“ у будућности, чини се да су Roebuck и Barker (у овом дијелу) у својој типологији добро посматрали ствари. Компромитовање положаја је нешто што полиција себи не смије дозволити.¹⁶ Према Roberg, Crank и Kuukendall (2004), студије у Америци су показале да би скоро половина испитаника очекивала посебну пажњу уколико би дали дар полицајцу. Легитимитет који ужива као представник државне власти, коју мора обављати и придржавати је се непристрано, био би нарушен. Стога је примање дарова недопустиво, или, како је то комесар њујоршке полиције својевремено изјавио: „осим плаће, нема чистог новца“ (Knapr Commission, 1974, цитирано у Newburn, 1999: 9). Полазећи од парадигме „клизавог терена“, узимањем мањих дарова или материјалних или других користи, ствара се клима по којој је допуштено да се полицајац неформално награђује за свој посао. Но, чим неформалне норме ступе на сцену, отворена су врата различитим тумачењима доброг и лошег, исправног или погрешног, и у тој сфери флуидности коју стварају непрецизне и селективне норме, већа је прилика за рационализације и правдања непрописног понашања. То је савршена прилика за ширење атмосфере толеранције нерегуларног, за попустљивост дисциплине унутар организације и за настајање субкултуре биљождера (који **чекају** прилике да искористе позицију), која врло брзо прераста у месождере (који **траже и стварају** прилике за непрописно искориштавање свог положаја).¹⁷ То је, свакако, сценарио који се не мора нужно остварити у свакој организацији, али је сигурно да легитимитет, повјерење и имиџ праведника и заштитника друштва нису категорије са којима се полиција смије играти. Сам се демократски етос рада полиције доводи у питање, што је сасвим сигурно погрешан пут профилисања полиције као јавног сервиса који је свима подједнако на услузи. Стога бескомпромисно, без изузетака и праведно обављање службе треба да постане незаобилазна одредница полицијског рада која се не доводи питање.

¹⁶ Ово је појам који се различито преводи. Иако изворно од Roebucka и Barkera названа „corruption of authority“, ипак се чини да је прикладнији пријевод „компромитовање ауторитета“ или „компромитовање положаја“ него, рецимо, „корупција ауторитета“ (Милосављевић, 1997), јер се узимањем мањих материјалних дарова управо онајприје компромитује положај и углед који полиција ужива у друштву. Термин корупција је, сем тога, генерички појам за низ облика злоупотребљавајућих пракси и понашања, па би разликовање било знатно отежано уколико бисмо први облик назвали корупцијом (ауторитета) и тиме усложнили могућност даљње класификације и нијансирања.

¹⁷ У том смислу и Игњатовић, 2005.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bannenberg B., 2002, *Korruption in Deutschland und ihre Strafrechtliche Kontrolle*. Wiesbaden: Bundeskriminalamt.
2. Gaines L. K., Kappeler V. E., Vaughn J. B., 1994, *Policing in America*. Cincinnati, OH: Anderson Publishing Co.
3. Höffling C., 2002, *Korruption als soziale Beziehung*. Opladen: Leske + Budrich.
4. Holz K., 1997, Korruption in der Polizei? – Eine Untersuchung zum Umfang von Korruption in der Polizei und zur Einstellung von Polizeibeamten zur Korruption. *Kriminalistik*, 6 / 97, Стр. 407–414.
5. Игњатовић Ђ., 2005, *Криминологија*, Београд, Службени гласник.
6. Kappeler V.E., Fields C.B., 2000, Conceptual barriers to confronting police integrity and corruption. U: Pagon, M. (ed.). *Policing in Central And Eastern Europe. Ethics, Integrity and Human Rights*. Ljubljana: College of Police and Security Studies.
7. Kleinig J., 2002, Rethinking noble cause corruption. *International Journal of Police Science & Management*, 4(4), стр. 287–314.
8. Kutnjak Ivković S., 2003, To Serve and Collect: Measuring Police Corruption. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 93 (2–3), стр. 593–649.
9. Kutnjak Ivković S., Cajner Mraović I., Ivanušec D., 2004, The Measurement of Seriousness of Police Corruption. U Meško G., Pagon M., Dobovšek B. (ed.). *Dilemmas of Contemporary Criminal Justice* (Стр. 300–312). Ljubljana: Faculty of Criminal Justice.
10. Kutnjak Ivković S., 2005, Police (mis)behavior: a cross-cultural study of corruption seriousness. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, Vol. 28(3), стр. 546–566.
11. Маслеша Р., 1999, *Полиција – Организација и функционирање у демократском друштву*, Сарајево, Факултет криминалистичких наука.
12. Miller S., 1999, Noble cause corruption in policing. *African Security Review*, Vol. 8 (3).
13. Милосављевић Б., 1997, *Наука о полицији*, Београд, Полицијска академија.
14. Mischkowitz R., Bruhn H., Desch R., Hübner G-E., Beese D., 2000, *Einschätzungen zur Korruption in Polizei, Justiz und Zoll*. Wiesbaden: Bundeskriminalamt.
15. Newburn T., 1999, *Understanding and Preventing Police Corruption: Lessons from the Literature*. London: Home Office – Research, Development and Statistics Directorate.
16. Punch M., 2000, Police Corruption and its Prevention. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8, стр. 301–324.
17. Roberg R., Crank J., Kuykendall J., 2004, *Полиција и друштво* (Dalibegović M., prijevod.), Sarajevo, Office of public affairs – Embassy of the United States of America.
18. Taylor M., 2002, Combating Corruption Within the Metropolitan Police Service. U Fijnaut C., Huberts L., (eds.), *Corruption, Integrity and Law Enforcement*. The Hague: Kluwer Law International.
19. Westmarland L., 2005, Police Ethics and Integrity: Breaking the Blue Code of Silence. *Policing & Society*, Vol. 15 (2), стр. 145–165.

THE CONCEPT OF CORRUPTION IN THE POLICE

Darko Datzler, MA
Faculty of Criminalistic Sciences, Sarajevo

Summary: The problem of corruption in the police is an old topic. Since the emergence of professional police, there are recorded cases of misuse of this noble and important position. Bearing in mind that the police is a mirror of the governance quality, one would have expected and still expects (even more than ever), greater level of integrity and obedience to law from the police than from other professions. Although obviously an important issue, on the account of its specific role and nature of services it provides (internal security), the police was a subject to relatively small number of serious research activities, especially in the countries belonging to former socialist block, where this topic was traditionally ignored and considered as a form of deviance and crime unattributable to the honest and decent police officer in socialist society. In the course of the last decade, which implies radical social changes and democratization activities, this issue significantly gained in importance. We cannot, however, deal with any topic without prior clear denotation. Therefore the author acknowledges clear delineation and identification of corrupt against other forms of deviant and criminal behavior as *conditio sine qua non* of recognising honest and legitimate police action. This paper therefore is a modest contribution in elaborating the issue of police corruption. Observed views are based on relatively recent considerations of the phenomenon of police corruption, but paper provides critical observations as well, and points out what should adequate definition of police corruption integrate.

НАДЛЕЖНОСТ ОМБУДСМАНА ЗА ЛИЦА СМЕШТЕНА У ЗАТВОРИМА

Мр Искра Аћимовска Малетић
Асистент на Полициској академији у Скопљу

Сажетак: Институција омбудсмана постоји у многим земљама у свету и све је јасније да се намеће као значајан контролни механизам у заштити права грађана. То се посебно дешава када затаје традиционалне институције система које су надлежне за заштиту права грађана, и када је реч о лошем управљању (*maladministration*) од стране органа државне управе и других органа и организација који имају јавна овлашћења.

У савременим условима карактеристично је функционисање различитих облика омбудсмана: парламентарни, егzekутивни, инокосни или колегијални, са општом надлежношћу, или специјализовани. Сви они штите права грађана када су повређена лошим управљањем државне управе. Уколико се упореде искуства земаља у којима дужи период постоје и успешно функционишу ове институције, може се забележити тенденција оснивања и функционисања специјализованих омбудсмана, поред парламентарног омбудсмана који има општу надлежност. Тако, на пример, у Шведској, Норвешкој, Великој Британији и др. постоје специјализовани омбудсмани за заштиту права деце, затим постоји полицијски омбудсман, омбудсман за затворе и пробацију Енглеске и Велса и др. Они обезбеђују заштиту права одређене групе грађана или заштиту права грађана од стране одређеног дела државне управе. Ту се намеће питање да ли ови посебни облици омбудсмана који штите посебне категорије лица или штите права грађана од стране одређених државних органа, обезбеђују бољу и ефикаснију заштиту њихових права.

Кључне речи: Омбудсман, видови омбудсмана, народни њравобранилац Републике Македоније, омбудсман за зашворе и њробацију Енглеске и Велса, зашворе, казно-њоњравне усњанове, зашњиња њрава њрађана.

1. УВОД

Државе у свету већ неколико деценија прихватају потребу за оснивањем и функционисањем институције која би деловала као демократска контрола управе како би се створили неопходни предуслови за целокупну и ефикасну заштиту права свих грађана. Наиме, поред тога што постоје традиционалне врсте контрола које врше судови, парламент, влада итд., намеће се потреба за развијањем новог облика контроле државне управе, која на јевтин и једноставан (cheap and easy) начин штити уставна и законска права грађана. Ради се о институцији омбудсмана.¹

Институција омбудсман постоји у великом броју држава у свету. У неким од њих користи се шведски термин „омбудсман“, као на пример у Норвешкој (ombudsmann) и Данској (ombudsmand).² У другим земљама користи се назив „омбудсман“ без додатка, као на пример у Новом Зеланду (од 1975. године), у Аустралији, у неким савезним државама у Канади (Онтарио, Алберта и др.), на Фињију, Аљасци, Хавајима итд. Неке земље иза националног назива ове институције додају име омбудсман. Такав је случај у Шри Ланки³, на Новом Зеланду⁴ од 1962. до 1975. године и др. У неким земљама, као у Великој Британији, Финској, Немачкој, реч омбудсман се преводи на њихов језик, при чему се додаје реч „парламентарни“.⁵ Има земаља у којима се име ове институције опредељује на националном језику полазећи од њене основне функ-

¹ Реч омбудсман је шведска општа именица која означава представника, заступника, повереника, односно лице које представља друге или брани интересе других - Engelsk-svensk/Svensk-engelsk, Norstedts Forlag AB, Uppsala, 1991, стр. 519; Види: Ivo Borkovic, „Upravno pravo“, Zagreb, 1995, стр. 107.

² Име омбудсмана у Норвешкој је омбудсман Стортинга за оружане снаге (Stortingets ombudsman for forsvaret) и омбудсман Стортина за управу (Stortingets ombudsman for forvaltningen), а име данског омбудсмана је омбудсман Фолкетинга (Folketingets Ombudsmand), при чему су Стортинг и Фолкетинг имена норвешког и данског парламента.

³ Parliamentary Commissioner for Administration (Омбудсман) на Шри Ланки.

⁴ Име ове институција на Новом Зеланду је било Parliamentary Commissioner (Ombudsman).

⁵ Име британског омбудсмана је парламентарни представник управе (Parliamentary Commissioner for Administration), фински омбудсман је парламентарен повереник (Eduskunnan oikeusasiamies), а немачки омбудсман је представник Бундестага за одбрану (Wehrbeauftragte des Deutschen Bundestages).

ције, а то је да буде заштитник права грађана. Такав је случај у Републици Македонији, Републици Хрватској, Аустрији, Шпанији, у Пољској и др.⁶ У неким земљама, на пример у Француској⁷, дају се сасвим нови термини, при чему из основне карактеристике може да се закључи да се ради о институцији омбудсмана.

Омбудсман у свом класичном облику је демократски механизам контроле над управом који се бира од стране законодавног органа једне државе која настоји да буде демократска, тј. да у њој постоји владавина права (rule of law) и поштовање људских права. Омбудсман је независни, непристрасни и објективни орган који штити права грађана од лошег управљања (maladministration)⁸ државних органа. При томе, појам „maladministration“ или „лоше управљање“ означава административне неправилности, пропусе, злоупотребе положаја, немарност, незаконито поступање, нефер поступање, неправилно или некомпетентно поступање, дискриминацију, непотребно одлагање или одбијање информација.⁹ При томе, надлежности омбудсмана се односе на заштиту права грађана од ситних неправди, некоректног односа службеника, шиканирања, до већих неправди, убрзавања управних поступака који се неоправдано одлажу и контролисања законитости рада управе.

Поступак који води омбудсман је неформалан и започиње увек када он сматра да постоји повреда права грађана од стране државних органа. У таквом случају омбудсман започиње поступак и, уколико констатује постојање повреда права грађана, упућује своје одлуке као што су препоруке, мишљења, сугестије, одговарајућим државним органима, указујући на потребу да се такве повреде отклоне. Карактеристика ове институције је што не поседује моћ кажњавања, односно нема овлашћења да употреби принудне мере за примену својих одлука. Због тога је најефикасније средство које стоји на располагању омбудсману, поред достављања извештаја законодавном органу, извештавање јавности о повредама које су урадили државни органи.

⁶ У Републици Македонији је народни правобранилац, у Аустрији народни адвокат (Volksanwaltshaft), у Шпанији је народни бранилац (El Defensor del Pueblo), у Пољској заступник права грађана (Rzecznik praw obywatelskich), у Хрватској народни правобранилац, у Словенији је заштитник људских права итд.

⁷ У Француској омбудсман је посредник (Mediateur).

⁸ Jeoff Gilbert и Jane Wright, „Средства за заштита на правата на човекот во Обединетото кралство“, Правен Факултет – Скопје, Скопје, декември 1996, сматрају да maladministration значи пристрасност, небрижност, непажња, кашнење, нестручност, неспособност, корумпираност, арбитрерност и др.

⁹ Mr. Jacob Soderman, The Role of the European Ombudsman, 6th Meeting of European National Ombudsman, Jerusalem, Israel, September, 1997.

2. ВРСТЕ ОМБУДСМАНА

Када се говори о омбудсману углавном се мисли на орган чија се независност обезбеђује његовим избором од стране парламента коме једино подноси извештај о свом раду. У свету постоји више врста омбудсмана, а једна од признатих класификација је она International Ombudsman Institute-а¹⁰. Наиме, у зависности од полазног критеријума разликују се: *парламентарни и еџекутивни омбудсман, национални, локални и међународни омбудсман, инокосни и колеџијални омбудсман, ошши и посебни омбудсман*. Исто тако, постоје *омбудсмани у јавном и приватном сектору*, затим *омбудсмани који примају жалбе директно од грађана и омбудсмани који примају жалбе једино преко чланова парламента, омбудсмани који могу да поднесу жалбу једино на основу писмених жалби поднесених од стране грађана и омбудсмани који могу да поднесу жалбу и на основу усмених жалби* итд.

Најзначајнија, опште прихваћена класификација омбудсмана је она која полази од критеријума који орган именује омбудсмана и коме је омбудсман одговоран, а то је подела на парламентарног и еџекутивног омбудсмана. Док је *парламентарни омбудсман* именован од стране парламента и за свој рад одговара једино њему¹¹, *еџекутивни омбудсман* је именован од стране одређеног извршног тела државне власти и у његово име контролише државу и штити права грађана.¹² Еџекутивни омбудсман је више заступљен од парламентарног омбудсмана, јер постоји у већем броју земаља, на пример у Сједињеним Америчким Државама, у Аустралији, латиноамеричким државама, афричким и азијским државама. Овде би требало поменути и прелазне облике омбудсмана, као што је британски омбудсман (Parliamentary Commissioner for Administration), који својим именом означава да је одговоран Парламенту и делује као његов представник, али са друге стране има карактеристику еџекутивног омбудсмана тиме што га именује краљица посебним актом (Letters Patent).¹³ За разлику од њега, француски омбудсман (Mediateur) има карактеристике еџекутивног омбудсмана јер је именован од стране владе, али годишњи извештај доставља и председнику Републике и Парламенту.¹⁴ Без обзира

¹⁰ Види: D. Aviani, „Hrvatska javna uprava“, god. 1 (1999), br. 1, Zagreb, стр. 78.

¹¹ Парламентарни омбудсман постоји у Шведској, Финској, Данској, Норвешкој, Новом Зеланду и др.

¹² У Шведској и Финској, поред парламентарног омбудсмана, постоји и Канцелар правде, који има исту или сличну улогу као и омбудсман, са том разликом што улогу контролора управе и заштитника права грађана врши у име владе.

¹³ Parliamentary Commissioner Act 1967, Section I, Subsection 2; Види: D. Aviani, „Hrvatska javna uprava“, god. 1 (1999), br. 1, Zagreb, стр. 80.

¹⁴ Loi No 73-6 du 3 janvier 1973 instituant un Mediateur, J.O., 4 janvier, стр. 164 (art. 2 i 14); Види: D. Aviani, „Hrvatska javna uprava“, god. 1 (1999), br. 1, Zagreb, стр. 80.

који орган именује парламентарног и егzekутивног омбудсмана, ипак је њихова заједничка карактеристика да се ради, углавном, о независном органу (иако се код егzekутивног омбудсмана поставља питање о потпуној независности), који контролише управу и њене службенике у погледу законитости и правилности њихових поступања. Затим, оба омбудсмана поступају неформално и на бази свог нахођења доносе одлуке о постојању незаконитости у пословању државних органа, при чему немају овлашћења да ставе ван снаге акте оних органа чији рад контролишу.

Није мање значајна ни дистинкција на националне, локалне и међународне омбудсмани, полазећи од територије за коју се оснива омбудсман. *Национални омбудсмани* се успостављају на целој територији државе, *локални омбудсман* за део територије суверене државе, а *међународни омбудсман*¹⁵ се успоставља за територије више суверених држава.

Подела омбудсмана на *инокосан* и *колеџијалан омбудсман* полази од броја лица који су носиоци функције омбудсмана, па тако, уколико је једно лице носилац функције омбудсмана реч је о инокосном органу (нпр: шведски *Justitieombudsman*, народни правобраниоц Републике Македоније, заштитник људских права Републике Словеније и др.), док се, уколико функцију извршава већи број лица, ради о *колеџијалном омбудсману* (нпр: аустријски омбудсман – *Volksanwaltscraft*).

Подела омбудсмана на опште и посебне полази од критеријума који се односи на надлежности њиховог поступања. Тако, уколико омбудсман штити уставна и законска права грађана реч је о *омбудсману опшће надлежности* (нпр: већ поменути омбудсмани у Шведској, Финској, Великој Британији, Словенији, Хрватској, Македонији и др.). Уколико омбудсман има ужу надлежност и делује једино у правцу заштите одређене категорије грађана, или уколико су права грађана повређена од стране одређених државних органа, онда се ради о *посебним (специјализованим) омбудсменима*. Посебни омбудсмани могу да буду изабрани од стране парламента, или да буду именовани од извршне власти, могу да буду на локалном или на националном нивоу. Овај облик омбудсмана може да штити уско одређена права грађана, као на пример у Канади, где на федералном нивоу постоји представник за службене језике (*Federal Commissioner of Official Languages of Canada*). Исто тако, ради се о посебном омбудсману уколико он штити права одређене категорије грађана (нпр: омбудсман за заштиту права деце у Шведској), или ужег круга су-

¹⁵ Међународни омбудсман је Европски омбудсман (*European Ombudsman*), који поступа по жалбама достављеним од стране било ког држављанина Уније, или било ког физичког или правног лица које постоји или има представништво у земљи чланица, када је реч о лошом управљању (*maladministration*) институција и тела Заједнице, осим Суда правде или судова у првом степену у вршењу њихове судске функције.

бјекта према којима поступа и чији посао контролише (нпр: омбудсман за војна питања Норвешке, Немачке и Израела, полицијски омбудсман Северне Ирске) итд.

3. СПЕЦИЈАЛИЗОВАН ОМБУДСМАН ЗА ЗАШТИТУ ПРАВА ЛИЦА СМЕШТЕНИХ У ЗАТВОРИМА

3.1. Омбудсман за затворе и пробацију Енглеске и Велса

Није спорно да омбудсмани опште надлежности штите права свих грађана уколико су повређена од стране органа државне управе и других органа и организација који имају јавна овлашћења, па и права лица која су смештена у затворима. Међутим, у правцу обезбеђивања што веће заштите права ове категорије лица, а с обзиром да је то и у фокусу интересовања овог рада, значајно је да се види искуство једног специјализованог облика омбудсмана као што је омбудсман за затворе и пробацију у Енглеској и Велсу.

Омбудсман за затворе и пробацију у Енглеској и Велсу је именован од стране министра унутрашњих послова као орган независан од затворских служби и Националне службе за пробацију Енглеске и Велса. Омбудсман доставља годишњи извештај о свом послу министру унутрашњих послова, који га потом доставља Парламенту.¹⁶ У том погледу се истиче да омбудсман за затворе и пробацију још увек није постављен на законској основи са одговарајућим овлашћењима, због чега не ужива независност утврђену одговарајућом законском регулативом.

Омбудсман поступа по примљеним жалбама које су поднете од затвореника појединачно, када су незадовољни системом жалби затворским службама; од лица која су, или су била под супервизијом Националне службе за пробацију или су тамо били смештени; од лица за које је Национална служба за пробацију припремила извештаје пре изрицања пресуде; од лица која нису задовољна системом жалби.¹⁷

У оквиру своје надлежности омбудсман испитује све одлуке које се одnose на затворенике појединачно, а које су донете од стране запослених у затворским службама, лица која раде као агенти затворских служби, других лица која раде у затворима и чланова Одбора посетитеља, са изузетком од-

¹⁶ The Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, Terms of Reference, 23, <http://www.ppo.gov.uk/tersref.htm> [извор са интернета].

¹⁷ The Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, Terms of Reference, 2, <http://www.ppo.gov.uk/tersref.htm> [извор са интернета].

лука лекара. Исто тако су укључена и лица по уговору, службе по уговору и делатности лица која раде у затворима, али нису запослени у затворским службама.¹⁸

Пре него што се обрати омбудсману, подносилац мора претходно на одговарајући начин да се обрати затворским службама, сагласно поступку за жалбе Националне службе за пробацију. Значајно је да се истакне да подносилац има поверљив приступ омбудсману и да неће бити урађено ништа што би могло да га одврати од подношења жалбе омбудсману. Када поступа по жалбама, омбудсман има неограничени приступ релевантним документима, укључујући и поверљиве материјале и информације достављене тој служби од стране друге организације.¹⁹

Након спроведене истраге, омбудсман своје препоруке доставља министру унутрашњих послова, генералном директору затворске службе или директору Националне службе за пробацију, или председнику Одбора области, у зависности од њихове улоге, дужности и овлашћења. Омбудсман за затворе и пробацију доставља одговор подносиоцу жалбе у року од 12 недеља од када је прихватио жалбу као основану. Затворска служба и Национална служба за пробацију имају обавезу да у року од четири недеље дају одговор на препоруке омбудсмана, а у случају кашњења треба да га информишу о разлозима одуговлачења.²⁰

У току 2005. године омбудсман за затворе и пробацију Енглеске и Велса је поступао по великом броју жалби, односно 163 жалбе су се односиле на нападе, 79 на расну дискриминацију, 547 на опште услове, 280 на судске одлуке, 203 на медицински третман, 283 на трансфере, 449 на преослобађање и ослобађање, 652 на својину и готовину, 81 на храну, 342 на друге ствари, 420 на сигурност, 42 на сегрегацију, 343 на повезивање и 274 на режијске активности. Када је реч о смртним случајевима пријављеним омбудсману у 2005. години, 94 су била класификована у категорију природне смрти, 1 као самоубиство, 4 су биле неклассификоване, 9 као стварна злоупотреба и 83 као самонаношење.²¹

¹⁸ The Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, Terms of Reference, 5, <http://www.ppo.gov.uk/tersref.htm> [извор са интернета].

¹⁹ The Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, Terms of Reference, 7, <http://www.ppo.gov.uk/tersref.htm> [извор са интернета].

²⁰ The Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, Terms of Reference, 19, 21 и 22 <http://www.ppo.gov.uk/tersref.htm> [извор са интернета].

²¹ Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, Annual Report 2005-2006, Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, <http://www.ppo.gov.uk> [извор са интернета].

4. НАРОДНИ ПРАВОБРАНИЛАЦ (ОМБУДСМАН) РЕПУБЛИКЕ МАКЕДОНИЈЕ

4.1. Правни положај и надлежности народног правобраниоца

У Републици Македонији институција омбудсман је предвиђена Уставом Републике Македоније из 1991. године под називом народни правобранилац, а основана је 1997. године.

Народни правобранилац Републике Македоније²² је парламентарни, ино-косни омбудсман опште надлежности, који, у оквиру својих овлашћења, самостално и независно штити права грађана када су она повређена од стране органа државне управе. У сагласности са његовим законским овлашћењима, народни правобранилац је орган Републике Македоније који штити уставна и законска права грађана и свих других лица када су она повређена актима, делатностима и пропуштањима од стране органа државне управе и других органа и организација која имају јавна овлашћења.²³

Скупштина Републике Македоније, на предлог надлежне Комисије, бира и разрешава народног правобраниоца већином гласова од укупног броја посланика, при чему мора да има и већину гласова од укупног броја посланика који припадају заједницима које нису већина у Републици Македонији. Народни правобранилац се бира на време од осам година, са правом на још један избор.²⁴

У сагласности са Законом предвиђено је да народни правобранилац Републике Македоније има више заменика, при чему њихов број одређује Скупштина Републике Македоније, на предлог народног правобраниоца.²⁵ Један од његових заменика је задужен да штити права лица која су смештена у затворима.²⁶

Закон предвиђа да народни правобраниоц Републике Македоније прати стање у области поштовања и заштите уставних и законских права лица у органима, организацијама и установама у којим је слобода кретања ограничена

²² Седиште народног правобраниоца Републике Македоније је у Скопљу, а ради извршавања послова из његове надлежности организују се Канцеларије, као подручне организационе јединице, и то у Тетову, Кичеву, Штипу, Струмици, Куманову, Битољу, којима руководи заменик народног правобраниоца.

²³ Закон за народниот правобранител (Службен весник на РМ, бр. 60/2003), чл. 2.

²⁴ ЗНП, чл. 5, ст. 1.

²⁵ ЗНП, чл. 5, ст. 2.

²⁶ Деловник на народниот правобранител, чл. 8. Послови који су у надлежности народног правобраниоца, а по којима се поступа у седишту народног правобраниоца у Скопљу, су подељени у четири групе које, између осталог, обухватају граѓанске слободе и права припадника заједница, полицију, тужилаштво, судове, одбрану, не-дискриминацију, правичну заступљеност и затворе.

и, посебно, приведенних, притворених и лица која издржавају казну затвора или васпитно-поправне мере у казнено-поправним и васпитно-поправним установама. У том погледу је посебно значајна законска могућност народног правобраниоца да врши посете и увиде у свако време, без претходног најављивања и одобрења, да разговара са лицима смештеним у овим органима, организацијама или установама, без присуства службених лица.²⁷

У сагласности са законским овлашћењима, народни правобраниоц може да покрене поступак уколико је поднесена жалба, или по сопственој иницијативи, уколико оцени да су уставна и законска права грађана повређена. Лица која су лишена слободе имају право да доставе жалбу народном правобраниоцу у затвореној коверти и да добију одговор у затвореној коверти, без права провере од стране службених лица органа, организације или установе у којој су смештени.²⁸ Ради испитивање навода жалбе, народни правобранилац, у оквиру својих надлежности, може да изврши више делатности и мера. Тако, може да потражи потребна објашњења, информације и доказе, може да уђе у службене просторије и да изврши непосредни увид у предмете и послове, да позове на разговор изабрано или именовано службено лице и свако друго лице које може да одређене податке у поступку, затим, да потражи мишљење научних и стручних институција, а може да изврши и друге делатности и мере одређене законом или прописом. Органи и организације према којима народни правобранилац има надлежности да поступа су дужни да му доставе одмах тражена објашњења, информације и доказе, а најкасније у року од 8 дана од дана пријема захтева за достављање података. Уколико органи и организације из објективних разлога нису у могућности да то учине, они су дужни да, без одлагања, писмено о тим разлозима обавесте народног правобраниоца. Одбијање и непоштовање захтева народног правобраниоца у предузимању претходно споменутих делатности сматра се ометањем његовог рада. У таквом случају народни правобранилац може да информише непосредно виши орган, функционера који руководи органом или Владу Републике Македоније, а, уколико они не предузму потребне мере и Скупштину Републике Македоније.²⁹

Када народни правобранилац констатује да постоји повреда уставних и законских права подносиоца жалбе, или да су урађене неке друге неправилности, може да упути препоруке и мишљење о начину одстрањивања констатованих повреда. Исто тако, може да предложи да се поново спроведе одређени поступак, сагласно закону, затим може да покрене иницијативу за дисциплински поступак према службеном или одговорном лицу и може да

²⁷ ЗНП, чл. 31, ст. 1, 2 и 3.

²⁸ ЗНП, чл. 31, ст. 4.

²⁹ ЗНП, чл. 24 и 25.

поднесе захтев надлежном јавном тужиоцу да би се покренуо поступак ради утврђивања казнене одговорности.³⁰ Уколико народни правобранилац констатује да постоји повреда уставних и законских права подносиоца жалбе од стране органа државне управе или органа и организација која имају јавна овлашћења, он може да затражи привремено одлагање извршавања управног акта до доношење одлуке другостепеног органа, и привремено одлагање извршавања управног акта до доношење одлуке надлежног суда, који су дужни одмах, а најкасније у року од три дана, да донесу и доставе народном правобраниоцу одлуку којом је управни акт привремено одложен за извршавање. Органи и организације су дужни одмах, а најкасније у року од 30 дана, да обавесте народног правобраниоца о мерама предузетим по његовим захтевима, препорукама, мишљењима или указивањима. Уколико то не ураде, или делимично прихвате његово мишљење, народни правобранилац информисаће непосредно виши орган, функционера који руководи тим органом или Владу Републике Македоније, а, уколико они не предузму потребне мере, информисаће и Скупштину Републике Македоније. С обзиром на то да народни правобранилац, као и остали омбудсмани опште надлежности, не може да користи мере кажњавања и присиле, он се ослања на јавност, као један од могућих начина да обезбеди извршење својих одлука. У том правцу, када је утврђено да постоји повреда уставних и законских права, народни правобранилац може јавно да објави случај у средствима јавног информисања, на трошак органа према коме поступа и на кога се предмет односи. Ради обезбеђивања јавности у свом раду, за степен поштовања, унапређивања и заштите уставних и законских права грађана и за поштовање начела недискриминације и одговарајуће и правичне заступљености припадника заједница од стране органа према којима је надлежан да поступа, народни правобранилац у годишњем извештају информисаће Скупштину Републике Македоније, а тај извештај се затим објављује и у средствима јавног информисања.³¹

4.2. Функционисање народног правобраниоца у заштити права лица смештених у казнено-поправним установама

Извршавање казне затвора и мере притвора у казнено–поправним установама у Републици Македонији се остварује сагласно уставној одредби, која предвиђа да ни једном лицу не може бити ограничена слобода, осим од стране суда и у поступку утврђеном законом. Тако и осуђена лица уживају све

³⁰ ЗНП, чл. 32.

³¹ ЗНП, чл. 34 и 36.

слободе и права утврђена Уставом, Законом за извршавање санкција³² и међународном регулативом у овој области, осим права кретања, са утврђеним механизмима за контролу и надзор у току извршавања казне затвора.

Досадашње десетогодишње функционисање институције народног правобраниоца у Републици Македонији може да се подели на период примене претходног и новог Закона о народном правобраниоцу. Сагласно првом Закону о народном правобраниоцу³³, притворена и осуђена лица имају исти третман и уживају исту правну заштиту од стране народног правобраниоца као и остали грађани. При томе мора да се нагласи да је реч о посебној категорији грађана којима је ограничена слобода кретања на основу судске одлуке, због чега су њихове могућности да приступе овој институцији слабије у односу на остале грађане. С обзиром на то да није била предвиђена посебна надлежност народног правобраниоца у заштити права лица лишених слободе у васпитно-поправним и казнено-поправним установама, вршени су само увиди и посете овим установама у којима су смештена лица лишена слободе. Тиме је народни правобранилац, иако отежано, на неки начин остваривао комуникацију са овом категоријом лица и поред тога што она није била на задовољавајућем нивоу.

Доношењем новог Закона о народном правобраниоцу, 2003. године, поред осталих новина које су урађене у правцу јачања улоге и значаја институције народног правобраниоца у Републици Македонији, акцентирана је и његова посебна надлежност да поступа према установама и организацијама у којима су смештена приведена и притворена лица и лица која издржавају казну затвора, или васпитно-поправну меру у казнено-поправним и васпитно-поправним установама. Децидно навођење надлежности народног правобраниоца да он врши непосредне увиде и посете у свако време, без претходне најаве и одобрења, да разговара са лицима смештеним у овим органима, организацијама или установама без присуства службених лица, даје додатну могућност народном правобраниоцу да делује у овој области у правцу јачања заштите права ове категорије грађана. У том правцу је предвиђена и могућност лица смештених у овим установама да упућују жалбе народном правобраниоцу и да добију одговор у затвореној коверти, без могућности провере службених лица органа, организација или установа у којима су смештени.

У претходним годинама функционисања народног правобраниоца, у овој области може да се констатује низак проценат поднетих жалби од стране ли-

³² Закон за извршување на санкциите (Службен весник на Република Македонија бр. 2/2006).

³³ Први Закон о народном правобраниоцу је био објављен у Службеном веснику РМ, бр. 7/97, а сада је на снази Закон о народном правобраниоцу, Службен весник на РМ, бр. 60/2003.

ца смештених у овим установама. Тако је, у току 1999. године, од укупно 1202 жалбе поднете народном правобраниоцу, 21 жалба била поднета од лица која издржавају казну затвора³⁴. У 2005. години, од укупно 3935 жалби поднетих народном правобраниоцу, 1,57% је било поднето од лица смештених у казнено–поправним установама³⁵, а у 2006. години од укупно 4282 жалбе, 2,02% или 64 жалбе су се односиле на ову област. При томе, 8,1% жалби су се односиле на тортуру и друге облике нехуманог понашања, 53,2% на третман осуђених лица, 6,5% на одлагање и 32,3% на друга питања. У осам случаја су биле констатоване повреде права подносиоца и, по предузетим делатностима од стране народног правобраниоца, подносиоци су остварили своја права. У оквиру његових законских надлежности, народни правобраниолац сваке године врши увид у све казнено–поправне установе у земљи, при чему је најчешћа констатација да је нормативни систем извршавања санкција заснован на принципима хуманости, моралним вредностима, правичности и достојанству, али да су у пракси институције система, задужене за спровођење законске и подзаконске регулативе која се односи на притворена и осуђена лица, ову категорију поставиле на маргину друштва, чиме се повређују њихове основне људске слободе и права.³⁶

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Институција омбудсмана постоји у многим земљама у свету и све је јасније да се намеће као значајан контролни механизам у заштити права грађана. То се посебно дешава када затаје традиционалне институције система које су надлежне за заштиту права грађана, и када је реч о лошем управљању (*maladministration*) од стране органа државне управе и других органа и организација који имају јавна овлашћења.

У савременим условима карактеристично је функционисање различитих облика омбудсмана: парламентарни, егзекутивни, инокосни или колегијални, са општом надлежношћу, или специјализовани. Сви они штите права грађана када су повређена лошим управљањем државне управе. Уколико се упореде искуства земаља у којима дужи период постоје и успешно функционишу ове институције, може се забележити тенденција оснивања и функционисања специјализованих омбудсмана, поред парламентарног омбудсмана који има општу надлежност. Тако, на пример, у Шведској, Норвешкој, Великој Британији и др. постоје специјализовани омбудсмани за зашти-

³⁴ Народен правобранител на Република Македонија, Годишен извештај 1999, Скопје, Април 2000, стр. 26.

³⁵ Republic of Macedonia, Ombudsman, Annual Report, 2005, стр. 32.

³⁶ Народен правобранител на Република Македонија, Годишен извештај 2006.

ту права деце, затим постоји полицијски омбудсман, омбудсман за затворе и пробацију Енглеске и Велса и др. Они обезбеђују заштиту права одређене групе грађана или заштиту права грађана од стране одређеног дела државне управе. Ту се намеће питање да ли ови посебни облици омбудсмана који штите посебне категорије лица или штите права грађана од стране одређених државних органа, обезбеђују бољу и ефикаснију заштиту њихових права.

Из, до сада изнетог, може се рећи да народни правобранилац Републике Македоније, као омбудсман опште надлежности, са законским овлашћењима која су му додатно дата у овој области, у великој мери придонosi обезбеђењу боље и ефикасније заштите права ове категорије грађана. Посебно имајући у виду чињеницу да ова лица могу да поднесу жалбе народном правобраниоцу у затвореној коверти и да он има право ненајављено да врши посете овим установама и испитује евентуалне повреде права затворених лица. Узимајући у обзир његове законске надлежности, сасвим логично се намеће закључак да у правном систему Републике Македоније народни правобранилац обезбеђује заштиту права лица смештених у казнено–поправним установама на задовољавајућем нивоу. Међутим, полазећи од настојања да се увек иде напред и да заштита права грађана никада није довољна, намеће се питање да ли се може урадити још више у правцу ефикасније заштите права лица смештених у казнено–поправним установама преко институције омбудсмана у Републици Македонији? У том правцу би оснивање посебног одељења³⁷ за заштиту права лица смештених у казнено–поправним и васпитно–поправним установама, у оквиру институције народног правобраниоца Републике Македоније, обезбедило ефикаснију заштиту права ове категорије грађана, преко целокупног ангажовања запослених у одељењу, који би поступали једино у овој области, а вршили би редовне и честе увиде у установама чиме би могли да дају значајан допринос побољшању законске регулативе³⁸ која уређује ову област.

³⁷ Године 1998, у оквиру институције народног правобраниоца Републике Македоније, почело је да функционише посебно Одељење за заштиту права деце формирано на иницијативу УНИЦЕФ-а. Види више: Искра Аћимовска Малетић, „Заштита права детета преко институције народног правобраниоца (омбудсман) у Републици Македонији“, Правни живот, Београд, 2005.

³⁸ Са циљем да законска регулатива буде у целини усаглашена са међународним стандардима у овој области, као нпр: Recommendation Rec (2006) 2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules, United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Roy Gregory, Comparing Ombudsman offices: statistics, statutory provisions, style and working practices, „Looking for ombudsman standards“, Gent, 2000.
2. Иво Борковић, „Управно право“, Загреб, 1995.
3. Jeoff и Gilbert Jane Wright, „Средства за заштита на правата на човекот во Обединетото кралство“, Правен Факултет – Скопје, Скопје, декември 1996.
4. Д. Авиани, „Хрватска јавна управа“, год. 1, Загреб, 1999.
5. мр Искра Аћимовска Малетић, „Народниот правобранител на Република Македонија во заштитата на уставните и законските права на граѓаните“ (магистерски труд), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Правен Факултет – Скопје, 2002.
6. Закон за народниот правобранител (Службен весник на РМ, бр. 60/2003).
7. Закон за народниот правобранител (Службен весник на РМ, бр. 7/97).
8. Република Македонија, Народен правобранител, Годишен извештај 1999, Скопје, Април, 2000.
9. Republic of Macedonia, Ombudsman, Annual Report, 2005.
10. Република Македонија, Народен правобранител, Годишен Извештај 2006, Скопје, Март 2007.
11. International Ombudsman Institute, The International Ombudsman Yearbook, Volume 6, 2002, Boston.
12. Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales, <http://www.ppo.gov.uk> [извор са интернета].
13. мр Искра Аћимовска Малетић, „Заштита права детета преку институције народног правобраниоца (омбудсман) у Републици Македонији“, Правни живот, Београд, 2005.

AUTHORITIES OF THE PRISON OMBUDSMAN

Iskra Aćimovska Maletić, MA
Police Academy, Skoplje

The Ombudsman as an institution is present in many countries in the world, imposing itself as an independent, unbiased and objective mechanism for protecting citizens' rights, in cases of maladministration of the state bodies. Based on different criteria, the ombudsman may be classified in several types: parliamentary, executive, general authority ombudsman, special (specialized), etc. Each of them provides protection of the rights to a certain category of citizens, or protects citizens' rights from particular state administration bodies. Here we could point out the specialized Prisons and Probation Ombudsman for England and Wales.

The Ombudsman of the Republic of Macedonia is a parliamentary ombudsman with general authority, which has a reinforced authority in terms of protecting the rights of the persons in the penitentiary institutions, which largely contributes to providing a better and more efficient protection of rights of this category of citizens. Bearing in mind the experiences of the ombudsman institutions in the protection of the rights of this category of citizens, and also considering the fact that there has never been done enough in the area of protecting citizens' rights, a solution is proposed for improving the operation of the Ombudsman in direction of a more efficient protection of human rights of people in prisons.

ИСТРАЖИВАЊА

РЕСТРИКТИВНОСТ УСТАНОВЕ И ДЕПРЕСИВНОСТ МЛАДИХ ЛИШЕНИХ СЛОБОДЕ

Др Јасна Хрнчић
Институт за криминолошка и социолошка
истраживања, Београд

Сажетак: Да би утврдили да ли су сами стресори, лишени свог контекста, предиктивни за депресивност, спровели смо истраживање у Србији међу младићима који су због својих кривичних дела лишени слободе. Пошло се од претпоставке да сама рестриктивност институције у којој су млади лишени слободе, ван свог контекста, није предиктивна за њихову депресивност. Поредиле су се две групе: младићи који су лишени слободе у васпитним и васпитнопоправним установама (n=91), и младићи који су лишени слободе у казним установама (n=100). Показало се да су млади из васпитних и васпитно-поправних установа, у односу на младе у казним установама (затворима), имали значајно вишу депресивност. Њих, такође, карактерише и низ психосоцијалних неповољности. Скоро све ове неповољности показују значајну повезаност са депресивношћу. Резултати су посматрани у светлу ових неповољности, као и у светлу контекста лишавања слободе у наведеним установама.

Кључне речи: *Васпитне установе, васпитнопоправни дом, казнене установе, психосоцијалне неповољности, контекст.*

Када се у популацији младих који су институционализовани због својих кривичних дела истражује депресивност, намеће се „здраворазумска“ претпоставка да би било која група људи која би се нашла у тако рестриктивним

спољним условима показала подједнако високо присуство депресивности. Другим речима, може се претпоставити да би се депресивност у овој популацији могла до краја објаснити стресном ситуацијом у којој се она налази. Из овог произилази да би се слична стопа присуства депресивног поремећаја добила код било које групе људи који се поставе у толико стресне околности.

Ситуација смештаја и боравка у корективној установи заиста је провокативна за депресивни исход. Као што смо видели, стресор јесте један од етиолошких фактора депресије. Уколико се стресор дешава у ситуацији немогућности бекства, што је често случај у ситуацији лишавања слободе, позиција беспомоћности је могући исход. Овакве околности, у којима узрок не може да се контролише, Seligmanова „теорија научене беспомоћности” управо описује као добру подлогу развијању депресивног атрибуционог стила (Seligman и сар., 1968; Abramson и сар., 1978).

Међутим, у нашем моделу депресије (Хрнчић, 2002), основа утицаја који стресори имају на развој депресивности је значење које они носе за социјалне односе и адаптивне механизме особе. Модел дефинише депресију као значајно смањење или потпуно повлачење емотивних улагања особе у социјалну околину, а тиме и у себе, у циљу одбране од психичког бола насталог због недовољних социјалних афективних веза. Да би дошло до оваквог механизма одбране, потребно је да особа неповољно стање афективних односа схвата као стабилно и глобално, и да нема на располагању адаптивније механизме да овакво стање промени, или да се на други ефикаснији начин одбрани од психичког бола. Да ли су се ови услови испунили зависи, како од реалних околности, тако и од могућности особе. Могућности особе су високо одређене степеном диференцијације од социјалне околине који је особа постигла током развоја. Под диференцијацијом подразумевамо релативну независност од непосредне околине у задовољењу својих потреба, нарочито потребе за позитивним афективним везама. Она је одређена унутрашњим репрезентацијама афективних односа себе и света, и адаптивним механизмима које има на располагању.

Да би био „окидач“ депресије, догађај (стресор) треба да неповољно утиче или на садашње социјалне односе – њихов квалитет или квантитет, или на механизме овладавања светом и собом који одржавају социјалне односе релативно подношљивим. То је догађај који носи са собом или претњу искључења, тј. искључење из социјалне групе, и/или смањење могућности адаптације на овакву социјалну неповољност. Он ће утолико пре бити окидач депресије, уколико погодује интерпретацији неповољног стања афективних односа као стабилног и глобалног. Снага утицаја овог догађаја одређена је и социјалном ситуацијом особе, и њеним изгледима да стрес потраје, и немоћи особе да то стање промени, и степеном диференцијације особе.

Дакле, у овом раду се полази се претпоставке да стресори утичу на депресивни исход само преко њиховог утицаја на неповољно стање социјалних односа младе особе и на схватање овог стања као стабилног и глобалног, и то тек уколико млада особа нема на располагању адаптивније механизме да овакво стање промени, или да се на други ефикаснији начин одбрани од психичког бола. Из ове претпоставке исходи да сами стресори, као што је то рестриктивност институције у којој се је особа лишена слободе, истргнути из свог контекста, неће бити предиктивни за депресивну симптоматологију.

ИСТРАЖИВАЊЕ

Да би утврдили да ли су сами стресори, лишени свог контекста, предиктивни за депресивност, спровели смо истраживање међу младима који су лишени слободе¹ у Србији. Сматрали смо да је лишавање слободе значајан стресор, али да ће начин на који ће особа реаговати на овај стресор, тј. да ли ће он бити „окидач“ депресивности или не, бити одређен значењем који он носи за ту особу. Варирањем степена рестриктивности установе у којој је млада особа лишена слободе, могли бисмо да видимо да ли га прати и варирање степена депресивности, и у ком смеру, и тако да видимо да ли је сама рестриктивност установе у условима лишавања слободе, лишена значења које има за особу, предиктивна за депресивност.

ЦИЉ И ХИПОТЕЗА ИСТРАЖИВАЊА

Циљ овог истраживања је да се покаже да сама рестриктивност институције у којој су млади лишени слободе, ван свог контекста, није предиктивна за њихову депресивност.

У ту сврху, упоредили смо депресивност код две групе младих који су лишени слободе због почињених кривичних дела: групе младића који се налазе у васпитним и васпитно-поправним установама, и групе младића који се налазе у казним установама (затворима). Ове две врста установа се разликују по својим условима, у смислу веће рестриктивности кретања, понашања и дисциплинских мера код затворског смештаја.

Хипотеза истраживања: претпоставља се да рестриктивност установе у којој су млади лишени слободе (исказана кроз то да ли је она васпитног или казног типа), неће бити предиктивна за њихову депресивност.

¹ Под лишавањем слободе подразумевамо „ма коју врсту притварања, затварања, односно смештања лица у јавну или приватну установу коју затворено лице не може слободно да напусти, по налогу судске, управне или друге јавне власти.“ (Правила УН о заштити малолетника лишених слободе, Анекс, члан 11 тацка б.)

ВАРИЈАБЛЕ

Истраживање обухвата: предикторску варијаблу – припадност групи младих лиштених слободе на основу рестриктивности установе у којој се налазе; критеријумску варијаблу – депресивност; и низ контролних варијабли.

Варијабла припадности групи на основу рестриктивности установе

Постоје разлике у условима боравка младих у казним установама (затворима) и услова боравка у васпитним и васпитно-поправним установама.

Услови боравка у **васпитним установама** су блажи. У најрестриктивнијој од васпитних установа у којима смо радили истраживање, и из које потиче већи део нашег узорка, Васпитно-поправном дому „Крушевац“, постоји ограничење кретања унутар установе. Служба обезбеђења регулише ред и мир, примењују се лакше и теже дисциплинске мере, а у случају бекства долази до гоњења од стране полиције. Ипак, у овој установи нема високе оgrade и жице, стражари не носе оружје, казне за непослушност су мање, а слобода кретања и дружења је већа, како унутар установе, тако и у изласцима ван установе, у односу на казнене заводе.

Услови боравка у **казним установама** су далеко рестриктивнији. Кретање осуђеника је веома ограничено и под сталним надзором. Изласци из установе су врло ретки и кратки. Далеко су теже дисциплинске мере за непослушност, а околина је више претећа: окружени су високим бедемима са бодљикавом жицом, стражари носе оружје и сл.

Дакле, на основу боравка у васпитној/васпитно-поправној или казненој установи, могли смо да одредимо две групе испитаника, које су се разликовале по рестриктивности услова лишавања слободе:

- младе који бораве у васпитним и васпитнопоправним установама,
- младе који бораве у казним установама .

Контекст лишавања слободе

Треба напоменути да судска одлука васпитне или казнене мере изречене младима зависи од тежине кривичног дела, али и од узраста испитаника у време извршења кривичног дела. Тако, нпр. особа која је извршила тешко дело против живота и тела (нпр. убиство) између 14 и 16 године живота добија меру смештаја у васпитно-поправни завод, док за исто то дело извршено између 16 и 18 године живота добија казну малолетничког затвора. За лакша, али ипак озбиљна кривична дела, извршена пре 18 године добија се обично васпитна установа, а за иста та дела извршена после 18 године уобичајено се

добија затворска казна. Дакле, млади у васпитним установама су не само млађи у тренутку испитивања, већ је и њихова анитсоцијална каријера, по правилу, раније почела него код оних у казним установама. Истраживања конзистентно показују да је ранији почетак кривичне активности високо повезан са породичном и личном дисфункцијом младе особе. И сама судска одлука, уколико се ради о малолетном учиниоцу, не зависи само од тежине кривичног дела, већ и од карактеристика породице и самог испитаника. Што је породица очигледније дисфункционална, вероватније је да ће учинилац добити институционални смештај. Са друге стране, на изрицање санкције упућивања у казнену установу породична ситуација нема толико утицаја. Породична ситуација, међутим, није толико значајна за судску одлуку ни када се ради о млађим пунолетницима, ни када се ради о учиниоцима тешких дела против живота и тела који имају 16 и 18 година старости (где је тежина дела пресудна за изрицање санкције). Тако је вероватније је да ће код младих у васпитним установама породична дисфункција бити израженија него код младих у казним заводима. Дисфункционалност породице је етиолошки фактор депресије (Burbach Borduin, 1986; Fleming Offord, 1990; Rutter, 1995; Harrington, 1995; Lara Klein, 1999).

Још је једна особеност упућивања у васпитне установе у односу на изрицање казне малолетничког затвора, која значајно одређује контекст лишења слободе. По нашој законској регулативи, упућивање у васпитне и васпитно-поправне установе не подразумева тачно одређење дужине боравка у установи од стране судских власти, већ је одређен само временски распон у коме штићеник може да остане у установи (у време истраживања, то је било од 1 до 3 године у васпитним установама, и од 1 до 5 година у васпитно-поправном дому). Дужина останка малолетника у установи зависи од судске одлуке о обустави мере, која се доноси на основу процене судије. Процена судије се, у време истраживања, заснивала на кратким периодичним посетама установи (која укључује консултације са запосленима у установи, преглед документације коју запослени воде, и врло кратак разговор са штићеником) и, пре свега, на мишљењу из саме установе. Мишљење установе се заснивало на резултатима постигнутим у рехабилитацији малолетника, по прописима који су у време истраживања били уопштени, застарели и без јасних бихејвиоралних критеријума, и нису се примењивали једнако за све штићенике. Малолетник није имао право коментара на препоруку установе. Са друге стране, изрицање казне затвора подразумева јасно одређење дужине казне од стране суда, засновано на кривичном поступку у коме оптужени има право извођења доказа и право одбране. Тако малолетник, не само да по изрицању санкције зна тачну дужину санкције, већ је и сам поступак доношења одлуке о дужини боравка објективнији и правичнији. Такође, малолетник има и право условног

отпуста у случају доброг владања – дакле, могућност да скрати тајање санкције. Оваква ситуација доводи до тога да млади који су послати у васпитне и васпитно-поправне установе, имају далеко већу неизвесност везану за дужину лишења слободе, изразитије осећање беспомоћности у односу на могућност утицаја на исход и на окончање рестриктивног режима у коме се налазе (због нејасних критеријума), те и у овом смислу боравак у васпитној установи више погодује развоју депресивности, него боравак у казненој установи.

Ако се узме у обзир наведени контекст, повезаност рестриктивности установе са депресивним карактеристикама испитаника може чак бити и у супротном смеру од оног који би се очекивао уколико би само рестриктивност установе, лишена контекста, била предиктор депресије – млади у установама са мањом рестриктивношћу режима могу бити депресивнији од младих из установа са већом рестриктивношћу режима.

Варијабле депресивности

Критеријумска варијабла истраживања је депресивност. Депресивност је у овом истраживању одређена димензионално, као прва главна компонента изолована на три скале самопроцене депресивности – скале Д6Р, BDI, и CES-D. Овакво одређење депресије омогућава примену далеко финијих метода статистичке анализе, него што је то омогућено ако се исти испитаници раздвоје по категоријама афективних менталних поремећаја.

Контролне варијабле

Истраживање је имало три групе контролних варијабли. Прву групу су представљале варијабле које су описивале узраст, социо-економски и породични статус делинквената. Друга група су биле варијабле које су описивале психијатријски статус делинквената и њихових породица. Трећу групу су чиниле оне варијабле које су описивале историју кривичних дела и осуђивања делинквената и њихових породица.

Технике и инструменти истраживања

Технике и инструменти истраживања су били: упитник општих података, и три наведене скале самопроцене депресивности: скала Д6Р Момировића, која се односи на основне симптоме депресије (депресивно расположење и општи пад енергије, као и депресивну когницију), скала BDI (Beck Depression Inventory) Ве-ска и сар. (1961), која се односи на афективне, когнитивне, бихејвиоралне и соматске симптоме депресије који су карактеристичне за депресивни поремећај, и

скала CES-D (Center for Epidemiological Studies Depression Scale, Radloff, 1977), која претежно мери депресивно расположење, пад енергије и депресивну когницију, и има пар ајтема који се односе на бихејвиоралне и соматске симптоме.

Узорак

Истраживање је урађено је 2000. године у васпитним и поправним институцијама Србије. Узорак је обухватао младиће између 15 и 22 године који су у моменту испитивања боравили у васпитној и/или поправној установи због учињених кривичних дела; који су добро знали српски језик; били функционално писмени, и имали живу мајку и познавали је.

Коначан узорак истраживања је чинио 191 испитаник. Њих 91 је било под васпитном мером боравка у васпитним или васпитно-поправним установама, и то 85 њих у Васпитно-поправном дому у Крушевцу и шесторица у Заводу за васпитање деце и омладине Београд. Сто испитаника је било на издржавању казнене мере затвора: 80 из Казнено-поправног завода (КПЗ) Ваљево, 10 из КПЗ „Падинска скела“ у Београду, и четворо из Окружног затвора у Београду.

Осипање узорка. Од 207 испитаника, који су испуњавали услове узорка и замољени да учествују у истраживању, њих 191 (92,3%) је адекватно попунило упитнике и ушло у коначан узорак.

Репрезентативност узорка. Овим испитивањем је обухваћена већина младих у Србији који су испуњавали услове узорка (изостављени су окружни затвори по Србији и Завод за васпитање деце и омладине у Нишу, као и млади који су добили казну затвора дужу од 10 година, што је редак случај код узраста који смо испитивали). Будући да је и осипање узорка било врло мало, сматрамо да је наш узорак задовољавајуће репрезентативан за популацију младих мушкараца од 15 до 22 године, који су због учињених кривичних дела добили санкцију лишења слободе.

Узраст, школовање и националност узорка. Овај узорак је имао просечну вредност узраста испитаника 19,10 год. (СД=1,11). Испитаници су већином завршили само основну школу. Просечан број завршених разреда је био 8,46; (СД=1,84). Наши испитаници су се у већини случајева изјашњавали као Срби (92,7%). У овом узорку није било Рома нити Албанаца, иако их је било у институцијама које су обухваћене тестирањем, (нарочито Рома). Међутим, они нису испуњавали услове писмености и познавања српског језика.

Социјални статус породице. Податке о занимању оца смо добили за 164 испитаника. Отац је најчешће био радник (55,5%), затим службеник (15,8%), затим стручњак или руководиоца (9,1%) и приватни подузетник (9,1%). Податке о занимању мајке смо добили за 187 испитаника. Она је најчешће била службеница (31,0%), затим домаћица (29,9%), радница (28,9%), и стручњак (1,6%).

Структура породице. Испитаници су у 47,1% случајева живели у непотпуним породицама. Већина (86,9%) је живела са мајком до смештаја у установу. Њих 12,0% је пре пунолетства (и пре смештаја у васпитну/казнену институцију) живело без надзора одраслих чланова породице.

Кривична дела испитаника. У узорак су ушле особе које су учиниле дела против имовине, опште сигурности, јавног реда и правног саобраћаја, достојанства личности и морала, живота и тела, нелегалног поседовања ватреног оружја, и промета недозвољеним психоактивним супстанцама.

Технике статистичке обраде

Резултати истраживања су анализирани низом техника статистичке обраде: нормализација и стандардизација података (програм СПСС 10.0); анализа главних компонената (програм СПСС 10.0); централне вредности, стандардне девијације, проценти, анализа значајности разлика између централних вредности и између процената, су урађене у сврху приказа резултата присуства депресивности у узорку (програм СПСС 10.0); т-тест, hi-квадрат тест су урађени у сврху анализе значајности разлика на контролним варијаблама између две групе испитаника (из васпитних и из казних установа); каноничка дискриминативна анализа је урађена у сврху анализе разлика у присуству депресивности између две групе испитаника (програм СПСС 10.0); линерна регресија је урађена у сврху анализе повезаности узраста испитаника и депресивности (програм СПСС 10.0); једносмерна анализа варијансе је урађена у сврху анализе значајности разлика између категоријалних контролних варијабли у присуству депресивности (програм СПСС 10.0). Проф. др Константин Момировић и доц. др Горан Кнежевић су пружили драгоцену помоћ и усмерење у избору и примени метода статистичке анализе у овом раду.

РЕЗУЛТАТИ

Резултати каноничке дискриминативне анализе

У сврху анализе разлика у степену присуства депресивних симптома између штићеника васпитних и штићеника казних установа, урађена је дискриминативна анализа између ове две групе. У овим анализама депресивност је одређена као прва главна компонента изолована на скалама самопроцене депресивности.

Добијена је једна значајна дискриминативна функција, која објашњава доста мали проценат варијансе каноничких варијабли, од само 11,3% (Табела 1), дакле, нема изразито дејство. Она има задовољавајући коефицијент рели-

јабилности (Табела 2). Дефинисана је на свом позитивном полу високим скоровима на свим тестовима депресије, али најпре на тесту CES-D (Табела 3).

Табела 1

**Каноничке дискриминативне функције:
коэффициент корелације, Wilksova ламбда, Хи-квадрат тест и значајност**

Функција	Својствена вредност	% варијансе	Каноничка корелација	Коефицијент детерминације	Wilksova ламбда	Hi-квадрат	df	Сиг.
1	.128	100.0	.337	.113	.887	22.576	3	.000

Табела 2

**Поузданост, информативност и залихост значајних функција
(Момировић)**

Функција	Поузданост	Информативност	Залихост
1	.755	1.360	.458

Табела 3

**Стандардизовани коефицијенти и матрица структуре каноничке
дискриминативне функције**

ТЕСТ	СТАНДАРДИЗОВАНИ КОЕФИЦИЈЕНТИ	МАТРИЦА СТРУКТУРЕ
CESD	.678	.956*
Д6Р	.466	.894
BDI	-.088	.734

Матрица структуре: Унутар гупне корелације између дискриминативних варијабли и стандардизованих каноничких дискриминативних функција.

* Највећа апсолутна корелација између сваке варијабле и било које дискриминативне функције.

Ако сада погледамо како се позиционирају центроиди посматраних група испитаника у односу на ову функцију (Табела 4), видимо да штићеници васпитних завода имају више резултате, дакле да их карактеришу виши резултати на тестовима депресије од штићеника казнених завода.

Табела 4

Центроиди кластера на изолованој дискриминативној функцији

КЛАСТЕР	ФУНКЦИЈА 1*
ВАСПИТНИ ЗАВОДИ	.373
КАЗНЕНИ ЗАВОДИ	-.339

* Нестандардизована каноничка дискриминативна функција евалуирана на групним центроидима.

На основу добијене дискриминативне функције испитаници се могу сврстати у одговарајући тип институције са тачношћу од 61.8% (Табела 5), што показује да ова функција, иако значајно, ипак слабо раздваја испитанике у одговарајуће групе, те да за њихове резултате на тестовима депресије није пресудно да ли су испитаници штићеници васпитних или казних завода.

Табела 5

Резултати класификације на основу дискриминативне функције

КЛАСТЕРИ	ПРЕДВИЂЕНА ГРУПНА ПРИПАДНОСТ		ТОТАЛ
	ВАСПИТНИ ЗАВОД	КАЗНИ ЗАВОД	
ВАСПИТНИ ЗАВОД	44 48.4%	47 51.6%	91 100.0%
КАЗНИ ЗАВОД	26 26.0%	74 74.0%	100 100.0%
61.8% оригинално груписаних случајева је коректно класификовано			

Значајне разлике на контролним варијаблама

Анализа је показала да се ове две групе испитаника значајно разликују по многим контролним варијаблама овог истраживања.

Анализа прве групе контролних варијабли је показала да су испитаници из васпитних установа значајно млађи од штићеника казних установа (т-тест=11.154, $p < 0.000$; $F = 124.50$, $p < 0.000$). Они имају гори статус од младих у казним установама на низу социјално-економских показатеља (Табела 1). Нижи је материјални статус њихових породица, по грубој процени васпитача (на тростепеној скали, 0=добро; 1=лоше, 2=јако лоше/социјална помоћ). Нижег статуса им је занимање мајки (по класификацији предложеној од Поповића и сар., 1977, 1987). Занимање оца не показује значајне разлике међу групама. Будући да скоро половина делинквената у нашем узорку (47,1%) живи у непотпуној породици, а једна трећина (34,0%) живи само са мајком, и, евентуално, очухом, и само двојица (1%) живе само са оцем, можемо сматрати да је занимање мајке од већег значаја. Млади из васпитних домова имају и гори породични статус. Они чешће живе у непотпуним породицама, а скоро четири пута чешће живе без надзора одраслих чланова своје породице пре пунолетства.

Психијатријски статус породица младих у васпитним установама је такође гори. Они чешће имају чланове породице који су психијатријски лечени. Не показује се значајна разлика у присуству болести зависности код чланова породице ове две групе, али су резултати нешто већег присуства ових поремећаја нађени код породица младих из васпитних домова.

Табела 6
Резултати теста значајности разлика на контролним варијаблама за две
групе делинквената – оне у васпитним заводима (ВЗ) и оне у казним
установама (КЗ)²

ВАРИЈАБЛЕ	Н-квадрат тест	Значајност разлика	Смер разлика
Материјално стање породице	Н-квадрат 15.035	0.001	ВЗ < КЗ
Занимање мајке	Н-квадрат 17.404	0.008	ВЗ < КЗ
Занимање оца	Н-квадрат 5.195	0.636	/
Непотпуна породица	Н-квадрат 12.357	0.000	ВЗ > КЗ
Испитаник живео без надзора одраслих чл. породице	Н-квадрат 9.827	0.002	ВЗ > КЗ
Чланови породице лечени код психијатра	Н-квадрат 5.917	0.015	ВЗ > КЗ
Испитаници лечени код психијатра	Н-квадрат 7.234	0.007	ВЗ > КЗ
Осуђивани чланови породице	Н-квадрат 13.821	0.000	ВЗ > КЗ
Испитаници евидентирани због кривичних дела пре 14. г.	Н-квадрат 27.721	0.000	ВЗ > КЗ

И на варијаблама психијатријског статуса испитаника такође су се показали већи проблеми младих у васпитним установама. Они су скоро четири пута чешће лечени код психијатра (15,4%) него млади у казним установама (4,0%), и то од поремећаја који су ретко били депресивни (најчешће се радило о злоупотреби супстанци)³. И код осталих посматраних варијабли на којима се не показује значајност разлика између две групе, осим болести зависности, млади из васпитних домова имају тренд виших резултата од младих из казних установа (самоповређивање: 25,2% у ВЗ, 15% у КЗ, $p=0.07$; покушај суицида: 3,3% у ВЗ, 1% у КЗ).

Чланови породица младих из васпитних установа су значајно чешће осуђивани него чланови породица младих из казних установа. Млади из васпитних установа имају, како смо очекивали, раније регистрована кривична дела: два и по

² У табелама са категоријалним варијаблама социо-економског и психијатријског статуса нису дате централне вредности и мере варијабилности због уштеде простора. Детаљни подаци могу се добити од аутора.

³ О врсти менталних поремећаја родитеља немамо исцрпне податке. Досијеи испитаника су у том смислу непотпуни. Регистар психијатријских болесника у Србији не постоји, те ни тако нисмо могли да нађемо поузданије податке. Тако смо податке о психијатријском лечењу углавном добијали од самих испитника, а они неретко нису знали дијагнозу због које је члан породице лечен (најчешће су знали дијагнозу код болести зависности).

пута чешће су испитаници из поправних домова (65,2%), него они из казних установа (27,0%), били на евиденцији центара за социјални рад као кривично неодговорни учиниоци кривичних дела (пре навршених 14 година).

Повезаност контролних варијабли са депресивним симптомима

Дакле, анализа контролних варијабли је показала да се млади из васпитних установа значајно разликују од младих из казних установа не свим контролним варијаблама. Да ли су ове варијабле значајно повезане са депресивношћу?

Линерна регресија је показала да узраст испитаника има значајну негативну повезаност са овако израженом депресивношћу ($\beta = -0.257$, $P = 0.257$, $R^2 = 0.066$, $F = 13.337$, $\text{sig} = 0.000$).

Једносмерна анализа варијансе је урађена у циљу одређивања разлика и њихове значајности на контролним варијаблама. Показује се да се испитаници значајно разликују по степену депресивности на скоро свим контролним варијаблама које разликују и штићенике васпитних установа од штићеника затвора (Табела 7), у смислу виших резултата на тестовима депресије оних испитаника који имају неповољније психосоцијалне одреднице, као и виших резултата млађих испитаника, и са дужим боравком у установи. Није се показала значајна разлика само код младих који имају осуђиване чланове породице у односу на оне који их немају, али и овде се добио тренд повезаности у очекиваном правцу ($p = 0.07$).

Табела 7

Резултати једносмерне анализе варијансе контролних варијабли за депресивност

Контролна варијабла	F-тест	Значајност разлика	Смер разлика
Материјално стање породице (процена васпитача)	21.366	0.000	Виши скорови код младих са лошијим материјалним стањем
Занимање мајке	4.863	0.000	Виши скорови код младих са мајкама домаћица, најмања разлика код службеница
Занимање оца	0.939	0.468	/
Структура породице	7.405	0.007	Виши скорови код младих из непотпуних породица
Испитаник живи без надзора одраслих чланова породице	16.330	0.000	Виши скорови код младих без надзора
Чланови породице лечени код психијатра	5.177	0.024	Виши скорови код младих са леченим члановима породице
Испитаници лечени код психијатра	6.886	0.009	Виши скорови код младих лечених код психијатра
Осуђивани чланови породице	3.306	0.071	Виши скорови код младих са осуђиваном чланом породице
Испитаници евидентирани због кривичних дела пре 14. г.	21.725	0.000	Виши скорови код учиниоца пре 14. г.

ДИСКУСИЈА

Добијени резултати показују да је депресија значајно више присутна у узорку младих у васпитним заводима него код младих у казним заводима, дакле, да је више присутна баш у оној групи која трпи мању рестриктивност саме установе. Дакле, рестриктивност установе у којој се млади налазе је предиктивна за њихову депресивност, али у обрнутом смеру од очекиваног, чиме је хипотеза истраживања оборена.

Чињеница да особа борави у васпитном или казном заводу објашњава релативно мали део варијансе депресивности, те је не можемо сматрати пресудном за депресивни исход. Ипак, она очигледно показује да се претпоставка да би се подједнако високо присуство депресивности добило у било којој групи људи (без обзира на њихове друге карактеристике) која би се нашла у високо рестриктивним условима као што су лишење слободе, није потврдила на нашем узорку. Ово можда изненађује оне који стоје на становишту да стресори имају директан утицај на депресивни исход.

Међутим, овај налаз је очекиван ако сматрамо да стресна ситуација има утицаја на депресивни исход само индиректно, преко њиховог утицаја на социјалну средину младе особе, на схватање овог стања као стабилног и глобалног, и на адаптивне механизме младе особе. Наиме, наше анализе су показале да младе из васпитних и васпитно-поправних установа карактеришу и породице са неповољнијим социо-економским статусом, непотпуном структуром, већим присуством психијатријски лечених и осуђиваних чланова. Они сами чешће живе без надзора одраслих чланова своје породице пре пунолетства. Они су млађи, чешће психијатријаки лечени, и чешће евидентирани због кривичних дела пре 14 године. Такође, они имају већу неизвесност око дужине њиховог борака у установи. У нашем узорку, све ове неповољности (са изузетком варијабле „осуђивани чланови породице“) показују значајну позитивну повезаност са депресивношћу.

Истраживања утицаја породичне динамике показују да наведене социјалне и породичне неповољности (непотпуна породица, сиромаштво и социјалне тешкоће, живот без надзора одраслих чланова породице, ментални поремећаји родитеља, осуђивања родитеља) имају ефекат на психосоцијалне проблеме младих, пре свега њиховим дејством на васпитавање и негу младе особе у породици, тј. на родитељско функционисање, те да, углавном, немају независан утицај (Emery, 1982; Lempers и сар., 1989; Пејовић, 1997; Conger и сар., 1994; Harrington, 1995). Једино је у случају да су чланови породице лечени код психијатра због депресивних поремећаја, могуће је да се ради о генетској трансмисији. Међутим, код униполарних депресија умерене тежине (које су карактеристичне за делинквентну популацију, види Naarasalo, Hamalainen,

1996; Eronen и сар., 1996), генетски етиолошки фактор није јасно доказан (Harrington, 1995; Lyons и сар., 1998; Forehand и сар., 1988). И овде се показује да је утицај, пре свега, посредан, преко утицаја менталног поремећаја на родитељске функције.

Последице психосоцијалних неповољности су брачни конфликти или конфликти са непосредном околином, смањене могућности решавања текућих проблема због смањених извора подршке и помоћи и смањених социјалних вештина, и тиме и смањење слободе и задовољства родитеља. Ово резултира смањеним самопоштовањем и самоефикасношћу родитеља, и дисбалансом између позитивних и негативних догађаја у корист негативних. Оваква ситуација, такође, води и у моралну дезинтеграцију и родитељску депресију, што повећава иритабилност, хостилност, немоћ и незаинтересованост родитеља. Родитељи у неповољном положају не само да не могу да заштите своје дете од негативних животних догађаја, којима су често исувише окружени, већ су често и сами генератори оваквих стресова у ужем и ширем непосредном окружењу. Сви ови феномени смањују ефективност родитељске функције и повећавају изложеност младе особе стресовима. Ово, даље, води смањеној диференцијацији младе особе, тј. неповољним унутрашњим репрезентацијама афективних односа, и смањеним могућностима адаптације.

И висока преваленца психијатријског третмана, и рани почетак делинквентног понашања код младих, такође су високо повезани са неадекватним испуњењем васпитне функције породице или заједнице којој припадају (Rutter, 1998; Patterson и сар., 1992).

Неодређеност судске одлуке о дужини боравка у васпитној установи подстиче схватање стања лишавања слободе као стабилнијег и глобалнијег. Начин доношења одлуке о обустави ове мере, даље, погодује схватању да је особа беспомоћна да ово стање промени. Ово није случај са казним установама, где суд јасно одређује дужину лишења слободе. Околности боравка у васпитним установама лако могу да доведу индивидуу у позицију беспомоћности, која је један од најчешће навођених етиолошких фактора депресије („научена беспомоћност“, Seligman, Maier, 1968; Abramson и сар., 1978).

Ови налази говоре у прилог томе да се утицај тешких услова, у којима се налазе млади штићеници васпитних и казних установа, прелама кроз карактеристике и прошлих и садашњих социјалних односа које је млада особа имала, и кроз схватање да је то стање стално и глобално, као и кроз доживљај да нема адаптивне механизме да то стање поправи.

У нашем узорку добијена значајна повезаност узраста са депресијом, у смеру веће преваленце код млађих испитаника, није у складу са налазима досадашњих истраживања. Наиме, показује се да је преваленца депресије код мушког пола највиша између 14-15 год. и 25 год., дакле у средњој и касној

адолесценцији и раној младости (Harrington, 1995; McGee и сар., 1990, Newman и сар., 1996). У нашем узорку млађи узраст код наших испитаника је повезан са раним почетком кривичних дела, што је, опет, повезано са породичном и личном дисфункцијом. Млађе особе, такође, имају мањи степен диференцираности, показују већу зависност од социјалне средине, теже подносе ситуације у којима немају заштиту породице, и имају мање развијене вештине превазилажења проблема. Они мање узимају у обзир даљу будућност, па ће неизвесност дужине лишења слободе код њих пре преципитирати депресивну реакцију.

Ови налази не сугеришу да веома стресно искуство хапшења, истраге, лишавања слободе, као и сепарација од блиских особа, нису фактори који провоцирају депресивни одговор. Утицај оваквих догађаја на развој депресије је јасан, и конзистентно се показује у истраживањима (нпр. Goodyer и сар., 1985, 1991; Harrington, 1995). Сматрамо да би свака група људи у ситуацији тако високог стреса имала повећан просечан ниво депресивности. Оно што смо показали овом анализом је да сама стресна искуства не објашњавају довољно депресивност. Сматрамо да је, у објективној ситуацији повећаног стреса, у којој се налазе наши млади испитаници, изразитост депресивне симптоматологије код одређене особе високо одређена текућим негативним, одбацујућим афективним односима са социјалном средином, изгледима да се ситуација доживи као стабилна и глобална, и степеном диференцијације који је особа постигла (а који је добрим делом одређен претходним социјалним односима особе).

ЗАКЉУЧАК

Овај рад је имао намеру да истражи да ли су сами услови институције у којој је особа лишена слободе, истргнути из свог контекста, предиктивни за депресивност. Наше анализе су показале да младе из васпитних и васпитно-поправних установа карактеришу значајно виши резултати на тестовима депресије, у односу на младе у казним установама.

Младе из васпитних и васпитнопоправних установа, у поређењу са младим из казних установа, карактеришу и породице са неповољнијим социоекономским статусом, неотпотпуном структуром, већим присуством психијатријски лечених и осуђиваних чланова. Они сами су млађи, чешће живе без надзора одраслих чланова своје породице пре пунолетства, чешће су психијатријаки лечени и чешће евидентирани због кривичних дела пре 14 године. Дужина њиховог лишавања слободе и правила отпуста су неизвеснији, него што је то случај у казним заводима. Скоро све ове неповољности показују у нашем узорку значајну повезаност са депресивношћу.

Дакле, индивидуалне разлике добијене у овом истраживању боље се могу објаснити неповољностима претходне (пре доласка у установу) психосоцијалне средине младе особе, и карактеристикама садашње социјалне средине које погодују схватању да је садашње стање неадекватних социјалних односа стално и глобално, и да особа нема могућности да утиче на промену тог стања, него самом рестриктивношћу услова лишавања слободе.

Ови налази говоре у прилог томе да је утицај тешких услова лишавања слободе на развој депресивности код младих, одређен, како погодношћу да се ови услови схвате као стабилни и глобални, тако и степеном диференцијације младе особе, тј. њеним неповољним унутрашњим репрезентацијама афективних односа, и смањеним могућностима адаптације на социјалну средину.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abramson L. Y., Seligman M. E. P., Teasdale J. D. (1978), Learned helplessness in humans: critique and reinformation. *Journal of Abnormal Psychology*, 87, 1:49–74.
2. Beck A. T., Ward C. H., Mendelson M., Mock J., Erbaough J. (1961), An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4, 561–571.
3. Burbach D. J., Borduin C. M. (1986), Parent-child relations and the etiology of depression. Review of methods and findings. *Clinical Psychology Review*, 6, 133–153.
4. Conger R. D., Ge X., Elder G. H., Lorenz F. O., Simons R. L. (1994), Economic stress, coercive family process, and developmental problems of adolescence. *Child Development*, 65, 541–561.
5. Emery R. E. (1982), Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 92, 2:310–330.
6. Eronen M., Hakola P., Tiihonen J. (1996), Mental disorders and homicidal behavior in Finland. *Archives of General Psychiatry*, 53, 497–501.
7. Goodyer I., Kolvin I., Gatzanis S. (1985), Recent undesirable life events and psychiatric disorder in childhood and adolescence. *British Journal of Psychiatry*, 147, 517–523.
8. Goodyer I., Germany E., Gowrusankur J., Altham P. (1991), Social influences on the course of anxious and depressive disorders in school-age children. *British Journal of Psychiatry*, 158, 676–684.
9. Fleming J. E., Offord D. R. (1990), Epidemiology of childhood depressive disorders: a critical review. *Journal of American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 29, 4:571–580.
10. Forehand R., Brody G., Slotkin J., Fauber R., McCombs A., Long N. (1988), Young adolescent and maternal depression: assessment, interrelations, and family predictors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56, 3:422–426.
11. Haapasalo J., Hamalainen T. (1996), Childhood family problems and current psychiatric problems among young violent and property offenders. *Journal of American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 34, 10:1394–1401.
12. Harrington R. (1995), *Depressive Disorder in Childhood and Adolescence*. Chichester, Wiley.
13. Хрнчић Ј. (2002), Анализа социјалних релација адолесцената са коморбидитетом депресивних симптома и антисоцијалног понашања. Докторска дисертација, Медицински факултет, Универзитет у Београду, Београд.
14. Lara M. E., Klein D. (1999), Psychological processes underlying the maintenance and persistence of depression: implications for understanding chronic depression. *Clinical Psychology Review*, 19, 5:553–570.

15. Lempers J.D., Clark-Lempers D., Simons R.L. (1989), Economic hardship, parenting, and distress in adolescence. *Child Development*, 60, 25–39.
16. Lyons M., Eisen S. A., Goldberg J., True W. R., Lin N., Meyer J. M., Toomey R., Faraone S. V., Merlo-Ramos M., Tsuang M. T. (1998), A registry based twin study of depression in men. *Archives of General Psychiatry*, 55, 468–472.
17. McGee R., Feehan M., Williams S., Partridge F., Silva P. A., Kelly J. (1990), DSM-III disorders in a large sample of adolescents. *Journal of American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 29, 4:611–619.
18. Newman D. L., Silva P. A., Stanton W. R. (1996), Psychiatric disorder in a birth cohort of young adults: prevalence, comorbidity, clinical significance, and new case incidence from ages 11 to 21. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 3:552–562.
19. Пејовић М. (1997), *Породица и психологија*. Београд, Савремена администрација.
20. Уједињене нације (1990), Правила Уједињених нација о заштити малолетника лишених слободе, Резолуција 45/113, 14. децембар 1990. године, 68. пленарно заседање.
21. Radloff L. S. (1977), The CES-D scale: a self-report depression scale for research in the general population. *Applied Psychological Measurement*, 1, 385–401.
22. Rutter M. (1995), Relationships between mental disorders in childhood and adulthood. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 91, 73–85.
23. Rutter M., Giller H., Hagell A. (1998), *Antisocial Behavior by Young People*. Cambridge, Cambridge University Press.
24. Seligman M. E., Maier S. F., Geer J. H. (1968), Alleviation of learned helplessness in the dog. *Journal of Abnormal Psychology*, 73, 3:256–262.

RESTRICTIVENESS OF CUSTODY AND DEPRESSIVENESS OF JUVENILES DEPRIVED OF THEIR LIBERTY

Jasna Hrnčić, PhD

Institute of Criminological and Sociological Research, Belgrade

Summary: To determine if stressors, without their context, are predictive for depressiveness, a research was conducted in Serbia, among male juveniles deprived of their liberty because of their offences. It was hypothesized that the very restrictiveness of an institution where juveniles are deprived of their liberty, without its context, is not predictive for juveniles' depressiveness. The two groups were compared: male juveniles deprived of their liberty in residential and correctional institutions for juveniles (n=91), and male juveniles deprived of their liberty in prisons (n=100). Juveniles in residential and correctional institutions, in comparing with those in prisons, showed significantly higher depressiveness. They also had more psychosocial disadvantages, almost all of them significantly correlated with depressiveness. Findings were discussed in light of these disadvantages, as well as of context of deprivation of liberty in their facilities.

ПРИЛОЗИ

ВИСОКО ПОЛИЦИЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ У СРБИЈИ – СТАЊЕ И НИВО УСКЛАЂЕНОСТИ СА ЕВРОПСКИМ СТАНДАРДИМА

Доц. др Радован Радовановић
мр Љиљана Дапчевић-Марковић
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: У раду је анализирано стварање зоне високог образовања и утицај Болоњске декларације на систем високог образовања полицајаца, имајући, при том, у виду специфичност полицијске професије. Дефинисањем европске „добре праксе“ и њене прихваћености у систему високог образовања полицајаца, указано је на постојање стандарда у фактичком смислу у овој области. Поред тога, питањем образовања и обуке полиције баве се и неки међународни документи од посебног значаја за полицију, као нпр. Декларација о полицији и Европски кодекс полицијске етике. Посебно су анализирана решења појединих европских земаља у погледу положаја институција високог образовања у полицијским организацијама, наставног особља, наставног процеса, истраживачког рада и менторства. Након тога, приказан је систем високог полицијског образовања у Србији, формирање Криминалистичко-полицијске академије, њен статус, наставни процес и наставни планови, научноистраживачки рад и др. У закључним разматрањима указано је на ниво прихваћености стандарда, те потребе њиховог даљег инкорпорирања, самостално и уз подршку међународних институција.

Кључне речи: зона високог образовања, високо образовање полиције, стандарди, прихваћена добра пракса, наставни процес, наставни планови, истраживачки рад, менторство, Криминалистичко-полицијска академија.

ЕВРОПСКА ЗОНА ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА И ОБРАЗОВАЊЕ ПОЛИЦИЈЕ

Када су европски министри образовања 19. јуна 1999. године потписали **Болоњску декларацију** којом је створена европска зона високог образовања и приступило се хармонизацији наставних планова и програма и уведена двостепеност студија, они који се баве образовањем полиције нашли су се пред процесом прилагођавања и реформисања система полицијског школства у циљу прилагођавања овако постављеним стандардима. При томе се не може сметнути са ума да се ради о систему стицања специфичних знања и обављању посебне делатности која припада јавној служби и део је извршне функције. Стога, све предности идеја Болоњске декларације, а, пре свега, квалитет, транспарентност и мобилност у оквиру европског образовног система, тешко је у потпуности инкорпорирати у систем полицијског школства. Анализом упоредних система високог образовања полиције нисмо се уверили да је заживела „**евројска зона високој полицијској образовањ**“. Уосталом, сфера културе и образовања је, према предлогу европског устава, остала у надлежности националних законодавстава. Још једну чињеницу треба нагласити – *полицијска, као и њравна струка нису укључене у пакети који државе чланице ЕУ нејосредно признају, као што су то нпр. лекари, стоматолози, фармацеути, ветеринари и тражевинари.*

Полицијска професија, као и систем образовања, почивају на одређеним практичним знањима, па се, разумљиво, поставља питање конвертирања полицајаца који су оријентисани на националну (локалну) праксу, што се никако не уклапа у идеју мобилности коју заступа Болоњска декларација. Полицијски позив је деликатна и високо захтевна струка. Она подразумева одређене моралне стандарде у раду и у односу на лица којима је обављање ових послова окренуто. Полицијски посао тражи, поред стручности и одговорност, доследност, непристрасност, општу културу, тактичност у раду и опхођењу, као и одређени ниво опште културе.

Сорбонска декларација (мај 1998) истиче да „отворен европски простор високог образовања доноси читаво мноштво позитивних перспектива, уз пуно поштовање наших различитости, али истовремено захтава и напор да се уклоне препреке и развије оквир за наставу и учење који ће подстакнути покретљивост и још ужу сарадњу“. Оно што је већ прихваћено у већини полицијских система у свету, па и код нас, јесте схватање и прихватање *обавезности доживотног образовања*, што такође потенцира Сорбонска декларација.

Поред наведених декларација, за развој институција високог образовања значајна је и **Конвенција о евројским институцијама високог образовања из Саламанке** (март 2001. године), којој су присуствовали представници пре-

ко 300 европских институција високог образовања. На овом скупу основано је *Удружење европских универзитета* и у завршном документу позване владе европских земаља да у својим националним и европским контекстима „олакшају и подстакну промене и да обезбеде оквир за сарадњу и саветовање према конвергенцији.“

Две године након потписивања Болоњске декларације и три године након Сорбонске декларације, европски министри задужени за високо образовање сусрели су се у *Прагу* како би оценили учињени напредак. Праг је изабран као место одржавања овог скупа како би се на симболичан начин указало на жељу да у овом процесу учествује цела Европа, па и земље које су тада биле на путу прикључења ЕУ.

Стандарди постављени на овим скуповима и у овим документима утичу и на процес реформе система полицијског образовања код нас. Поред тога, као полазна основа у креирању нашег будућег система полицијског образовања послужили су и извештаји Савета Европе и ОЕБС-а о раду полиције и о процени стања људских права, етике и стандарда полицијског функционисања.

У наредном излагању покушаћемо да прикажемо „прихваћену добру праксу“ високог полицијског образовања у неким европским земљама, затим високо полицијско образовање у Србији и ниво усклађености са европским стандардима.

ЕВРОПСКА „ДОБРА ПРАКСА“ У СИСТЕМУ ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА ПОЛИЦИЈАЦА

Анализом система полицијског школовања у појединим европским земљама запажа се да се полицијска обука и образовање не организују и не реализују по неким унапред утврђеним међународним стандардима. Већ смо навели чиниоце који су разлог тога. Ипак, могуће је утврдити и дефинисати јединство у разноликости система полицијске обуке у европским земљама. Оно што је заједничко тим различитим системима јесте настојање да се у условима демократизације друштва полиција формира у складу са потребама заједнице.

Конципирање најоптималнијих стандарда полицијског образовања и обуке, који би били применљиви у различитим друштвеним заједницама веома је сложено, имајући у виду да степен њихове прихватљивости зависи од одређених објективних чинилаца, као што су друштвено уређење, економски развој, историјски развој, културна традиција, организација полиције, стање криминалитета и др. Када је у питању област високог образовања полицајаца тешко је пронаћи и стриктно одредити стандарде, пре свега правне стандарде

у области високог образовања полицајаца, а из разлога које смо већ навели. Међутим, правила се, ипак, формирају кроз оно што обично називамо „*прихваћеном добром њраком*“ или „*најбољом њраком*“, која, услед општег прихватања, добија карактер *сџандарда у факџичком смислу*.

Високо полицијско образовање и обука представљају значајни фактор у процесу реформи свих полиција, и кључни су за постизање добрих (очекиваних) резултата. Промене у полицији нису дефинитивне и у том процесу стално се проналазе и уводе нове методе рада, а то што нужно прати полицијско школовање. Стога су високо полицијско образовање и обука специфични у односу на друге области, јер почивају на ономе шта полицајац увек треба да зна и шта увек мора бити способан да уради – последице незнања или неоспособљености могу бити тешке и неисправљиве.

Оно што је заједничко свим системима јесте став да полицијско образовање треба да допринесе да полицајац стекне *знање, вешџине, али и одџоварајуће џонашање*. Све ове компоненте треба да буду у корелацији, јер се само тако осигурава темељ за квалитетан полицијски рад. Област образовања и обуке полиције треба да заузима сам врх организационе структуре полиције. Ово стога што она креира промене и унапређује рад полиције, те што је обука савременија и боља, то ће и и рад полиције бити квалитетнији и ефикаснији.

Покушај да се утврде одређени стандарди у области образовања и обуке полиције није нимало лак задатак, али је зато врло изазован – с једне стране, због потребе да се добро проуче различити системи образовања, као и организације и функционисања полиције, затим да се они оцене и упореде, те да се, коначно, оно што се сматра и што се покаже вредним издвоји. Затим, пред нама је изазов да те вредности покушамо да, као прихваћену добру праксу, иако она није формално тако дефинисана, због претежне или опште прихваћености, дефинишемо као стандард. И, коначно, било би задовољство, поновном анализом, те стандарде пронаћи у системима полицијског образовања или обуке. Већ унапред смо свесни да „уплив“ овог нашег труда и указивања у свакодневну праксу, не зависи само од нас, али представља макар први корак да оно што је већински прихваћено као добро буде сагледано уз размишљање о могућем прихватању.

Боравак у више различитих образовних институција европских земаља наметнуо је један закључак: *не џостоји европски сџандард обуке у џољеду дужине џрајања обуке, насџавноџ џлана и џроџрама, али се развијају и џрихваџају неке суџџинске каракџерисџџике џоџ сџсџема које указују на флексибилносџ у орџанизацији обуке, сличносџ насџавних џланова и џроџрама, џихову оџвореносџ и акџуелносџ, најсавременију методолоџију и усџосџављање јединсџвених џринџџиа у орџанизацији обуке, што све проистиче из настојања ка даљој демократизацији друштва и прилагођавању полиције потребама заједнице. При*

томе је запажено да образовне институције не копирају једна другу, већ настоје да усвојену добру праксу *применом* својим друштвено-економским, историјским и културним системима и расположивим капацитетима.

Декларација о полицији Савета Европе (1979), у делу који се односи на статус полиције и њене припаднике, говори да ће припадник полиције „*добити темељну општу обуку, професионалну обуку и обуку у служби, као и адекватну обуку у вези са друштвеним проблемима, демократским слободама и људским правима, а нарочито са Европском конвенцијом о људским правима.*“ Декларација се не бави системом високог образовања полиције.

Европски кодекс полицијске етике (2001), у делу који се односи на *организациону структуру* полиције се бави и **обуком полиције**, која се заснива на основним вредностима демократије, владавине права и заштити људских права. Општа полицијска обука треба да буде отворена према друштву. Полицијско особље треба да буде обучено у околностима које одражавају стварност. Општа почетна обука требало би да буде допуњавана специјалистичком обуком. Кодекс посебно одређује да ће „*практична обука о примени силе и ограничења, у погледу утврђених принципа о људским правима, нарочито Европске конвенције о људским правима и њеног прецедентног права, бити детаљно укључена у полицијску обуку*“ (чл. 29). Такође се истиче да ће полицијска обука у потпуности уважити потребу оспоравања и борбе против расизма и ксенофобије, што је нарочито значајно када полиција делује против кривичних дела заснованих на расној мржњи.

У делу који се односи на *истраживачки рад и међународну сарадњу* истиче се да ће „*државе чланице промивисати и подстицати полицијска истраживања, како од стране саме полиције, тако и од спољних институција*“. Такође се наглашава да истраживачки рад у полицији треба допуњавати истраживачким радом који на тему полиције реализују друге институције, независне од полиције (нпр. универзитет).

Пре него што покушамо да укажемо на прихваћен, оптималан концепт полицијске обуке, изнећемо нека промишљања, опет базирана на врло детаљном проучавању различитих система полицијског образовања, те њиховог подвођења под неке нове идеје у систему високог образовања.

ПОЛОЖАЈ ОБУКЕ У ПОЛИЦИЈСКОЈ ОРГАНИЗАЦИЈИ

Институције за обуку полиције могу имати различито место и улогу у оквиру организације полиције. Тако се обука може спроводити у више различитих институција за обуку полиције, или у јединственој полицијској академији на нивоу државе. Ово ће зависити и од нивоа (де)централизације полиције. Тако је за *земље у транзицији* карактеристично „*лутање*“ у изналажењу правог

организационог места ових институција, што узрокује честе промене положаја и организације полицијских академија у структури полиције и одраз је процеса реформе који је карактеристичан за полицијске системе у транзицији.

Врло је интересантан модел који је заступљен у *Великој Британији*. Промене у начину полицијске обуке у Уједињеном Краљевству десиле су се као потреба прилагођавања изазовима који су постављени пред организације које се баве обуком: оријентација ка клијенту, инсистирање на квалитету полицијских тренера и едукатора, измена у стилу, садржају и методологији образовања, као и брижљива евалуација образовног процеса.¹

Централна полицијска агенција за обуку и развој (*CPTDA*) основана је 1. априла 2002. године, а позната је под називом *CENTREX – Centre of Excellence*. Она треба да буде „водећа организација за учење и развој полиције, која промовише доприносе професионалног квалитета и проширује оперативну ефективност полицијске службе у Уједињеном Краљевству и интернационално.“² *CENTREX* је основан као ванресорско јавно тело, дистанцирано према Министарству унутрашњих послова, са позицијом да помаже и влади и полицији да остваре реформу полиције и напредак. Тим телом управља Одбор састављен од угледних личности из академске средине, са различитим претходним искуством и из различитих средина.

CENTREX обједињује неколико тела:

- Међународни факултет – *The International Faculty*,
- Национални криминалистички и оперативни факултет – *The National Crime and Operations Faculty*,
- Национални факултет за полицијске руководиоце – *The National Police Leadership Faculty*,
- Национални специјалистички полицијски центар – *The National Specialist Law Enforcement Centre*,
- Национални центар за обуку за научну подршку – *The National Training Centre for Scientific Support*,
- Основна обука – *Foundation Training*,
- Сервиси за учење – *Learning Services* и
- Национална полицијска библиотека – *National Police Library*.

¹ Изнето, као и оно што следи, коришћено је из Саопштења које је на Деветој конференцији Међународног удружења шефова полиције (ИПЕС), која је била посвећена полицијском образовању и обуци у глобалној перспективи, одржаној маја 2002. године у Анталији, поднео Mark Haythorne, координатор међународне сарадње на Међународном факултету у Брамсхилу (Chief Superintendent-International Training Co-ordinator –International Faculty Centrex, Bramshill, United Kingdom). Опширније о овом Саопштењу: преведен текст „Обука полиције у Великој Британији“, Безбедност, бр. 6/04, стр. 982-998.

² *Ibid*, стр. 993.

CENTREX треба ускоро да добије и Национални центар за полицијски квалитет – *National Centre for Policing Excellence*, који треба да омогући веће повезивање теорије и праксе у развијању најбоље полицијске праксе. Како ће се то одвијати? У процес обуке враћаће се оно знање које је стечено на терену кроз практичан рад, чиме ће се стварати круг у коме најбоља пракса храни обуку и на располагању је службама широм земље.

Ово специфично искуство Велике Британије, међутим, није прихваћено као стандард у европским земљама. Уместо уједначености присутна је велика организациона разноврсност. Организација је углавном врло флексибилна, уз сталну везу са полицијском организацијом (обично се најдинамичнија веза успоставља са јединицама које се баве људским ресурсима). Оптимално решење јесте *формирање заједничког тјела*, или другог организационог облика у оквиру Министарства унутрашњих послова, које би, у циљу *стандардизације* образовања и обуке, квалитетног школовања и оспособљавања полиције, креирало стратегију полицијског образовања и обуке за све полицијске организације на нивоу државе, истраживало ниво образовања и обучености, услова у којима се обука одвија и примену нових метода рада полиције, верификацију наставних планова и програма и стандардизацију обуке у складу са међународно прихваћеним принципима. Ово тело би, сагледавањем стања људских ресурса и њихове флукуације, указивало на потребу стручног унапређења полиције у институцијама за обуку.

Тако је у *Краљевини Шведској* Национални Полицијски одбор – *Rikspolisstyrelsen*, на чијем челу је комесар кога поставља влада на период од шест година, задужен и одговоран, као административни и надзорни орган, и за *Националну полицијску академију (National Police Academy)*.

У *Француској* је школовање полиције у надлежности *Националне полиције (la Police nationale)*. У њеном саставу је *Управа за образовање националне полиције (la Direction de la formation de la Police nationale – DFPN)*. У оквиру Управе за образовање Националне полиције постоји централна администрација и подуправе за образовање и за средства, као и мисија за програме и оцењивање. Подуправу за образовање чине канцеларије за почетно образовање и школе за континуирано образовање и за посебну област физичких и професионалних активности. Управа за образовање Националне полиције располаже са 10 регионалних центара (делегација) за пријем и образовање на територији Француске и 3 центра у прекоморским територијама. У саставу Управе за образовање је мрежа полицијских школа: *Виша национална школа за полицијске официре* у Кан-Еклизу, која пружа основно полицијско образовање, затим *Виша национална примењена школа Националне полиције* у Тулузу, где полазници стичу континуирано образовање вишег нивоа. Поред ових школских институција, образовањем полиције бави се и *Виша национална*

школа *џолицје*³ (ова школа се често назива и Француском националном полицијском академијом), основана 1941. године у Сен-Сир-о Мон- Дору, крај Лиона у циљу основног и континуираног образовања комесара, која је непосредно повезана са Генералном управом Националне полиције и ужива широку аутономију на финансијском и националном плану. Значајна институција јесте и *Инстџитут за високе студије о унутрашњој безбедности*⁴, основан 1989. године, који је под непосредном надлежношћу министра унутрашњих послова. Овај Институт се у свом раду полицијским образовањем бави непосредно, кроз годишња национална заседања која се морају похађати ради одређених напредовања у служби, или посредно, путем истраживања чији се резултати објављују у тзв. Свескама о унутрашњој безбедности.

Веза између полицијске организације и институција полицијског школства постоји и у *Немачкој*. Сложеност полицијског система у Немачкој последица је федеративног уређења и постојања посебних федералних полицијских снага и полицијских снага федералних јединица. Како би се сачувало јединство и остварио континуитет у питањима од интереса за савезну државу, формирано је неколико заједничких тела: Стална конференција министара савезних држава – ИМК, *Колеџ за џолицјско особље* у Минстеру – ПФА⁵ и Технички институт. Рад полицијског колеџа надзире Стална конференција министара савезних држава. Министар унутрашњих послова савезне државе одговоран је Парламенту за рад целокупне полицијске организације, па и за систем полицијског школства.

Норвешки џолицјски универзитетски колеџ је једина институција за обуку полиције у Норвешкој. Налази се у Ослу и у његов састав улазе и два центра за обуку полиције у местима Норд-Одал и Конгсвингер, који се користе за обуку и стицање практичних вештина полазника (вожња полицијских возила, употреба средстава принуде, увежбавање задатака униформисане полиције и др.). Колеџ је у саставу Националног полицијског директората, који је део Министарства правде и полиције.

Норвешки полицијски универзитетски колеџ⁶ основан је 1992. године, када је полицијска обука подигнута на виши ниво и примењени су стандарди који важе у другим образовним институцијама у Норвешкој. У питању је трогодишње образовање основног нивоа, а поред тога организују се и разни курсеви за униформисани и цивилни део запослених у полицији. Колеџом ру-

³ Више детаља о овој школи: www.ensp.interieur.gouv.fr

⁴ Види: www.ihesi.interieur.gouv.fr

⁵ Опширније о овом полицијском колеџу: www.pfa.nrw.de и Даичевић-Марковић Љ., *Систем џолицјског школства у Немачкој*, Зборник радова ВШУП бр 10/05.

⁶ www.phs.no. Јуна 2004. године Национална полицијска академија је променила назив у Норвешки полицијски универзитетски колеџ (Norwegian Police University College).

ководи директор и одбор од 11 чланова који заступају интересе јавности. Већина њих је ван полицијског састава, а у саставу су и наставници, административно особље и полазници Колеца. Одбор се бави стратешким планирањем, разматрањем и планирањем буџета и развојем наставних активности Колеца.

Национална полицијска академија⁷ у Тампереу, у *Финској*, врши основну полицијску обуку у трајању од 2,5 године, обуку средњег руководног кадра која траје 3 године и разне специјалистичке обуке полиције (нпр. обука паса). Полицијски колец врши обуку командног састава и бави се истраживањима за потребе полиције. На Полицијски колец могу се уписати полицајци који су завршили основну полицијску обуку и имају одређено професионално искуство у полицији. Након завршене ове трогодишње обуке полазници се могу уписати на Универзитет, где могу стећи звање магистра или доктора наука.

Обука полиције у Полицијској академији део је образовног система Финске и прилагођена је Болоњској декларацији. Укупно време полицијског школовања износи до 8,5 година, с тим што је за виши руководни кадар, за које број кандидата одређује министар, услов претходни рад у полицији. Ову трогодишњу обуку, као и обуку средњег руководног кадра, не похађају сви полицајци. Да напоменемо да су школовање, смештај и исхрана бесплатни.⁸

Потребно је дати још неколико *ојшћих*, а значајних напомена које се односе на институције полицијског школства

1. Институције за образовање и обуку полиције представљају *организационо, буџетски и кадровски* заокружену целину, што треба да омогући да самостално делују и одлучују о питањима неопходним за остваривање своје функције, а са друге стране, уз ангажовање заједничког тела за образовање и обуку на нивоу министарства, да омогући спровођење стандардизованог образовања и обуке на нивоу државе. Положај ових организација, који им омогућава самосталност у организовању и спровођењу образовања и обуке, јесте предуслов за ефикасност и квалитет;

2. *Буџет и самостално располагање средствима* представља битан услов успешног реализовања образовања и обуке. Буџетски извори финансирања треба да буду стални и стабилни, а институције полицијског школства могу имати и сопствене изворе финансирања (истраживачки рад, издавачка делат-

⁷ www.poliisi.fi/poliisikoulu

⁸ Буџет Полицијске академије стандардно износи око 15 милиона еура годишње, а трошкови похађања основне полицијске обуке су 33.000 еура по полазнику, док је за обуку средњег руководног кадра потребно издвојити око 10.000 еура по полазнику (наведено према: Спахић Т., *Полицијска обука у Европи, јединство у разноликости*, Holzkirchen, 2005, стр. 81).

ност, обука одређених агенција и др). Организације за образовање и обуку углавном имају сопствену финансијску и логистичку службу и могућност самосталног одлучивања, сагласно прописима о средствима која су им на располагању. Иако се на образовање не гледа као на трошак, већ на инвестицију која смањује трошкове у будућности, води се рачуна о односу уложених средстава и очекиваних ефеката;

3. Стандардизација није мимоишла ни *објекте и инфраструктуру* који су на располагању институцијама за образовање и обуку полиције. Пре свега, тражи се да објекти буду наменски изграђени за потребе извођења наставе и смештај полазника (*кабинети за специјализовану наставу*, опремљени савременом полицијском опремом – све чешће се истиче принцип да сва најновија средства потребна полицији прво треба да буду наставно учило у институцијама полицијског школства, као и да полицијске академије, заједно са полицијским организацијама, имају тело за стандардизацију и одабир нове полицијске опреме; *спортивска сала*; просторије за извођење *ситуационе наставе* – на Полицијској академији Краљевине Шведске постоји просторија која симулира метро станицу, друга банку, трећа продавницу, четврта стан). За полазнике и студенте потребно је успоставити и *интернет клуб* који треба да им омогући да прате савремена достигнућа у полицијским наукама и борби против криминала. *Библиотека* је, такође, значајно место где могу пронаћи потребне часописе и литературу. Такође се све чешће као стандард поставља и успостављање система учења путем *интернета*.

НАСТАВНО ОСОБЉЕ

Будући да је у већини европских земаља систем полицијског школства везан за послове полиције (организационо или функционално), то је и положај наставног особља одређен правилима о државним службеницима.

Предуслов за успешан рад и добре резултате система полицијског образовања јесте професионалан и добро оспособљен наставни кадар. Углавном се под наставним кадром подразумевају *стално запослени наставници, ангажовани наставници и востановљени наставници*.

Стално запослени наставници углавном се ангажују за реализацију општих наставних предмета који немају карактер уже стручних полицијских области. За ефикасну организацију наставе неопходно је имати стално запослене наставнике. Међутим, ако се ради о полицијској обуци, онда то може створити тешкоће уколико полазници буду ускраћени за најновија искуства из полицијске праксе. Према искуствима земаља чији систем обуке је анализиран или непосредно сагледан, може се констатовати да се избегава ангажовање само стално запослених наставника, који немају могућности стицања пра-

ктивних искустава из најсавременијих метода рада полиције. Однос стално запослених и ангажованих наставника из праксе креће се и до 60% гостујућих према 40% стално запослених наставника,⁹ и то представља прихватљив модел који се оправдава могућношћу и потребом успостављања добрих односа и корелације теоријских знања стално запослених и практичних и савремених метода рада на терену.

Ангажовани наставници из полицијских организација изводе наставу из уже стручних полицијских предмета. Они обично долазе из полицијских организација и уз теоријска пружају и практична знања. Обично се ангажују на одређени период како не би трајним ангажовањем изгубили континуитет професионалног полицијског рада у полицијским организацијама.

Гостујући наставници ангажују се за реализацију појединих тема, а посебно на специјалистичким студијама и курсевима. Обично долазе из других организација и институција – из правосудја, са универзитета и др.

У *Великој Британији* су, до недавно, у свим центрима за обуку полиције на свим нивоима, наставу извели искључиво полицајци. Ова ситуација се последњих година променила, уз следећу аргументацију: коришћење тренера изван службе доноси вредне перспективе и нуди могућност да се искуству приступи у широј академској и образовној арили, те да се створи „непристраснија и квалитетнија равнотежа“.¹⁰ Други аргумент јесте новац – јефтиније је ангажовати адекватно квалификовано неполицијско особље, него на ова места поставити полицајце. Недостаци који се при томе најчешће истичу јесу да неполицијско особље нема оперативно полицијско искуство, или нема уопште или довољно практичних примера на које може да се позове. Стога је потребно време да се прилагоди јакој полицијској професионалној култури.

На *Норвешком полицијском универзитетском колеџу* наставу изводе стално запослени и ангажовани наставници. Стални наставници предају правне дисциплине (предност је уколико имају полицијско искуство) и одређене друштвене науке, док полицијске предмете предају ангажовани наставници који долазе из полицијских структура. Они су ангажовани на период од две године уз могућност продужења ангажовања за још две године. Разлог овоме јесте жеља за освеженим и актуелним знањем ангажованих наставника. С друге стране, стално ангажовање и овако продужено ангажовање наставника – полицајаца има предности јер омогућава континуитет и лакше организовање наставног процеса, као и добру сарадњу са сталним наставницима. Поред тога, наставници полицијских предмета имају могућност да једном у пет го-

⁹ Опширније: Спахић Т., *Полицијска обука у Европи, јединство у разноликостима*, Holzkirchen, 2005, стр. 141.

¹⁰ Према: Mark Haythorne, *ibid*, стр. 982 и даље.

дина затраже (и добију) распоређивање од шест месеци до једне године у неку полицијску организацију, како би стекли новија знања и да се након тога врате у Колец, који им за то време обезбеђује плату.

У полицијској академији у Тампереу (*Финска*) запослено је 148 лица, од тога 91 наставник, 23 службеника за подршку наставе, 28 у администрацији и 6 за селекцију кандидата. Већина наставника има статус овлашћених службених лица. Наставници правних дисциплина, језика, психологије, социологије и неких општих предмета (њих око 25%) имају цивилно образовање и немају статус овлашћеног службеног лица. Уколико се ради о специфичним обукама, онда се могу ангажовати и адвокати, лекари и други о чему одлуку доноси заменик директора.

Иако се не ради о европској земљи, као пример добре праксе која може да буде прихваћена, наводимо *Канадско удружење полицајских едукатора (Canadian Association of Police Educators – CAPE)*. Ова национална асоцијација основана је са циљем промовисања и унапређења квалитета полицијског образовања, развијања најбоље праксе и истраживања нових метода у образовању полиције, те тиме давања подршке својим члановима и институцијама.¹¹ Сличну улогу у Великој Британији има и *Савет за полицајску обуку (The Police Training Council)* и *Организација за полицајске вештине и стандарде (The Police Skills and Standards Organisation)*.

НАСТАВНИ ПРОЦЕС

Оно што се на почетку намеће као закључак проучавања наставних процеса у различитим европским системима полицијског образовања јесте да нема униформности по питању наставних планова и програма. Полицијско образовање одликује мултидисциплинарност, а посебно се инсистира на развоју комуникацијских способности, информатичких и знања страних језика, менаџерских знања и вештина. Како би се то постигло и наставни садржаји се прилагођавају специфичностима обављања одређених конкретних полицијских послова. Цео наставни процес се одвија у правцу отварања *смерова* и *подсмерова*, уз могућност изучавања *изборних предмета*. Уколико бисмо, ипак, желели да извојимо групе претежно заступљених предмета, онда би то била група *правних предмета* (кривично право, уставно право, управно право, прекршајно право, кривичнопроцесно право), група предмета који се бави *превенцијом и откривањем криминала* (криминалистика, криминологија, форензичке науке, полицијски информациони систем и др.), *саобраћај* (прописи и обука), *јонашање и комуникација* (матерњи језик, страни језик, психологи-

¹¹ *Ibidem*, стр. 31-47.

ја, социологија, етика). Посебно је значајна *ѿеренска обука* приликом које се изучава решавање конфликтних ситуација, употреба средстава принуде и телекомуникационих система, опреме и возила и др.

У методологији наставе евидентна је тзв. „*нова ѿедаѿија*“, где је акценат на очигледној настави, самоучењу и активној улози студената. Основна обука је заснована на *ѿроблемском учењу* (*problem based learning*), а случајеви који се при томе анализирају потичу, углавном, из реалног живота. Овај начин учења посебно је заступљен код изучавања криминалистичких истрага и превенције криминала, одржавања јавног реда и мира, полиције у заједници. Од полазника се не очекује да пасивно слушају своје наставнике, већ се захтева њихово активно учешће. Предавачи су ту да усмеравају студенте ка бољем савладавању градива, да им обезбеде потребан „алат“ за учење. Теоријска знања се проверавају практичним вежбама које укључују самостално решавање задатака и случајева, често из реалног живота, израдом тзв. пројектне студије. Рад се одвија у малим групама (у Шведској и Норвешкој наставна група је састављена од 24 полазника, који се током интерактивног рада деле на четири групе са по шест полазника, а просторије за наставу су томе и прилагођене), наставник прати рад сваког студента, оцењује га током читаве године, и то све облике његовог рада: студије случаја, састављање есеја, усмене презентације, писмене и усмене одговоре. Целокупни наставни процес карактерише висока динамичност, која је одраз потребе праћења друштвеног окружења, безбедносне проблематике и начина полицијског рада.

Тако је у *Шведској* однос теоријске – кабинетске наставе према ситуационој 2/3 : 1/3. На Полицијској академији у *Барселони* изграђена је инфраструктура са свим неопходним садржајима за увежбавање различитих сценарија. За то се користи део објеката који су изграђени за потребе одржавања летњих Олимпијских игара у Барселони, а најкарактеристичнији део је импровизована улица са свом неопходном инфраструктуром и садржајима која се зове „Булевар“. Ту се налазе продавнице, апотеке, ресторани, бензинска пумпа, плажа, мало насеље, полицијска станица и др. и ту се изводи ситуациона настава, ако је потребно и за више група полазника истовремено. Однос теоријске према практичној настави, изражено бројем часова током целокупног школовања, јесте 993 часа теоријске према 1764 часа практичне наставе.¹² У *Норвешкој*, на њиховом Полицијском колеџу, трогодишња основна обука је тако конципирана да на првој години студија полазници изучавају правне и друштвене дисциплине и стичу знања и вештине неопходне за извршавање разних полицијских послова. Друга година је у потуности посвећена практичној настави на терену, која се не одвија само у полицији, него и у организа-

¹² Ови подаци су наведени из: Спахић Т., *op. cit.*, стр. 38.

цијама које сарађују са полицијом – институцијама које брину о деци, социјалним установама, затворима, службама које се баве лицима на условној слободи. Поред тога, током практичне наставе полазници се посебно увежбавају да раде без оружја, што је специфичност норвешких полицајаца који за време дужности не носе оружје. Уколико морају да носе оружје, потребно је одобрење претпостављеног, а оружје може да се употреби само уколико постоји опасност по живот. На трећој години полазници праве рекапитулацију стечених практичних знања и вештина током друге године студија и стичу знања из неких специфичних области полицијског рада.

МЕНТОРСТВО

Појам *ментора* у систему полицијског образовања и обуке везује се за практичну наставу која се, обично, изводи у полицијским станицама. Ово је значајно због припремања студената и полазника за њихов будући полицијски рад и има за циљ примену стечених теоријских знања, вештина и способности у конкретном полицијском раду. У томе значајну улогу имају *ментори*. Ментор им помаже у прихватању и учењу послова и задатака који им се дају, и у томе да се успешно интегришу у полицијској станици. Практична обука тако је конципирана да у први план ставља клијенте, тј. грађане, тако да је полазник у троуглу између полицијске академије, полицијске станице и свог ментора.

Ментор се обично бира из реда полицијских службеника и ставља се на располагање наставном процесу, тако што непосредно ради са полазником, а истовремено сарађује са образовном институцијом, директно или преко координатора за практичну наставу. Ментор има следеће *задатке*:

- усмерава *полазнике* ка *постизању циљева обуке*;
- *организује саму обуку*;
- *подучава полазнике о полицијским пословима, полицијској етици, савладавању стреса при полицијском раду и др.*

Ментор је дужан да се све време трајања обуке стара о условима за учење и рад полазника, да му помаже у вежбама, делујући полазнику као пример. Како би се постигла корелација теоријских наставних садржаја и практичне наставе, заједнички се осмишљава распоред учења. Наставно особље и ментори сарађују све време трајања обуке, како би се спречило настајање „празнине“ између потреба на терену и онога што полазник учи у оквиру теоријских предмета.

Ментор треба да буде посебно мотивисан за рад са полазником, што није само новчана надокнада, већ, пре свега, могућност даљег напредовања у ка-

ријери, као и самопотврђивање ментора да чини нешто што је корисно и, у крајњој линији, у интересу грађана.

Као општеприхваћена метода у раду ментора са полазницима наводи се *портфолио*. Ова метода настала је и преузета из Квебека у Канади. Њена предност је што омогућава практичан приступ настави кроз повезивање теоријске и практичне наставе полазника. Портфолио се обично означава као метода за преношење и усвајање нових знања полазника и инструмент којим се прати рад ментора са полазником и врши евалуација усвојеног знања полазника.

При извођењу наставе са полазницима ментор користи различите наставне методе, а посебно предавања за уводне часове и интерактивну наставу у каснијем раду, при чему студент или полазник активно учествује у настави и решава постављене ситуације или проблеме. Овом методом могуће је преносити знања из више различитих области и стицање поливалентних способности. Примена овог метода захтева од ментора сакупљање разних докумената потребних за евалуацију и формирање досијеа за сваког студента или полазника, где би се сакупљали сви документи, слике, табеле, дијаграми или информације интересантни за рад и резултате који се оцењују. Приликом сакупљања документације врши се селекција докумената, након чега се врши коначна презентација резултата. Коришћењем ове методе код усвајања знања оцењује се да ли и како студент или полазник разумеју наставне садржаје. Портфолио омогућава да се ментор дистанцира од свог рада и да то критички анализира са стране. Самопроцена рада применом ове методе заснива се на позитивном педагошком приступу. Студентима или полазницима никада не треба указивати на резултате рада тако што би им се објашњавало да је нешто конкретно потребно или не, већ су дужни да до тога сами дођу. При евалуацији методом портфолио иде се увек од позитивног ка негативном – то је педагошко-мотивациони приступ. Циљ ове методе је увек наћи оно, па макар и минимално, што је добро урађено. У каснијем, негативном делу евалуације, ментор треба да укаже и где је студент или полазник погрешно у свом раду (уколико је уопште погрешно).

ИСТРАЖИВАЧКИ РАД

Институције полицијског школства постају не само образовне, већ и истраживачке, чиме се најновија сазнања директно имплементирају у образовни процес. Полицијске високообразовне установе настоје да постану саветодавна тела за питања безбедности, те да учествују у креирању политике и доктрине безбедности.

Тако је на *Норвешком полицијском колеџу* сва виша едукација заснована на истраживањима, која се одвијају у посебно формираној јединици за истраживања и развој. Нарочито су актуелна истраживања из области решавања конфликтних ситуација, превентивног полицијског рада, најбољих модела обуке полиције. Главни задаци ове истраживачке јединице односе се на организовање истраживачког рада и представљање резултата у извештајима и публикацијама, организовање обуке о истраживачким методама, контактирање и сарадњу са особама и институцијама од заједничког интереса (Институт за криминологију, Институт за психологију и др.). Резултати истраживања се пласирају кроз редовне извештаје Полицијског колеџа, објављивање у националним и међународним полицијским часописима, путем прилога у књигама које се објављују на овом колеџу, директно у наставном процесу и организовањем годишњих конференција истраживача. Иначе, Норвешки полицијски универзитетски колеџ објављује 2–3 публикације годишње, неколико међународних часописа и организује 2 годишње конференције.¹³

У Великој Британији се, у саставу *CENTREX*-а, о коме смо већ говорили, налазе *Национална полицијска библиотеке*, лоцирана у Брамсхилу, која представља вероватно најбогатију збирку полицијске литературе (сервис за информације и трагање, централна позајмница, сервис месечне циркулације нових књига и расположивих чланака) и *Национални тренинг центар за научну подршку криминалистичким истраживањима*, који има за циљ да одговори сталним захтевима за научну и техничку подршку обављању полицијских послова, коришћењем најновијих научних сазнања, опреме и техничких средстава.

У Француској, *Институт за високе студије о унутрашњој безбедности*, основан 1989. године, под непосредном је надлежношћу министра унутрашњих послова и задужен је за истраживања у домену полицијског рада. Он организује годишња национална заседања којима треба присуствовати ради даљег напредовања у служби. Резултати истраживања објављују се у *Свескама о унутрашњој безбедности*.

ВИСОКО ПОЛИЦИЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ У СРБИЈИ И ЗАТУПЉЕНОСТ ЕВРОПСКИХ СТАНДАРДА

Полазећи од препорука ОЕБС-а, које су дате у оквиру студије „*Реформа полиције у Србији – ка стварању савремене и одговорне полицијске службе*“, у делу који се односи на образовање у полицији, као и од сагледавања постојећег система полицијског школства, приступило се реформи тог система, те

¹³ Према: Спахић Т., *ibidem*, стр. 62.

су две најзначајније установе специјализоване за обављање образовно-научне делатности за потребе полицијског образовања – Виша школа унутрашњих послова (основана 1972. године) и Полицијска академија (основана 1993. године), уједињене у Криминалистичко-полицијску академију, Одлуком Владе Републике Србије од 27.07.2006.године.

Криминалистичко-полицијска академија основана је као *самостална високошколска установа за остваривање академских и струковних студијских програма за потребе полицијског образовања, као и полицијске и безбедносне послове*.¹⁴

Академија, поред остваривања високог академског образовања кроз основне, дипломске, специјалистичке и докторске студије, остварује и високо струковно образовање, извођењем струковних основних и специјалистичких студија, затим, стручно образовање и усавршавање од значаја за криминалистичке, полицијске и безбедносне послове, реализује програме образовања током читавог живота, обавља основна, примењена и развојна истраживања у области криминалистике и безбедности и истраживања у функцији развоја образовне делатности, обавља истраживачку делатност од значаја за рад Академије, те библиотечке послове.

У којој мери су заступљени европски стандарди, односно оно што означавамо „прихваћеном добром праксом“ у образовању полиције?

Ако пођемо од положаја система образовања и обуке полиције у полицијској организацији, уочићемо да је и код нас, као и у већини земаља у транзицији, карактеристично тражење најоптималнијег решења. Криминалистичко-полицијска академија је самостална институција, организационо, буџетски и кадровски заокружена целина, са јаким и неопходним, имајући у виду њену делатност и циљ оснивања, везама са Министарством унутрашњих послова. На нивоу Министарства, а што је део прихваћене добре праксе у европским земљама, формирана је Управа за образовање која треба да омогућава стандардизацију обуке на подручју Србије.

Криминалистичко-полицијска академија се финансира из буџета и из сопствених извора, који су стални и стабилни, уз самосталну финансијску и логистичке службе, што је карактеристично за европске земље и претпоставка је квалитетног обављања поверене функције.

И у Криминалистичко-полицијској академији је прихваћен стандард о заступљености три компоненте у полицијском образовању и обуци: знања, вештина и одговарајућег понашања, које треба да буду у корелацији и представљају предуслов за обављање полицијских послова.

¹⁴ Члан 2 Статута КПА.

Да би се ово постигло потребно је одговарајуће наставно особље и наставни процес. Наставу на Криминалистичко-полицијској академији изводи 75 наставника у сталном радном односу и дванаест ангажованих наставника. Поред тога, наставу повремено изводе и тзв. гостујући професори. Услови за избор наставника и стицање вишег звања усклађени су са правилима универзитетске заједнице.

На основним студијама КПА изучава се 41 предмет на сваком од три успостављена смера: криминалистичком, опште-полицијском и безбедносно-полицијском. На струковним студијама изучавају се 32 предмета на криминалистичком и полицијско-безбедносном смеру. Конципирању наставних планова и програма претходило је дефинисање потреба Министарства унутрашњих послова у погледу броја и типа радних профила. Стручна пракса се одвија на другој, трећој и четвртој години академских и другој и трећој години струковних студија. Студенти су током школовања дужни да заврше и летњу полицијско-тактичку обуку на терену, гађање из личног наоружања, обуку у скијању и полицијско-тактичку обуку у зимским условима, обуку у вожњи моторних возила, обуку у пливању, као и студијска путовања. Поред теоријске, студенти имају и одређени фонд практичне наставе која се изводи да би студенти потпуније и свеобухватније савладали наставне садржаје и лакше се укључили у рад у полицији, након завршетка студија.

Уочљиво је да је у европским земљама прихваћена тзв. „*нова методологија*“ у извођењу наставе, где је акценат на очигледној настави, самоучењу и активној улози студената и полазника разних облика обуке. Преласком на Болоњски процес, уочљиво је веће ангажовање студената КПА у оквиру тзв. предиспитних обавеза. Међутим, још увек није свуда и увек постигнут европски стандард *проблемског учења (problem based learning)*. Поред тога, од наставника се захтева да прати рад сваког студента и оцењује све облике његовог рада: студију случаја, есеје и семинарске радове, усмене презентације, тестове, колоквијуме и друге провере знања и сл.

Све ово треба да прати одговарајућа стандардизација објеката и инфраструктуре, што је на КПА заступљено кроз кабинете за специјализовану наставу, спортску салу, интернет, библиотеку. Стандард у европским земљама, који код нас још увек није заживео, јесте да сва најновија *средства* потребна полицији прво постану наставно учило у институцијама полицијског школства, као и да полицијске академије, заједно са полицијом, треба да формирају *шело за стандардизацију и одабир* нове полицијске опреме. Оно што треба да буде превазиђено јесте недостатак просторија на КПА за извођење ситуационе наставе, као и интернет клуба за студенте и полазнике курсева.

Када је у питању израда наставних планова, међународна заједница је предлагала њихово усклађивање са међународним стандардима и савременим поли-

цијским техникама, што ће захтевати сарадњу са полицијским и цивилним институцијама у другим земљама. Осмишљавање наставних планова могло би да буде потпомогнуто оснивањем Међународног одбора за састављање наставних планова, неформалног тела саветодавне надлежности, чији би чланови били високи стручњаци за образовање из страних земаља и шефови катедри КПА.¹⁵ Помоћ код наставних планова, према препоруци ОЕБС-а, требало би тражити од Асоцијације европских полицијских колеџа (АЕРС) и Европског полицијског колеџа (СЕРОЛ). Једна од препорука, садржаних у документу ОЕБС-а о реформи полиције у Србији, јесте да се успостави центар за полицијско образовање у оквиру Јединице за стратешка полицијска питања у Бечу. Тај центар би постао ресурс за развој и стандардизацију полицијског образовања, начела и процедура, разменом сазнања и искустава у тој области. Поред овога, препоручује се се доношење програма за размену полицијских инструктора са другим установама за обуку полиције широм Европе. Сврха размене би била увођење нових наставних планова и метода и усавршавање знања страних језика.

Криминалистичко-полицијска академија, у складу са Законом о високом образовању и Законом о научноистраживачкој делатности, као и већ наведеним одредбама Статута Академије, обавља и *научноистраживачки рад* кроз основна, примењена и развојна истраживања из области криминалистичких, безбедносних и других сродних наука.¹⁶ Основни задатак ове јединице је спровођење истраживања сагласно исказаним приоритетима и договорима са представницима полиције и других релевантних тела и институција, организација научних скупова и конференција, успостављање и одржавање међународних контаката, реализовање учешћа у истраживачким пројектима на националном и међународном нивоу. Ова јединица, што је стандард и у анализираним европским земљама, требало би да има најактивнију улогу у развијању концепта полицијских наука.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На почетку овог рада истакли смо да анализа и покушај дефинисања „прихваћене добре праксе“ у различитим системима полицијског образовања представља изазов, а нарочито уколико желимо да је накнадном анализом, након њеног дефинисања, потражимо у систему високог полицијског образовања полицајаца у Србији.

¹⁵ Видети: *Реформа полиције у Србији - ка стварању савремене и одговорне полицијске службе*, Одељење за спровођење закона ОЕБС, јануар 2004, стр. 35 и даље.

¹⁶ Према програму научноистраживачког рада КПА у 2007. години планирани су следећи пројекти: Спречавање и сузбијање савремених облика криминалитета, Корупција у јавном сектору и Наркоманија и криминалитет младих.

При тој анализи треба да имамо у виду неколико околности, а пре свега да припадамо кругу земаља у транзицији, где су промене честе, па то не заобилази ни систем полицијског школовања, да је у току реформа полиције, а да је реформа система високог полицијског образовања започела спајањем две институције у Криминалистичко-полицијску академију јула 2006. године. Капацитети које је КПА стекла обједињавањем Више школе унутрашњих послова и Полицијске академије, чију традицију не смемо да пренебрегнемо, требало би да новоформираној институцији дају пун подстицај.

Оно што се у свим анализираним системима поставља као приоритет, а то је стицање знања, вештина и одговорног понашања, и што је темељ полицијског рада, заступљено је у потпуности на КПА.

Област високог образовања и обуке полиције треба да се избори за сам врх организационе структуре полиције, будући да има капацитете да креира промене и унапређује полицијски рад, његовим осавремењавањем кроз наставне планове и програме, научноистраживачки рад и потпуније прихватање нове методологије у настави. Наставни планови и програми се морају „отвара“ ка сугестијама које би давала међународна удружења полицијских образовних установа (АЕРС, СЕРОЛ, Средњеевропска полицијска академија – МЕРА), као и полицијски колеџи и факултети других земаља. Њихова помоћ била би драгоцену и у потпунијем прихватању нове методологије у настави.

Иако је пред нама пут на коме све наше удружене капацитете треба да употребимо како бисмо оно што је утврђено као стандард или добра пракса прихватили, оно што охрабрује јесте стално присутно промишљање о потреби тог прихватања.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bayley David H.**, *Police for the Future*, Oxford University Press, 1994.
- Becker H. K.**, *Police Systems of Europe*, 1980.
- Bittner E.**, *The Functions of the Police in Modern Society*, Cambridge, 1980.
- Бруно Ф.**, *Полицијске знаосџи*, Избор 1–2, Загреб, 1990.
- Dempsey S. J., Forst S. L.**, *An introduction to policing, third edition*, London, 2005.
- Кешетовић Ж.**, *Уџоредни ѓреџлед модела обуке и школовања ѓолиције*, Београд, 2005.
- Мишчевић Т.**, *Придруживање Евроѓкој унији*, Београд, 2005.
- Neuroud P., Beckley A.**, *Policing, Ethics and Human Rights*, Cornwall, 2001.
- Једнаке моѓћносџи*, Мисија OSCE у Србији и Црној Гори, Београд, 2003.
- Pagon M.**, *Policing in Central and Eastern Europe: Ethics, Integrity and Human Rights*, Ljubljana, 2000.
- Pagon M., Meško G., Lobnikar B.**, *Etika, integriteta in ѓlovekove pravice z vidika policijske dejavnosti*, Ljubljana, 2003.

- *Реформа полице у Србији – ка стварању савремене и одговорне полицејске службе*, Мисија ОЕБС у Србији и Црној Гори, Одељење за спровођење закона, Београд, 2004.
- **Slater J.**, *Извештај о процени стања људских права, етике и стандарда полицејског функционисања у Савезној Републици Југославији, Србији и Црној Гори*, Савет Европе, Комитет за рад полице, Стразбур, септембар 2001.
- **Slater J.**, *Стратешко планирање и реформа полице*, Безбедност, 06/03.
- **Спахих Т.**, *Политијска обука у Европи, јединство у разноликости*, Kolzkirchen, 2005.
- **Swanson R. C., Territo L., Taylor W. R.**, *Police Administration Structures, Processes, and Behavior*, New Jersey, 1998.
- **Swope E. R.**, *Ethics, Integrity and the Police Culture*, Interpol, International Criminal Police Review, 483/00.
- **Taylor M.**, *Људска права као изазов у полицејској пракси*, Савет Европе, 2003.
- **Tupman B., Tupman A.**, *Policing in Europe, Uniform in Diversity*, Wiltshire, 1999.
- **Forsdick R.**, *European Police Systems*, New York, 1915. (превод Уреда за криминолошка истраживања, Загреб).
- **Haythorne M.**, *Обука полице у Великој Британији (преведен шекс)*, Безбедност, бр. 6/04.

HIGHER POLICE EDUCATION IN SERBIA – STATE AND THE LEVEL
OF HARMONIZATION WITH EUROPEAN STANDARDS

Radovan Radovanović, PhD
Ljiljana Dapčević-Marković, MA

Summary: This paper analyzes creating a European zone of higher education and the impact of Bologna declaration on higher police education system, at the same time having in mind specific features of police profession. Defining the European “good practice” and its adoption by police higher education system indicates the existence of standards in this field. The issues of police education and training are considered in some international documents of great importance to the police as, for example, are the Declaration on the Police and the Code of Police Ethics. Specially analyzed are some countries’ solutions on statuses of higher education institutions in police organizations, teaching staff, teaching process, research work and mentorship. Afterwards, the authors present the higher police education system in Serbia, the establishing of the Academy of Criminalistic and Police Studies, its status, teaching process and curriculum, scientific research work etc.

УПОРЕДНА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПРАВНА АНАЛИЗА ПРАКСЕ ТРАГА ОТИСКА УШНЕ ШКОЉКЕ

Звонимир Ивановић, дипл.правник
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Сажетак: Смисао овог рада, по аутору, је указивање на поједине моменте у упоредној криминалистичкој и кривичноправној пракси који могу бити унапређени, као и критика постојећег стања. Аутор указује на историјски развој употребе трага ушне шкољке непознатог извршиоца у криминалистичкој пракси, а потом даје преглед могућих случајева искоришћавања овог трага у пракси. Неизбежно је понудити и упоредно-правни преглед, као и указивање на достигнућа форензичара у неким од еминентних правних система, а, уз описано, аутор покушава да да упоредно конструктивно становиште критичара коришћења трага ушне шкољке у криминалистичкој пракси, нарочито у смислу идентификације. Указује се и на постојање различитих техника проналажења, изазивања и фиксирања овог трага, као и његовог конзервирања. Дају се и упоредни случајеви и прикази техника вештачења ових трагова у циљу идентификације, али и елиминације (у смислу оријентационо–елиминационе индикације) могућих осумњичених лица. Наравно, овакав преглед не би био потпун уколико се аутор не би осврнуо и на могуће утицаје физиолошког развоја ушне шкољке и, посебно, подложности променама исте. На крају су разматране, као битне, и неке могуће тенденције примене.

Кључне речи: *траг ушне шкољке, идентификација, криминалистичка практична примена, технике фиксирања трагова.*

1. УВОД

Смисао овог рада је да укаже на неколико битних момената у криминалистичком раду са траговима уха¹ – првенствено историјски развој у утилизацији овог трага у криминалистици. Такође ће се указати на криминалистичку праксу појединих земаља, па и Србије. Пракса се развијала од постулата које је, међу осталима, поставио и професор Водинелић, но доста тога је и пропуштено да се уради. Неизбежно је поменути и рад једне посебне организације, ФеарИД–а, основане од стране више еминентних универзитета и института ЕУ², и њен значај за будућност идентификације особа (лица) на основу трага ушне шкољке, уз критички осврт, нарочито једног дела праксе у САД. Посматрањем историје треба указати на позитивна решења и апострофирати лоша, посматрати различите коментаре и критике и доносити судове. Присутност ових трагова у пракси не треба занемаривати, јер је чињеница да се исти, неретко, проналазе и фиксирају. Овај рад има за циљ и афирмацију примене нешто конкретнијих мера на плану евидентирања ових врста трагова, као и могућности развоја идентификационог поступка по основу трага ушне шкољке. Неизбежно је указати и на судску праксу појединих земаља, која има директну импликацију у криминалистичкој и полицијској пракси.

Код различитих кривичних дела појављују се трагови ушне шкољке извршилаца, а нарочито код провалних крађа³, где учинилац обично, пре обијања и насилног улажења у стан, звони и постави ухо на врата, ради прислушкивања. Након насилног улажења, док се налази у стану, провалник повремено ослушкује да ли се неко чује напољу, тако што прсилања ухо на унутрашњу страну врата, а то чини и пре напуштања стана – да чује да ли некога има у ходнику или у близини. У криминалистичкој пракси је забележено и приљубљивање ушне шкољке на прозорско стакло⁴.

¹ Овде се, првенствено, мисли на траг отиска ушне шкољке.

² Он представља заједнички подухват Института за Криминалистичка истраживања и криминалистичке науке (Зутфен, Холандија), Националног тренинг центра за научну подршку истраживању криминала (Дурхам, Велика Британија), Падовског Универзитета (Италија), Универзитета у Глазгову (ВБ), Лајденског универзитетског медицинског центра (Холандија), Холандске организације за истраживање примењених наука (Делфт, Холандија), Холандског форензичког института (Ријсвик, Холандија) и НФГД Софтверских решења (Зоетермер, Холандија).

³ Тешких крађа код којих је квалификациона околност начин извршења, у овом случају обијањем или проваљивањем, или савлађивањем већих препрека.

⁴ Касније у тексту биће указано и на неке заблуде у погледу овога, конкретно код случаја Кунц.

2. ПРАКСА У СРБИЈИ

Један од првих у Србији који се одважио да идентификује извршиоца на основу оваквог трага је мр Мирослав Бусарчевић, који је, према личном сведочењу, пре неких петнаестак година, спровео вештачење трага ушне шкољке. Овај случај је процесуиран у Краљеву. У једном неформалном разговору, износећи своје запажање из тог случаја, навео је да ни он не би имао храбрости да се у сваком случају апсолутно децидно одреди у погледу сваког трага ове врсте, али је у овом случају он био, по његовим речима, идеалан. Квалитет изазваног трага отиска ушне шкољке је био перфектан, те из исте ситуације није могло произаћи другачије решење.

На основу ширег анкетирања и интервјуисања радника криминалистике технике и оперативних радника на територији града Београда⁵, утврђено је следеће: да се у пракси, начелно, налазе трагови ушне шкољке (94,44% испитаника је редовно проналазило трагове ове врсте), и да се редовно и прописно фиксирају, изузимају и евидентирају, при чему је, од стране једног броја, истакнута резерва у погледу евиденције. Поред описаног, указано је и да је као материјал за изазивање и фиксирање коришћен: црни магнетни прах, аргенторат, транспарентна фолија, као и црна желатинозна фолија; (у процентима⁶ узорка – 94,44% описаних, наспрам 5,55% осталих). У питању су била већином кривична дела из области имовинског криминалитета, у процентима – 97,22% испитаника, остали чине 2,77%. Као циљ обраде отисака трагова ушне шкољке НН извршиоца техничари су навели утврђивање висине, као оријентационо – елиминациону индикацију, у већини – 41,66%, али је одређени број навео и идентификацију НН извршиоца; као могући разлози навођено је: остало – 16,66%, и проценат оних који нису навели ништа као мотив – 11,11%. У већини случајева трагови су налажени на спољашњим странама врата – у процентима 94,44%, код кривичних дела тешких крађа, насупрот 2,77% који су навели глатке површине, као и трагове са унутрашње стране врата. Надаље, најбоље видљиви трагови су остајали на површинама које су глатке и које доста добро примају овакав траг. Траг на глатким површинама је навело 30,55% испитаника, на стаклу 13,88%, на осталим површинама, међу којима су лакирана врата, пвц материјали, дрво, метал, наводи укупно 44,44% испитаника. Наглашено је да се при употреби магнетног праха користила транспарентна фолија за „скидање“ трага и да је код аргентората коришћена црна желатинозна фолија. Као начин за узимање контролних траго-

⁵ Обухватио је 16 ОУП-а и овом приликом се захваљујем радницима Х одељења ГСУП-а Крим.технике, нарочито колегама Димићу и Китићу, као и Ненаду Костадиновићу, Рајку Милошевићу и другима.

⁶ Наравно, у зависности од врсте подлоге – према принципу контраста.

ва – отисака ушне шкољке од осумњичених, већина је навела методе преко стаклене плоче, при чему се врше две врсте притиска – јачи и слабији, након чега се користе магнетни прах или графитни прах, а потом се фиксирају и изузимају са исте прозирним фолијама. Неопходно је напоменути да огромна већина није упозната са радом у иностранству. У процентима – 86,11% није упознато са њиховим радом, а 2,77% никада није чуло за исте, док је само поражавajuћих 5,55% упознато са постојањем истих. У вези употребљивости трагова у циљу идентификације или оријентационо-елиминационе индиције, процентуално – 88,88% је одговорило са да, док је 5,55% испитаника одговорило са не. Један од најзанимљивијих резултата је везан за проналазак ових трагова годишње: 2,77% испитаника не води евиденцију, 13,89% не пронађе ништа, 8,33% пронађе једном годишње, а интересантна је група која је навела као одговор често – 8,33%, њих 13,89% наводи више и остало, 30,55% наводи до 10 трагова годишње, док 22,22% даје одговор од 10 до 20 годишње. Ово истраживање је показало да у нашој пракси постоје овакви трагови, али је искоришћеност ограничена⁷. Треба поменути и негативне конотације у пракси евиденције и конзервације ових трагова. Не постоји посебан начин евидентирања ове врсте трагова, већ се у пракси ови трагови заводе као тзв. „остали трагови“, па им је, иначе, веома тешко утврдити кретање, јер се, на пример, стављају у исти ранг са граном дрвета која је затечена на лицу места.⁸ У циљу што потпунијег истраживања и аутор овог рада⁹ је спровео криминалистички експеримент у просторијама ВШУП-а¹⁰, када је, на узорку од 10 студената, практично извео неколико испитивања. Описана су везана за испитивање погодности површина и различитих материјала за остављање одређених трагова, као и за материјале који могу бити коришћени за изазивање латентних трагова и других метода за изузимање и конзервирање истих. Као резултат описаног експеримента појавило се неколико нама значајних чињеница: за изазивање латентних трагова се могу користити скоро све стандардне алатке – четкице и магнетна четкица, а као материјали који су најпогоднији за фиксирање појављују се, наравно у зависности од саме подлоге, графитни прах, магнетни прах и аргенторат.

⁷ Нарочито ако посматрамо квалитет и процентуалну годишњу бројку пронађених и фиксираних трагова.

⁸ Пример из праксе X Одељења УКП-ПУ за Град Београд. Праћење о коме је реч наведено је у смислу поштовања процедура поступања са траговима, при чему није испоштована непрекидна линија.

⁹ Поред практичних случајева из сопственог рада, када је у обављању послова увиђајно оперативног радника у VIII Одељењу ГСУП-а у Београду, пронашао неколико трагова ушних шкољки на местима извршења више кривичних дела - наравно, уз свесрдну помоћ радника КТ.

¹⁰ Овом приликом се захваљујем колегама Бошковић Дејану и Ћирковић Павлу и студентима који су помогли извођење истог.

Површине подлога које смо испробали су: дрво, полирано дрво, метал – лим, челик, гвожђе, стакло. Приликом истог испитивања скоро све наведене површине показале су се као погодне да се на њима изазову латентни трагови уха, са мање или више стабилности, и наравно у зависности од равноће описане површине. Материјали који су при тим покушајима коришћени су били везани за врсте површина, односно њихове карактеристике, као што је случај са аргенторатом – треба га користити на тамним површинама а не на светлим или прозирним¹¹. Такође, треба имати у виду да се трагови уха, приликом фиксирања и конзервирања, што би требало да буде познато сваком техничару, појављују у позитиву или негативу, у зависности од материјала који се том приликом користи за фиксирање. Потврђене су неке чињенице које су неки еминентни аутори раније износили¹². Такође се дошло до тога да је тешко остварити такав упоредни траг¹³ који, иако нам је релативно познат притисак који је примењен, апсолутно одговара, у већини карактеристика, трагу који је изазван као латентни. Наравно, у оваквим условима није било тешко идентификовати извор трага који је представљао студента или једног од колега.

3. ТРАГ УШНЕ ШКОЉКЕ У СВЕТСКОЈ ПРАКСИ

У свету постоји неколико праваца у којима се развијала идентификација на основу трага ушне шкољке. Овде ће бити истакнути радови из различитих земаља, од којих су за анализу најзначајније неке земље Европске уније, као и земље англосаксонског прецедентног права: Уједињено Краљевство и САД.

3.1. Холандија

Холандска полиција је почела од 1985. године рутински да трага за отисцима ушне шкољке при увиђају код провалних крађа и других релевантних кривичних дела. Када говоримо о Холандији незаобилазно име које се појављује у свакој претрази на интернету везаној за трагове уха је, већ поменути, Корнелијус Ван дер Лугт. Обучавао је друге техничаре дуго година, а како се интересовао за рад на идентификацији особа (лица) по основу ушне шкољке, контактирао је многе који су радили на томе, али без већег успеха. Он је примио преко 600 случајева, за компаративну анализу, од којих је извршио идентификацију особа (лица) у око 200–250 случајева.

¹¹ Према принципу контраста.

¹² За шира разматрања погледати у коауторском чланку др М. Жарковић, З. Ивановић: „Траг ушне шкољке у криминалистици“ објављеном у *Expertus Forensis*–у, маја 2006. год.

¹³ Контролни или компаративни.

Овакав рад је био критикован, и то у облику супервештачења (одређеног од суда), које је спровео професор др П. Ј. ван Копен¹⁴. Његово мишљење и налаз од 05.11.1999. године говори о закључку да је доказна вредност фотографија уха у циљу идентификације, по његовим речима – проблематична. Такође, критике су дошле и од проф. др Х.Ф.М. Кромбага¹⁵ који, заједно са претходно наведеним, коментарише да није доказана базична премиса коју ван дер Лугт даје да не постоје две особе са истим карактеристикама уха. Такође, обојица критичара наводе да, док не постоји могућност да се категорички установи уникатност уха једне особе, дотле употребљивост таквих доказа може бар делимично бити установљена експериментима на бази података која садржи довољан број особа. Поменути научници су израчунали да би тај број био од 100 до 500 особа. Такође, наводе да теза проф. Андре Моенсенса по којој је довољна база од 10.000 одраслих особа, није одржива и да би поступак био исувише дуг – представљао би бацање времена. Према наводима стручне јавности¹⁶, извештаји из Холандије од 18.05.2000. год. говоре о ослобађању оптуженог, када су два сведока сведочила дијаметрално супротно о одређеним чињеницама. На крају, једини доказ који је остао је био траг ушне шкољке. Како се наводи у стручној јавности, у правосудном систему Холандије један самосталан доказ није довољан да би се осудио оптужени, па је исти ослобођен.

У Одлуци Апелационог суда у Амстердаму (Het Gerechtshof te Amsterdam) од 08.05.2000. год., наглашено је мишљење да је идентификација особа (лица) на основу трага уха без прихватљивости у форензичким круговима, дакле, дела стручне јавности. У преводу са енглеског, оригинално холандског: „Суд је нарочито разматрао детерминишући доказ у овом случају, а који је био базиран на идентификацији уха, која у тренутном развоју Форензичких наука и знања, мора бити разматрана са опрезом и резервама. Мишљење је суда да резултат истраге¹⁷ не налази довољну подршку у прихваћеним принципима доказивања. (Случај бр. 23–001847–99; пресуда бр. 948/00)“.¹⁸

¹⁴ www.forensic-evidence.com/site/ID/ID_Kunze.html Доступно у мају 2006. год. Иначе, запослен на Правном факултету Универзитета у Антверпену, Белгија, и на холандском Центру за криминолошке студије и кривично право.

¹⁵ Ibid. Иначе, запослен на Правном факултету Универзитета у Мاستрихту.

¹⁶ www.forensic-evidence.com

¹⁷ Идентификације на основу уха.

¹⁸ www.forensic-evidence.com/site У оригиналу одлука изгледа:

Het hof heeft hierbij met name overwogen dat de als bewijs gepresenteerde uitkomsten van het in deze zaak verrichte ooridentificatie-onderzoek, gelet of the huidige stand van de forensische wetenschap and kennis dienaangaande, met behoedzaamheid en terughoudendheid moet worden beoordeeld. Op dit uitgangspunt steunt mede het oordeel van het hof that de uitkomsten van het onderzoek onvoldoende steun vinden in andere wettige bewijsmiddelen. Доступно у мају 2007. год.

Нарочито треба напоменути да је рад Ван дер Лугта утолико значајан, што промовише идеју идентификације особа (лица) на основу трага ушне шкољке. Ипак, он је позван као стручњак, што се може тумачити и на начин да је признат као стручњак од многих судова, нарочито у Енглеској (Великој Британији), али и САД. Такође, не треба сметнути с ума да је, у оквирима Европске уније, пројекат ФеарИД, у који је укључен он и многи други стручњаци, међу којима и Андре Моенсенс, добио зелено светло и буџет за истраживање могућности примена оваквог потенцијала ушне шкољке.

3.2. Немачка

Немачка полиција је касније почела да користи траг ушне шкољке за идентификацију извршилаца¹⁹. До сада нису познате неке од судских одлука које се заснивају на методама идентификације НН извршиоца по основу ушне шкољке у Немачкој, али то не значи да их неће бити. Х. Хамер (Водинелић В., 1993, стр. 296) казује да су на месту провалне крађе пронађени квалитетни отисци ушне шкољке на две челичне касе на висини од 145cm и 140cm изнад ротационе плоче. Провалник је ослушкивао звуке окретања механизма (Симоновић, 2004, стр. 435). Н. Хунгер и Н.Ј. Хамер (1987, стр. 75–79) наводе значајан пример. У близини Лајпцига, 1984. године, нађен је на железничној прузи прегажен човек. Глава је била потпуно размрскана. Постављена је верзија да би жртва могао бити извесни Н. који се издвојио из туристичке групе у којој је био. Идентификација је извршена упоређивањем обележја левог уха са сликом на пасошу.

Вили Јунг (Водинелић В., 1993, стр. 297) наглашава да тек у најновије време немачка полиција посвећује већу пажњу овом трагу, услед чега се, поготово код провалних крађа, у веома великом броју откривају отисци уха учинилаца или саизвршилаца. Смисао ових научних истраживања јесте у испитивању могућности да се увиђајем на лицу места утврди висина непознатог лица које прислушкује, сабирањем растојања од тла до средње висине отиска уха, нагнуто-сти главе и висине уха на глави, и то у виду једне оријентационо–елиминационе индиције. Исти аутори (Водинелић В., 1993, стр. 297) доводе ову последњу констатацију у питање. Према антрополошким истраживањима немачког становништва, ово одстојање је код мушкараца 13,1 cm, а код жена 12,4 cm. Наводе се резултати истраживања Флугела, Греила и Сомера²⁰, који се незнатно разликују од њихових (0,1cm). Хамер и Нојберт (Водинелић В., 1993, стр.

¹⁹ За разлику од рутинских идентификација на основу фотографија ушне шкољке, на пример, у Дизелдорфу је за само шест месеци од увођења методе у праксу у десет случајева провалне крађе откривено десет отисака ува.

²⁰ <http://www.fearid.com>

137–8) наглашавају да се висина непознатог учиниоца може само приближно проценити²¹. Као разлоге за своју тврдњу они наводе да се у отisku уха на лицу места не може увек утврдити средина ушне шкољке, даље, да нагнутост главе приликом прислушкивања, додуше износи 3 cm, али се конкретне разлике могу кретати од 1 до 8 cm, и, на крају, висина уха на глави код немачког становништва креће се тако, да, између минималних и максималних вредности постоји разлика од око чак 4 cm.

Криминалистичко учење о спољашњим обележјима човека (хабитоскопија) у најновије време остварује значајан напредак у виду научних истраживања дистрибуције (учесталости) анатомских обележја уха у појединим земљама. Тако су К.Н. Георг и Г. Ланг (Водинелић В., 1993, стр. 304–5) узели петнаест идентификационих (анатомских) обележја уха и израчунали, у случају идентификације маскираног разбојника, да према учесталости расподеле појединих идентификационих обележја уха у становништву Немачке, индекс вредности конкретне идентификације износи 1:300.000 милиона. По њима, на основу рачуна теорије вероватноће, крајње је невероватно да би се у популацији од 300.000 милиона нашло више од једне особе са истом комбинацијом анатомских обележја уха.

3.3. САД

Треба нагласити да највеће критике идентификације особа (лица) на основу трагова ушне шкољке долазе од стране научника и практичара земаља тзв. прецедентног права међу којима предњаче Велика Британија и Сједињене Америчке Државе.

Прва одлука по жалби у САД о томе да ли идентификација на основу ушне шкољке бива генерално прихваћена донета је 1999 год. у случају Држава Вашингтон против Кунца, 1999²². За разлику од консензуса у Европи, (осим, можда, у Великој Британији), судови у САД заузимају критичнији став у односу на доказивање идентитета на основу трага ушне шкољке, мада се и тамо спроводе ова идентификациона вештачења. (Водинелић В., Безбедност, број 3/1993, стр. 295)

У раним јутарњим часовима 16.12.1994. године, у Округу Кларк, провалник је ушао у кућу Џејмса МекКана, док је он спавао у главној спаваћој соби. Његов син Тајлер, стар 13 година, спавао је у другој спаваћој соби. Провалник је Џејмса ударио по глави дрвеном мотком чиме је проузроковао његову смрт. Такође, истим оруђем је ударио и Тајлера, наносећи му при том тешке

²¹ По мени, на равни оперативне верзије или поменуте индиције.

²² Објављено 1. новембра 2000.год. www.forensic-evidence.com/site/ID/IdearNews.html Доступно у мају 2007.год.

телесне повреде – фрактуру лобање. Када је провалник отишао, Тајлер је испузао на трем куће, где су га ујутру и нашли случајни пролазници.

Пре операције у болници Тајлер је изјавио полицајцима да од страха није могао ближе да осмотри нападача, но без обзира на то, дао је опис извршиоца. Џорџ Милар, криминалистички техничар из Државне криминалистичке лабораторије Вашингтона, је открио латентни, парцијални, траг отиска ушне шкољке на спољашњој страни врата главне спаваће собе МекКанових. Траг је изазвао употребом црног прашка за отиске прстију и четком од фибергласа. Фиксирање је извршио применом траке за отиске длана – прво на вратима, а онда у кит. Овако изазван и фиксиран траг приказао је јасан отисак антитрагуса, делова трагуса, хеликса, оквира хеликса и антитрагуса.

Полиција се одмах заинтересовала за Кунца, који је био у браку са Дајаном Џејмс 18 година, да би му она, четири дана пре провале у стан МекКанових, саопштила како она и Џејмс МекКан планирају да се венчају. Полиција је саслушавала Кунца неколико пута. Такође су претресли, уз његов пристајак, његову кућу, камион, брод, ормарић за одлагање ствари, као и сеф. Приликом ових претресања није откривено ништа значајно, осим признанице за цепну батеријску лампу. Дана 28.03.1995. године, криминолог Мајкл Граб из Државне криминалистичке лабораторије Вашингтона извршио је упоређивање пронађеног латентног трага ушне шкољке са врата спаваће собе са фотографијом левог профила Кунца. Тада је закључио да је „исти траг могао бити изазван“ од стране Дејва Кунца. Такође је закључио да је могуће добити додатне информације компарацијом латентног трага са познатим отисцима. Дана 21.09.1995. Милар и Граб су, према њиховим речима, прибавили контролне отиске ушне шкољке од Кунца. Ни један од њих, пре тог тренутка, није вршио фиксирање таквих трагова, иако су вежбали у лабораторији на особљу, у циљу припреме за тај моменат! Они су знали да трагови ушне шкољке једног уха, у смислу одраза, варирају у облицима, у зависности од угла и ротације главе, као и снаге и количине притиска при наслањању на пријањајућу површину. Како би ове тешкоће компензовали, упутили су Кунца да, при прављењу сваког од упоређујућих трагова, користи различите углове и притиске (лак, средњи и јак) и при том су посматрали тако изазване трагове. Након узимања упоређујућих трагова требало је извршити упоређивање са латентним трагом. Милар је одбио, зато што је његов супервизор у лабораторији сматрао да идентификација на основу трага ушне шкољке не спада у експертизе које врши та лабораторија. Граб је спровео упоређивање, када је закључио да је Дејвид Кунц „највероватније начинио трагове ушне шкољке и образа на вратима спаваће собе на месту извршења кривичног дела убиства“.

Јуна 1996. држава је оптужила Кунца за квалификовано убиство, напад, разбојништво, провалу и киднаповање. Октобра 1996. Кунц је поднео захтев

за судску наредбу за искључење доказа о идентификацији особа (лица) на основу трага ушне шкољке. У децембру је суд одржао саслушање према Фрај стандарду, о прихватљивости научних доказа на које су се позвали Граб и остали. Граб, Ианарели и Ван дер Лугт су на прелиминарном саслушању дали податке о својим квалификацијама као експерата. Нарочито интересантно, код последњег, је било питање: „Да ли је, по вашем мишљењу... јединственост ушне шкољке и човечијег уха, као основ персоналне идентификације, као чињеница или правило, опште прихваћена у Холандији или негде другде међу онима који се баве форензичком идентификацијом“. Одговор: „Да, јесте прихваћена“²³. Једно од питања постављених Ианарелију је било: „Да ли вам је позната нека научна студија или истраживање које потврђује теорију да су уши уникатне – јединствене, тако да појединац може бити позитивно идентификован упоређивањем познатих трагова ушне шкољке тог појединца и његових латентних трагова?“ Одговор: „Фотографија ушне шкољке, а не трагова ушне шкољке. Ово је релативно нова наука. Моје лично убеђење је да су људске уши довољно јединствене како се на основу њих може извршити позитивна идентификација у адекватним условима и случајевима, као и да латентни траг на МекКановим вратима у потпуности одговара упоредним траговима узетим од Кунца“. Издање Ианарелијево књиге из 1989. године је публикувано у издању Парамант Паблицинг Компаније из Фримонта, Калифорнија. Не садржи библиографију, нити је рецензирана – научно верификована.

Др Елис Керли се појавио као вештак антрополог. Радио је као професор предајући анатомију људског уха. Бивши је председник Америчке академије форензичких наука, председник Америчког одбора Форензичке антропологије. По његовом мишљењу, људско ухо је вероватно различито код сваког човека, али не поседује никакве доказе о томе да ли једно ухо може бити диференцирано од другог, на основу посматрања и упоређивања његове опште спољашње анатомије. Керли није разматрао Ианарелијев рад, напротив, сматра га „наративним“ а не „писаним научним методом“, који „није подвргнут никаквој статистичкој анализи“. Такође, Керли је одбио и Ван дер Лугтов приступ у којем треба применити онолико притиска и онолико пута, док упоредни отисци не буду слични са латентним, и како је он то рекао „ми то не радимо у науци... зато што се не трудимо да изгледају слично“. Такође је изјавио да ова идентификација није била презентована на научни начин, ни у

²³ Нарочито значајно је: када је Ван дер Лугт био упитан да ли је идентификација која за основ има траг уха опште прихваћена у Холандији или било где другде међу онима који се баве форензичком идентификацијом, он је одговорио: „Да, прихваћена је“. Што нас наводи да спекулишемо о томе како он ту није навео општу прихваћеност већ прихваћеност – при чему немамо могућности да утврдимо да ли је то намерна омашка или не. Такође, није одговорио ни где би било то – другде, што је још једно питање више.

једној научној публикацији, као и да му није познато да је проведено неко научно истраживање, нити је одређена нека компетентна литература на том пољу. По његовом мишљењу, идентификација на основу ушне шкољке није прихваћена у научној јавности.

Професор Андре Моенсенс се појавио као квалификовани дактилоскопски вештак и професор Правног факултета. Своју каријеру је започео као криминалиста у Белгији. Предаје научно доказивање и објавио је велики број књига на ову тему. Сведочио је о прихватљивости ове идентификације у релевантним научним круговима, када је изнео мишљење да форензичке науке не признају, као основну методу, идентификацију на основу трагова ушне шкољке. Такође је навео да постоје појединци у форензичкој научној јавности – широј јавности, који сматрају да се то, ипак, може прихватити, међутим они су у мањини. Дао је мишљење да оваква идентификација никада није била методолошки тестирана, нити адекватно испитана у смислу истраживања и верификације, нити су рађене студије које потврђују или оповргавају постојање подвучене премисе. Сматрао је да не постоје поуздани подаци о прихватљивој стопи грешке у идентификацији. Док се сагласио да се један траг ушне шкољке увек може упоређивати са другим, он је напоменуо да је „питање да ли то упоређивање значи нешто“²⁴. Није могао навести ни један генерално прихваћени метод за евидентирање карактеристика ушију или за одређивање значаја за постизање идентитета.

Џорџ Боунбрејк се појавио као стручњак за испитивање латентних отисака прстију. Радио је у ФБИ од 1941. до 1978. године. Никада није извршио идентификацију на основу трагова ушне шкољке и, према његовим сазнањима, ни ФБИ није, као и нико други. По његовом професионалном мишљењу у питању је траг отиска ушне шкољке „лошег квалитета“, јер показује само групне карактеристике (обележја) и не приказује ништа јединствено.

На крају саслушања, суд је дошао до писаних сазнања и закључака. У закључку: „принцип... познат као индивидуализација кроз употребу транспарентног преклапања, примењен у упоређивању трага у садашњем случају са упоредним – познатим стандардима оптуженог, се базира на принципима и методама, који су довољни и установљени као опште прихваћени у релевантној научној јавности. Као резултат овакви докази су прихваћени од стране суда.“²⁵

На суђењу одржаном 25.06.1997. год. Држава је позвала Граба, Ван дер Лугта, али не и Ианарелија, да изврше компарацију латентних трагова са контролним траговима, и дају своје мишљење и „налаз“ о значају тог упоређивања. Граб је навео да је латентни траг садржао „антихеликс, унутрашњи део уха, оквир – обод хеликса, који је врх обода уха, трагус и антитрагус, два дела доњег обода

²⁴ Објављено 1. новембра 2000. год. www.forensic-evidence.com/site/ID/IdearNews.html Доступно у мају 2007. год.

²⁵ Ibid.

уха“, које је он компарирао методом транспарентног преклапања; тада је и утврдио „веома добре подударности тих обележја“. Дао је мишљење, са високим степеном научне извесности, да је господин Кунц (његово лево ухо и образ), највероватније, оставио латентни траг на лицу места извршења кривичног дела.

Ван дер Лугт је на саслушању изјавио да је пронашао „неколико делова који су подударни у потпуности“, али да је, такође, пронашао и „неке разлике“. Он верује да су те разлике без великог значаја зато што „никада нећете наћи стопроцентно поклапање“ и да су „било какве различитости“ резултат „дисторзије изазване притиском“. Иако је признао да „није било објављених студија у свету које пороти могу указати колико описаних сличности је потребно да би се утврдило поклапање“, на основу његових независних упоређивања, у овом случају, и Грабових упоређивања, дао је мишљење да је вероватно да је ухо оптуженог оно које је оставило траг на лицу места. Кунц је осуђен за квалификовано убиство, провалу и разбојништво. Осуђен је на доживотну робију без могућности помиловања, а за друга дела стандардним казнама. На ову одлуку се Кунц жалио. Главни наводи жалбе су се односили на то да ли су Граб и Ван дер Лугт били у могућности да дају мишљење о томе да ли је, и са којом вероватноћом, Кунц оставио трагове уха на лицу места извршења кривичног дела. Кунц тврди да није, и да је њихова експертиза је заснована на околности да методи и средства која су користили нису опште прихваћени у релевантној научној-техничкој или специјализованој јавности. Држава, са друге стране, каже да су могли, или на основу тога што се нису ослањали на научно, техничко или специјализовано знање, или зато што су се ослањали на то исто, које јесте прихваћено у општој стручној јавности.

Ништа у нашем ставу не забрањује, нити оспорава сведочење на поновном суђењу у погледу питања како се латентни трагови фиксирају или како се припремају преклапања. Како је тужилац у говору тачно рекао: „Нема ничега новог или научничког у фиксирању и транспортовању трага, био он траг уха, усне или прста,“ и „ничег новог или научног у изузимању трага и преношењу на провидну фолију ради преклапајућег упоређивања“. Ово захтева специјалистичко и научно знање, али је исто опште признато и прихваћено у јавности. На крају, све речено не може искључити доношење мишљења о томе да Кунц не може бити искључен као могући извор латентног трага на лицу места, али не и доношење суда – тврђења да се истим инклузивно, искључиво, идентификује Кунц, као лице чији је то траг²⁶. У тврђењу Моргана²⁷, објављеном на сајту, он не превиђа мишљење суда бр.15, на које се држава доста

²⁶ Касније је упоређивањем пронађених трагова биолошког порекла, у оквиру овог трага ушне шкољке, на основу ДНК анализе, утврђено да исти не припадају осумњиченом Кунцу.

²⁷ Ibid. и www.fearid.com

ослања, а које гласи: „Објашњавајући принцип индивидуализације, по којем два објекта, који имају заједничко порекло, могу бити упоређивани, може бити извршена индивидуализација уколико објекти поседују квалитет, који са аспекта индивидуализације може бити разматран, а који је генерално признат или прихваћен у форензици.“ Овај став суда је небитан у овом случају где се поставља питање да ли је идентификација на основу латентног трага ушне шкољке опште прихватљива. Слажем се са коментаром који се даје, по навођењу два уопштена начела – да не постоје две исте пахуље снега и да нису пронађена два иста отиска прстију, а који гласи: један, свеобухватни, генерализујући, принцип јединствености, који каже да се природа никада не понавља. Овај принцип је највероватније тачан, иако не постоји експериментални, чврст, доказ. Али генерални принцип не може заменити систематично и темељно истраживање у категорији физичких (материјалних) доказа. Може се рећи да не постоје две пахуље снега које су исте, али то не значи одмах да су две газеће површине обуће обавезно различите. Основ те тезе, за ту уникатност, мора бити на другој хипотези и она мора бити идентификована, наглашена, као и доказана. У овом случају Морган сматра да је суд погрешно што је дозволио Грабу и Ван дер Лугту да се појаве у улози вештака који су идентификовали Кунца као извршиоца.

4. ЗАКЉУЧАК

Уколико посматрамо изложену аргументацију, изражену од стране припадника различитих правних система, приказане резултате праксе, као и интервјуа и анкете, те криминалистичког експеримента које сам репрезентовао и изложио, могу се дати различити закључци. Током историје, у више случајева је у литератури истицано да је људско ухо богатом великом различитошћу и да је та различитост довољна да је фактички могуће диференцирати уши међу индивидуама, утврдити јединственост. На несрећу, оваква индивидуализација је узимана здраво за готово, али никада емпиријски није установљена. Не постоји ни једна научна студија, која установљава, чињенично, да су ушне шкољке уникатне и различите код свих људи, и да се индивидуалност може верификовати путем компарације. Можда и најзначајнији разлог за такав недостатак јесте што многе присталице ове теорије, иако су добронамерне и пуне ентузијазма и енергије, не поседују озбиљно разумевање о томе шта је неопходно за извођење емпиријског истраживања. Многи од њих нису обучавањани за научне методе, већ су своје искуство из других идентификационих техника, стекли кроз рад на таквим пословима, и инструкцијама од лица са сличним резимеом. Наравно, ово није једино што се може рећи. Наиме, треба имати у виду и ангажовање целокупне европске јавности, као и Европске коми-

сије која је одобрила пројекат ФеарИД и одредила за њега буџет од 2.5 милиона ЕУР–а. Домети које стручњаци овог удружења постижу и објављују на свом сајту, као и индивидуални рад сваког од појединих припадника овог удружења, нимало нису за потцењивање. Поред описаног, у нашој земљи су, већ поменути мр Мирослав Бусарчевић и неколицина ентузијаста, усмерава-ли свој рад у правцу употребе овог трага у криминалистичке сврхе, па и процесне. Узмимо у обзир да се, поред овог трага, налазе и други трагови у обра-ди места извршења кривичног дела, па је, вероватно, превагнула вредност ра-дова и трошкови у вези са овом врстом технике и метода идентификације у односу на друге, нпр. отиске папиларних линија прстију. Но, то нам не даје право да ову методу а priori одбацимо као могућу и употребљиву. Наравно, треба развити и разјаснити много елемената који недостају овом учењу, али треба признати и могућност употребе овог трага у криминалистичкој и суд-ској пракси, јер он представља реалност и то, како у смислу коришћења опи-саног као оријентационо елиминационе индиције, тако и као доказа у поступ-ку, у смислу идентификационог вештачења. Неопходно је поменути и да су, у новије време, остварени одређени продори у смислу развоја биометријских идентификација, конкретно – у оквиру ФеарИД–а је спроведен пројекат лу-мибокс, који би могао дати веће могућности примене овог трага. Могуће је спровести електронско мапирање или кодирање спољашњег уха и, по основу истог, направити један софтверски систем који користи овакву базу података, уз одговарајућу хардверску подршку, у циљу идентификације лица. Уз позна-те карактеристике индивидуалних обележја ушне шкољке и испуњавања свих елемената потребних за остваривање идентификације лица²⁸, ипак се, због наведених разлога, овај анатомски део људског тела, као и његов одраз, не могу користити у смислу основног метода идентификације, већ само као по-моћна метода у идентификацији лица. Наравно, у овом упоредном кримина-листичко-правном прегледу праксе могло се видети како се, у највећој мери, ова, помоћна метода и примењује. Када је реч о нама, ако се у виду имају на-ведени примери, није се још у потпуности издиференцирало на који начин би се ова метода могла користити у ширем обиму.

²⁸ Непроменљивост, преносивост, индивидуалност, груписање.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бусарчевић М., Сузбијање криминалитета – деценија после смрти професора Водинелића, Крагујевац 2004.
2. C. Champod, I.W. Evett and B. Kuchler: Earmarks as evidence: A Critical Review, Journal of Forensic Sciences, број 6/2001.
3. Kristof Bürgin, Verräterische Täter – Ohren, Kriminalistik 5/97.
4. Ниче, Хамер, 1975.
5. Симоновић Б., Криминалистика, Крагујевац, 2004.
6. Водинелић В., Нова сазнања о нужности и могућностима идентификације особа на основу уха, Безбедност 04/93 и Безбедност 2/01.
7. Жарковић М., Ивановић З., „Траг ушне шкољке у криминалистици“, Expertus Forensis, мај, 2006. год.
8. Hunger N., Hammer N.J., Kriminalistik und Forensische Wissenschaften, Zu Fragen der Identifikation durch Ohrmerkmale, Н. 65, 66/1987.

Интернет странице

<http://www.forensic-evidence.com>

<http://www.fearid.com>

<http://www.unil.ch/esc/page15593.html>

COMPARATIVE CRIMINAL LAW ANALYSIS OF THE PRACTICE OF
EARPRINT IDENTIFICATION

Zvonimir Ivanović, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: The aim of this paper is to point out particular moments in comparative criminalistic and criminal law practice that could be improved, as well as critic of the existing state. The author presents the historical evolution of the use of earprint identification in criminalistic practice, and then gives an overview of possible cases of use of this trace of evidence in practice. It's inevitable to present the comparative law overview and forensic achievements in some of the eminent law systems. Along with the above, the author seeks to provide comparative constructive views of critics of use of earprint identification in criminalistic practice. The author points out the existence of different techniques of finding, developing and fixing of this trace of evidence, as well as its conservation. The paper describes comparative cases and provides reviews of expertise techniques for the purpose of identification or elimination of the suspect. Of course, this overview wouldn't be complete if the author didn't consider physiological development of ear and its possible changes. On the end of the paper, the author considers possible tendencies of use of the earprint identification.

ПРИТВОР У СВЕТЛУ ИЗМЕНА ВАЖЕЋЕГ ЗКП И ОДЛАГАЊА ПРИМЕНА НОВОГ ЗКП

Ранко Соколовић,
Безбедносно-информативна агенција (БИА), Београд

Сажетак: У раду је извршена нормативна анализа институције притвора у Србији у светлу измена важећег ЗКП и одлагања примене новог ЗКП. Целовито разматрање практичних последица притвора кроз одредбе ЗКП, увезано је са одредбом бившег, односно важећег Устава Србије, али и са одредбама Европске конвенције о људским правима и основним слободама. У прилогу је дата и прва пресуда Европског суда за људска права у Стразбуру на штету Србије, као и бројни примери из судске праксе наших судова који су у вези са неоснованим лишењем слободе и накнадом штете по основу неоснованог задржавања, односно лишења слободе.

Кључне речи: *притвор, право на слободу и безбедност, имунитет, накнада штете, претпоставка невиности, кршење људских слобода и права, случај Маџијашевић-Србија.*

1. УВОД

Притвор подразумева одузимање (ограничење) слободе кретања окривљеном, при чему он не мора бити смештен у судски затвор, већ може бити и у затворску болницу.

С обзиром на то да представља најстрожу, уједно и најефикаснију меру процесне принуде за обезбеђење присуства осумњиченог или окривљеног,

требало би га примењивати рестриктивно. Ради се о крајњој мери када остале, предвиђене досадашњим односно новим ЗКП, не дају резултат. Због тога би притвор требало одређивати што ређе. Рестриктивност важи не само у погледу избегавања притвора, када на располагању имамо мање строже мере, већ и погледу његовог трајања.

Притвор би требало укинути чим престану разлози за одређивање и то по службеној дужности, решењем истражног судије који га је и одредио.

2. ИЗМЕНА ЗАКОНИКА О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ (ЗКП)

Доношењем Закона о измени Законика о кривичном поступку (објављен у Службеном гласнику Републике Србије, бр. 49 од 29. маја 2007. године, који је ступио на снагу истога дана) одложена је примена новог Законика о кривичном поступку до 31. децембра 2008. године. Истовремено, донет је Закон о изменама досадашњег Законика о кривичном поступку, који је објављен у Службеном гласнику Републике Србије број 49 од 29. маја 2007. године и који је, такође, ступио на снагу истога дана. Наведене измене односе се на *трајање притвора*.

Изменама досадашњег Законика о кривичном поступку, *укинуто је законско ограничење трајања притвора* и утврђено је да *о томе, после подизања оптужнице, односно изречене првостепене пресуде одлучује судско веће*. Посланици су подржали и одлагање примене новог ЗКП-а, па ће исти уместо од 1. јуна 2007. године почети да се примењује од 31. децембра 2008. године.

Према измењеним одредбама досадашњег ЗКП-а, после предаје оптужнице суду, до завршетка главног претреса, притвор се може одредити, или укинути, само решењем судског већа и то уз прибављено мишљење јавног тужиоца, уколико се поступак води на његов захтев. Изменама је утврђена *обавеза судског већа да, и без предлога странака, испита постојање разлога за притвор и да донесе решење о продужењу, или укидању притвора до истеку сваких 30 дана до стицања оптужнице на снагу, а до истеку свака два месеца након стицања оптужнице на снагу*. Наведеним изменама у досадашњем Законнику о кривичном поступку у члану 146, ставови 3, 4, 7 и 8 се бришу, а односе се на трајање притвора после подизања оптужнице и после изрицања првостепене пресуде, односно на одређивање притвора против оптуженог који је због истека рока пуштен на слободу. Досадашњи став 5 и 6 постају став 3 и став 4 У члану 358 ст. 6 речи: „односно до истека рокова прописаних у ст. 3 и 4 члана 146 овог Законика“ и запета бришу се, а те одредбе се односе на одређивање или укидање притвора, односно продужење притвора и трајање притвора кад веће оптуженом изрекне пресуду, односно

после објављивања пресуде, до њене правноснажности и истека времена трајања казне изречене у првостепеној пресуди. У члану 446 став 9 у другој реченици после речи: „суд“, запета и речи до краја реченице бришу се. Одредбе се односе на *трајање притвора у скраћеном процесу* кад суд изрекне казну *притвора*, може се одредити да се окривљени стави у притвор, односно да остане у притвору, ако постоје разлози из члана 436 став 1 овог Законика, у ком случају притвор може трајати до правноснажности пресуде, али најдуже док окривљеном не истекне казна коју је изрекао првостепени суд.

3. ТРАЈАЊЕ ПРИТВОРА

Наведеним изменама законодавац је у погледу трајања притвора нарушио стандарде европских држава у којима је трајање притвора сведено на најкраће могуће време, углавном од шест месеци до једне године, најдуже 2 (две) године. Трајање притвора је везано за правноснажност пресуде, што у практичном смислу, имајући у виду неефикасност наших судова и уобичајену дужину трајања кривичног поступка, значи да *притвор може трајати неодређено време!* Ово је нонсенс који представља *неодрживо решење* основано критиковано током расправе посланика Народне скупштине Републике Србије средином маја 2007. године. Ни досадашње решење није било најсрећније, с обзиром да су измене ЗКП-а од 2001. године, па до 2005. године, суштински донеле продужење трајања притвора са једне године на две године, односно најдуже четири године. Законодавац је сада отишао корак даље у кршењу људских права и слобода омогућавајући да у њиховом најосетљивијем сегменту – ограничењу слободе кроз притвор, практично нема прецизног ограничења трајања притвора. Дакле, окривљени ће бити у притвору све док пресуда против њега не постане правноснажна, што може значити 2,3,4,5 или више година притварања! Ово је кршење људских слобода и права које се надовезује на члан 22 новог ЗКП, где су основи сумње довољни за предузимање неке (било какве) радње од стране државног органа, да лице буде у статусу осумњиченог, тј. актер покренутог кривичног поступка, упркос непостојању доказа и могућности да поступак буде обустављен, односно да оно касније буде ослобођено кривичне одговорности. Ове одредбе су супротне одредбама Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, члану 5 и члану 13, који се односе на право на слободу и безбедност, тј. право на суђење у разумном року и строго ограничено трајање притвора, односно кривичног поступка. У Великој Британији сваки кривични поступак који траје дуже од две године прераста у друштвени скандал.

Одредбом става 3 члана 446 досадашњег Законика, потврђена је дужност свих државних органа на хитно поступање, која је операционализована и

чланом 179 ст.1, односно чл. 291 ст.1 и чл. 416 ст. 2 новог Законика (обавештавање о лишењу слободе, решавање о притвору у фази подношења оптужнице и поступање другостепеног суда по жалби).

У ситуацијама када је притвор одређен по једном основу, па исти престане да постоји, а истовремено настане други основ за одређивање притвора, логично је да ће истражни судија одредити притвор по новонасталом основу. Притом, у решењу би требало навести и један и други основ, зато што од тога може да зависи јемство, односно даље одржавања притвора после завршетка истраге или изречене првостепене пресуде.

Притвор одређен због постојања опасности од бекства која је постојала због немогућности утврђивања истовестности окривљеног, требало би да буде укинут чим буде утврђена истовестност лица.

Посланички имунитет могао је бити, у смислу члана 77 став 3 досадашњег Устава Србије, односно члана 103 ст. 3 новог Устава Републике Србије, разлог за немогућност одређивања притвора, без одобрења председника Скупштине која би требало да одлучи да ли ће притвор остати на снази. За покретање поступка одобрење је неопходно уколико се лице позвало на имунитетско право, а у погледу стављања у притвор (осим када је посланик затечен *in flagranti delicto*, у вршењу дела за које је запређена казна затвора преко пет година), одобрење је потребно и када изостане позивање на имунитет. У вези са имунитетом *изведеног* карактера који себи дају посланици Скупштине Војводине и одборници у скупштинама општина, мишљења смо да би одлуком Уставног суда Србије требало укинути такву врсту *quasi* имунитета.

У погледу *судија*, сходно члану 96 став 2 досадашњег Устава Србије, нико ко учествује у суђењу не може бити притворен без одобрења Народне скупштине Републике Србије, што потврђује и члан 151 новог Устава Републике Србије. Јавни тужилац – републички, окружни и општински, не може бити притворен без одобрења Народне скупштине (члан 103 став 3 досадашњег Устава Србије, односно члан 162 новог Устава Републике Србије). У случају притварања заменика тужиоца у наведеним тужилаштвима, одобрење није потребно, тако да против њих може бити вођен поступак за дела која се гоне *ex officio* или *по приватној тужби, донећта пресуда и извршена казна*, без икаквог претходног одобрења.

У погледу лица која уживају имунитет по прописима међународног права, искључено је гоњење и одређивање притвора.

У случају лишења слободе адвоката, због кривичног дела у вршењу адвокатске дужности, суд је дужан да обавести републичку Комору, односно Адвокатску комору Београда или града где је адвокат уписан у именик адвоката.

Свако незаконито лишење слободе, ња и њришвор, може њредсѡављати кривично дело у смислу чл. 132 акѡуелног Кривичног Законика Србије (ѡро-

ишвиравно лишење слободe), везано за одредбе чл. 533 до 541 актуелној Законика, које реулишу поступак за накнаду штете, рехабилитацију и остваривање других права лица неосновано осуђених и неосновано лишених слободe. У вези с овим ишшањем, дали смо двадесет четири примера из судске праксе (у ирилоу овој рада)¹.

4. СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ

Када је реч о *ираву иришвореној лица да му се суди у разумном року* (члан 5 став 3 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода), треба рећи да у току истраге притвор може трајати највише шест месеци за кривична дела за која је прописана казна затвора преко пет година (чл. 144 ст. 1 до 3 важећег ЗКП). Са тим у вези, важно је указати на могућност да се решење о продужењу притвора за још три месеца побија жалбом (чл. 144 ст. 3 важећег ЗКП), што је у складу са захтевом из чл. 5 ст. 4 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.

Од подизања оптужнице притвор може трајати најдуже две, односно четири године за дела за која је запрећена казна од четрдесет година. Ако за то време не буде изречена првостепена пресуда, притвор ће се укинути и оптужени пустити на слободу (чл. 146 ст. 3 досадашњег ЗКП). После изрицања првостепене пресуде притвор може трајати најдуже годину дана. Ако за то време не буде изречена другостепена пресуда којом се првостепена пресуда преиначује или потврђује, притвор ће бити укинут и оптужени пуштен на слободу. Ако у року од годину дана буде изречена другостепена одлука којом се првостепена пресуда укида, притвор може трајати најдуже још две године од изрицања одлуке другостепеног суда (чл. 146 ст. 4 важећег ЗКП). Наведени ставови 3 и 4 члана 146 важећег ЗКП, брисани су Законом о измени ЗКП (Службени гласник Републике Србије, број 49 од 29. маја 2007. године).

5. ЕВРОПСКИ СТАНДАРДИ О ПРИТВОРУ

Европски суд за људска права поклања велику пажњу овом питању, пошто процесна законодавства земаља потписница Европске конвенције о људским правима не предвиђају, по правилу, унапред одређене рокове трајања притвора. Становиште Европског суда је да се почетак *разумној рока* трајања притвора рачуна *од иренуика лишења слободe и ираје до доноше-*

¹ Наведени примери садржани су у књизи Ранка Соколовића, „Полиција и кривични поступак“, објављеној 2006. године у издању Завода за уџбенике – Београд.

ња *првосийене пресуде*. Постојање веродостојних разлога да је лице лишено слободе учинило кривично дело представља *conditio sine qua non* за оцену правилности притвора. Међутим, протеком одређеног времена, потребно је испитати да ли други разлози, усвојени од стране судова одређене земље, оправдавају даље притварање, као и да ли надлежне националне власти у поступак уносе нарочиту хитрост. На основу досадашње праксе може се рећи да разумне границе трајања притвора углавном не премашају две године. Због тога се може очекивати да ће трајање притвора бити чест разлог за изношење захтева пред Европским судом за људска права од стране држављана Србије.

На крају, треба рећи да лице које је неосновано лишено слободе има право, сагласно чл. 560 ст. 1 и 2 важећег ЗКП, на накнаду штету, што је у складу са захтевом који поставља чл. 5 ст. 5 наведене Конвенције.

6. ПРАВО НА СЛОБОДУ И БЕЗБЕДНОСТ

Право на слободу и безбедности личности, обезбеђено чл. 5 Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, материјализовано је у домаћем законодавству, између осталог, и кроз правила која уређују лишење слободе и, посебно, притвор у кривичном поступку.

Поред многобројних одредаба које се односе на различита људска права и слободе, примарно место заузима одредба у којој је предвиђено:

„Човек је рођен слободан, а свуда је у оковима“ (члан 1.1.). Декларација Копаоничке школе природног права – која је усвојена и проглашена 16. децембра 2002. године, потврђује значај људских права и слобода.²

С обзиром да је *притвор најтежа мера процесне принуде* којом се, превентивно, *обезбеђује присуство окривљеног у кривичном поступку*, али и којим се најдиректније задире у његову слободу кретања, неопходно је било значајно изменити домаће процесно и полицијско законодавство, како би се могло констатовати да су у складу са европским стандардима.

Досадашњи Устав Републике Србије садржао је одредбе које нису биле у складу са Конвенцијом, а поред тога није имао одредбе о обавезном информисању притвореног лица, односно лица лишеног слободе, у складу са чл. 5 ст. 2 Конвенције, што је унето у нови Устав Србије – члан 27 став 2.

Досадашњи Законик о кривичном поступку значајно је унапредио положај лица која се лишавају слободе у вези са вођењем кривичног поступка, а његове претходне измене, кроз укидање обавезног притвора, отклониле су

² Видети: Декларација Копаоничке школе природног права, Копаоник, децембар 2002. године.

најзначајнију примедбу у погледу његове усклађености са одредбама Конвенције.

Основана лишења слободе у смислу чл. 5 ст. 1 Конвенције ограничавају право на слободу и безбедност личности. Заузет став Европског суда за људска права штити физичку слободу лица у односу на сва неоснована или незаконита хапшења и затварања. Свака држава може да лиши слободе све оне који представљају реалну претњу за безбедност и државни поредак. У том смислу, члан 5 ст. 1 тач. а до ф допушта то у случајевима:

- а) законитог затварања³ на основу пресуде надлежног суда;
- б) законитог хапшења или затварања због неизвршења законите судске одлуке или ради обезбеђења испуњења неке обавезе прописане законом;
- ц) законитог хапшења или затварања ради привођења лица пред надлежну судску власт због оправдане сумње да је извршило кривично дело, или када се то оправдано сматра потребним како би се предупредило извршење кривичног дела или бекство по његовом извршењу;
- д) затварања малолетног лица на основу законите одлуке у сврху васпитног надзора или законитог затварања ради његовог привођења надлежном органу;
- е) законитог затварања да би се спречило ширење заразних болести, као и законитог лишења слободе душевно поремећених лица, алкохоличара или уживалаца дроге или скитница;
- ф) законитог хапшења или затварања лица да би се спречио његов неовлашћени улазак у земљу, или лица против кога се предузимају мере у циљу депортације или екстрадиције.

Према тумачењу Европског суда за људска права, ова листа је коначна и мора бити предмет уског тумачења, што не оставља државама танку маргину оцене за примену члана 5. Поред тога, лишење слободе, да би било у складу са Конвенцијом, мора да поштује „законите путеве“ и да буде „регуларно“.

Полицијско законодавство, посебно Закон о унутрашњим пословима Републике Србије, није било у складу са одредбама Конвенције које се односе на лишења слободе, односно притвор. Нови Закон о полицији ваљано регулише ову материју, тако да су његове одредбе у пуној сагласности са стандардима из Конвенције.

³ У званичном преводу Конвенције на српски језик енглеска реч *detention* је преведена као *лишење слободе*, иако би тачнији превод, који би уједно јасно истакао разлику у односу на *хапшење (arrest)*, био *затварање*. Због тога су у овом раду коришћени термини хапшење и затварање.

7. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – ПРИМЕРИ ИЗ ПРАКСЕ НАШИХ СУДОВА И ПРЕСУДА ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА НА ШТЕТУ СРБИЈЕ

Иако је током акције „Сабља“ ухапшено и држано у притвору 11.665 лица, бивши министар правде, Зоран Стојковић изјавио је да је у Министарство правде Србије, у време његовог мандата, стигло свега 400 одштетних захтева и да чак ни сви они немају везе са „Сабљом“.

Током „Сабље“ на територији Републике Србије је приведено укупно 11.665 лица, а решења о задржавању донета су против 2.272 лица. Укупно је поднето 3.560 кривичних пријава против 3.946 особа, због 5.671 кривичног дела. Против 62 особе одустало се од кривичног поступка.

После одлуке Уставног суда Србије, по којој је одлука о увођењу ванредног стања после убиства др Зорана Ђинђића, проглашена неуставном, сви који су били ухапшени током „Сабље“, могу да туже државу и затраже одштету.

Један дан проведен у затвору у просеку бива обештећен са 3.000,00 динара, а у случају споразума одштета је, по објашњењу министра, нешто мања.

Мишљења смо да је за државу у сваком случају боље да сама реши њене одштетне захтеве, како не би била предмет институција пред међународним Судом у Стразбуру, где би исплате оштећенима биле знатно веће, а уред Србије сразмерно мањи.

Ради споразумног решавања одштетних захтева образована је и Комисија која преговара и решава појединачне случајеве, а у буџету су обезбеђена средства за исплату.

На крају, сматрамо да висок ниво нормативне усклађености релевантних домаћих прописа са одредбама и стандардима Конвенције представља само основни услов за остваривање гарантованих права и слобода притворених лица, и шире, лица лишених слобода у вези са вођењем кривичног поступка. Међутим, требало би имати у виду да сваки конкретни случај лишења слобода, односно приварања, може бити разматран са становишта међународног, а и домаћег законодавства. Дакле, сама усклађеност домаћег законодавства са одредбама Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, неће увек бити довољна да би се сматрало да нису повређена нечија права у конкретном случају. Имајући у виду праксу Европског суда за људска права, можемо закључити да свако самовољно поступање надлежних органа може бити разлог за осуду државе за кршење људских слобода и права, што се Србији већ и догодило (случај *Матијашевић против Србије*, у прилогу, интегрално).

Сентенца:

Претпоставка невиности ће, по члану 6 став 2 Конвенције за заштиту људских права и основних слобода, бити повређена ако судска одлука или, чак, изјава званичника која се односи на лице које је оптужено за кривично дело, одражава мишљење да је криво пре него што се његова кривица докаже по закону, па је стога Окружни суд у Новом Саду, повредио одредбе Конвенције о претпоставци невиности када је својом одлуком од 2. априла 2004. године, прогласио подносиоца представке кривим пре него што је то доказано по закону, а Врховни суд Србије је пропустио да исправи ову „грешку“ у жалбеном поступку. При томе, чињеница да је подносилац представке на крају оглашен кривим и осуђен на казну затвора у трајању од осам година, не може поништити првобитно право подносиоца представке на претпоставку невиности док се не докаже по закону да је крив.

ПРИЛОГ

(примери из праксе судова Србије и Европског суда за људска права у Стразбуру)

Право на накнаду штете због неоснованог лишења слободe

Лице које је било у притвору и коме је изречена условна осуда, нема право на накнаду штете због неоснованог лишења слободe.

(Пресуда Окружног суда у Пожаревцу, Гж. 70/2002 од 24. јануара 2002. године)

Право на накнаду штете припада и лицу које је задржано у притвору, а кривичном пресудом изречена му је казна условне осуде у одређеном трајању.

(Савезни суд, Гзз. 3/91)

Накнада нематеријалне штете због претрпљених душевних болова због вођења кривичног поступка и одређивања притвора припада само непосредно оштећеном лицу а не и члановима његове уже породице, а ради се о јединственом виду штете везане за личност оштећеног.

(Врховни суд Србије, Рев. 1742/91)

Када је у питању накнада материјалне штете због изгубљене зараде, настале услед неоправдане осуде или неоснованог лишења слободe, онда се оштећеном лицу досуђује накнада у оном пуном износу коју би то лице оствари-

ло да није било неоправдане осуде, односно неоснованог лишења слободе, без обзира да ли је изгубљена зарада настала услед престанка рада у земљи или престанка привременог рада у иностранству.

(Закључак савјетовања у Савезном суду од 26. маја 1989. године)

Окривљени који је правоснажном кривичном пресудом ослобођен од оптужбе, нема право на накнаду штете од општине само због тога што је против њега вођен кривични поступак.

(Врховни суд Војводине, Рев. 1056/88)

Душевни болови због неоснованог лишења слободе представљају јединствен вид штете, који обухвата све штетне последице нематеријалне природе, везане за личност оштећеног, проистекле из неоснованог лишења слободе.

(Врховни суд Србије, Рев. 1776/98 од 28. VII 1998. године)

Лице према коме је одбијена оптужба због одустанка јавног тужиоца од кривичног гоњења, нема право на накнаду штете због повреде угледа.

(Врховни суд Србије, Рев. 4528/96 од 13. новембра 1996. године)

Чланови уже породице (деца) лица које је било у притвору па касније правоснажном пресудом ослобођено од оптужбе, немају права на накнаду нематеријалне штете повредом части и угледа у смислу члана 545. ЗКП.

(Окружни суд у Зрењанину, Гж. 716/95 од 31. X 1995. године)

Накнада нематеријалне штете због неоснованог лишења слободе је јединствен вид штете.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 604/96 од 29. I 1997. године)

Накнада штете због неоснованог лишења слободе, као и накнада штете због неоправдане осуде, досуђује се у јединственом износу, јер је реч о јединственој нематеријалној штети.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 41/97 од 26. II 1997. године)

Накнаду штете због неоснованог лишења слободе, као и због неоправдане осуде, може да захтева само лице које је било лишено слободе, односно осуђено.

(Пресуда Врховног суда Србије, Рев. 41/97 од 26. II 1997. године)

Душевни болови због неоправдане осуде, односно неоснованог лишења слободе представљају јединствени вид штете, која обухвата све штетне

последиче нематеријалне штете везане за личност оштећеног, проистекле из неоправдане осуде, односно неоснованог лишења слободе. За ову штету досуђује се један износ накнаде, при чијем одмеравању суд узима у обзир све околности случаја (углед који је оштећени раније уживао у својој средини, однос средине према њему после осуде, односно лишења слободе, тежину и природу кривичног дела које му је стављено на терет, време трајања лишења слободе и све друге околности које су утицале на природу, тежину и трајање психичких болова).

(Закључак саветовања председника Савезног суда, врховних судова република и аутономних покрајина и Врховног војног суда о проблемима нематеријалне штете од 15. и 16. октобра 1986. године)

Окривљени који је правоснажном кривичном пресудом ослобођен од оптужбе, нема право на накнаду штете од општине само због тога што је против њега вођен кривични поступак.

(Врховни суд Војводине, Рев. 1056/88)

Застарелост потраживања накнаде штете због незаконитог лишења слободе

Потраживање накнаде штете по основу одговорности државе за штету коју проузрокује њен орган незаконитим лишењем слободе застарева у роковима прописаним одредбама члана 376 Закона о облигационим односима (потраживање застарева за три године).

Образложење:

„Одговорност државе, за штету коју њен орган проузрокује у вршењу или у вези са вршењем својих функција произилази из одредаба члана 25 Устава Републике Србије и члана 172 Закона о облигационим односима. Државни органи и организације које врше јавна овлашћења могу решавати о правима и обавезама физичких и правних лица или на основу закона примењивати мере принуде и ограничења само у складу са законом у за то прописаном поступку. За штету због незаконитог и неправилног рада службеног лица, државног органа или организације која врши јавна овлашћења. Поступање органа за чији рад одговара држава, законитост и правилност рада тог органа оцењује се према прописаним правилима поступка за рад органа и околностима случаја.

Право на накнаду штете, према члану 14 став 8 Повеље о људским и мањинским правима и грађанским слободама Србије и Црне Горе има свако ко је био незаконито лишен слободе, јер свако има право на личну безбедност и слободу и нико не може бити лишен слободе нечијом самовољом с обзиром на то да је лишавање слободе дозвољено само у случајевима и на начин предвиђен законом.

У споровима ради накнаде штете по тужбама лица избеглих из ратом захваћених подручја у Хрватској и Босни и Херцеговини, која су током 1995. године органи МУП-а Републике Србије незаконито лишили слободе и после задржавања од неколико дана предали војним и полицијским органима Републике Српске Крајине, према правном схватању Грађанског одељења Врховног суда Србије, утврђеном на седници 25. јуна 2001. године, одговара Република Србија у потпуности и кад су штетне последице наступиле на територији Републике Српске и Републике Српске Крајине, а не само до момента предаје.

(Правно схватање Грађанског одељења Врховног суда Србије утврђено на седници од 10. фебруара 2004. године)

Неоснованим лишењем слободе тужиоцу је нанет душевни бол због повреде слободе кретања, а јавним објављивањем тога догађаја нанет му је душевни бол због повреде угледа. Објављивањем у средствима јавног информисања о покретању кривичног поступка против тужиоца за бешчастеће кривично дело нарушен је углед тужиоца као радног човека и дошло је до повреде његове части, која претпоставља трпљење јаким душевних болова у дужем временском трајању. При томе се код досуђивања правичне новчане накнаде има узети у обзир да је тужилац пропустио да у кривичном поступку тражи јавно објављивање да је неосновано лишен слободе.

(Врховни суд Србије, Рев. 2794/81)

Накнада штете лицима ослобођеним од оптужбе правоснажном пресудом суда донетом у кривичном поступку, прописана чланом 12 и 545 ст. 1 тачка 1 Закона о кривичном поступку обухвата, поред осталих видова и штету због умањеног угледа под условом да се докаже или из околности случаја учини вероватним да је оштећени заиста такву штету претрпео.

(Врховни суд Косова, Гж. 145/81)

Право на накнаду штете припада и лицу које је задржано у притвору а кривичном пресудом изречена му је казна условне осуде у одређеном трајању.

(Савезни суд, Гзз. 3/91)

У случају неоправдане осуде и лишења слободе, не досуђује се посебна новчана накнада за претрпљени страх, јер је ова повреда нематеријалних добара садржана у повреди угледа, части и слободе личности проузрокованој неоправданом осудом, за коју је повреду тужиоцу досуђена правична накнада.

(Врховни суд Србије, Рев. 1730/85)

Висина накнаде материјалне штете у виду изгубљене зараде претрпљене услед неоправданог задржавања у притвору, утврђује се применом члана 189 став 3 Закона о облигационим односима, према износу који би оштећени по редовном току ствари остварио да је радио у времену лишења слободе, независно од промене вредности новца.

(Врховни суд Србије, Гзз. 217/84)

Накнада нематеријалне штете због претрпљених душевних болова због вођења кривичног поступка и одређивања притвора припада само непосредно оштећеном лицу а не и члановима његове уже породице, а ради се о јединственом виду штете везане за личност оштећеног.

(Врховни суд Србије, Рев. 1742/91)

Када је у питању накнада материјалне штете због изгубљене зараде, настале услед неоправдане осуде или неоснованог лишења слободе, онда се оштећеном лицу досуђује накнада у оном пуном износу коју би то лице остварило да није било неоправдане осуде, односно неоснованог лишења слободе, без обзира да ли је изгубљена зарада настала услед престанка рада у земљи или престанка привременог рада у иностранству.

(Закључак савештовања у Савезном суду од 26. маја 1989. године)

Накнада нематеријалне штете због неоснованог задржавања од стране органа безбедности

Задржавање лица од стране радника органа унутрашњих послова мора бити засновано на одредбама члана 24 Закона о вршењу унутрашњих послова из надлежности савезних органа, односно, Законика о кривичном поступку и другим прописима, док свако друго задржавање представља основ за подношење тужбе за накнаду штете у смислу члана 200 Закона о облигационим односима.

Из образложења:

„Првостепеном пресудом је тужена Република Србија – МУП Србије, СУП П., обавезана да тужиоцу В. М. на име накнаде штете за претрпљене душевне болове због повреде угледа, части, слободе и права личности, исплати износ од 30.000,00 динара са одговарајућом законском затезном каматом. Према утврђеном чињеничном стању, овлашћена службена лица, радници СУП-а П., су ограничили кретање тужиоца у просторијама СУП-а од 17,30 до 22,30 сати истог дана, а крајем августа месеца исте године, тужилац је у просторијама СУП-а задржан четири сата, при чему овлашћена службена лица СУП-а тужиоцу нису издали никакву одлуку на основу које је исти критичном приликом био задржан у просторијама СУП-а П. Приликом задржавања

тужиоца, и то противно чл. 11 и 12 Закона о унутрашњим пословима (*Службени гласник РС*, број 44/91), налази да је оваквим поступањем овлашћених лица СУП-а П. тужиоцу нанета нематеријална штета неоснованим лишењем слободе. Другостепени суд у жалбеном поступку налази да је првостепена одлука донета уз апсолутно битне повреде одредаба парничног поступка из члана 354 став 2 тачка 14 ЗПП, због чега је првостепена пресуда морала бити укинута, јер одлучна околност, постојање или непостојање законског основа за задржавање тужиоца у просторијама СУП-а није поуздано утврђена. Овлашћено лице се приликом лишавања слободе тужиоца позива на своју службену белешку од 9. маја 2000. године, из које се не може утврдити законски основ и време задржавања тужиоца, а о задржавању тужиоца по други пут у току августа месеца исте године органи СУП-а нису доставили никакву своју одлуку. С друге стране, првостепени суд се у својој одлуци позива на члан 11 Закона о унутрашњим пословима (*Службени гласник РС*, бр. 44/91, 79/91 и 54/96) којим је регулисан законски основ и време задржавања приведеног лица, као и право задржаваног лица на накнаду штете у случају неоснованог задржавања, предвиђајући при томе да су одредбе чл. 11, 13, 14. и 15 Закона о унутрашњим пословима оглашене неуставним одлукама Савезног уставног суда 1 У. бр. 171/94 и 153/93 од 17. јануара 2001. године (*Службени листић СРЈ*, број 5 од 1. фебруара 2001. године). У регулисању наведеног правног односа суд се могао позвати само на одредбе члана 24 Закона о вршењу унутрашњих послова из надлежности савезних органа, односно одредбе Закона о кривичном поступку као и другим специјалним одредбама којима се регулише основ, поступак и дужина задржавања приведеног лица од стране овлашћених органа МУП-а – СУП-а.

Због наведене повреде поступка и чињенично стање је остало непотпуно утврђено, а тиме је могло доћи и до погрешне примене материјалног права, због чега је првостепена пресуда морала бити укинута и враћена на поновни поступак.

У новом поступку, првостепени суд ће саслушањем овлашћених службених лица СУП-а П. који су привели тужиоца утврдити околности битне за постојање или непостојање законског основа за задржавање тужиоца у просторијама СУП-а дана 9. маја 2000. године и крајем августа исте године, па ће, применом одговарајућих позитивно правних прописа, одлучити о основаности тужбеног захтева тужиоца и донети правилну и закониту одлуку.“

(*Решење Округног суда у Пожаревцу, Гж. 884/2000 од 26. септембра 2002. године*)

ПРЕСУДА⁴

Стразбур

19. септембар 2006.

У предмету Матијашевић против Србије,

Европски суд за људска права (Друго одељење), на седници Већа у саставу:

госп. J.-P. COSTA, председник

госп. A. V. BAKA,

госп. I. CABRAL BARRETO,

г-ђа A. MULARONI,

г-ђа E. FURA-SANDSTROM,

г-ђа D. JOČIENE,

госп. D. POPOVIĆ,

и г-ђа S. DOLLÉ, секретар одељења

После већања без присуства јавности 29. августа 2006,

доноси следећу пресуду, која је усвојена тог дана:

ПОСТУПАК

Поступак је покренут представком (бр. 23037/04) против *државне заједнице Србија и Црна Гора*, чији је *правни следбеник Србија* (види ставове 22-25 у даљем тексту), коју је поднео Суду по члану 34 Конвенције за заштиту људских права и основних слобода (Конвенција), у то време, држављанин Државне заједнице Србија и Црна Гора, госп. Милија Матијашевић (Подносилац представке) 20. маја 2004.

Подносиоца представке су заступали госп. В. Бељански, госп. С. Бељански и г-ђа Г. Француски, сви адвокати у Новом Саду. Владу Државне заједнице Србија и Црна Гора, првобитно, и Владу Србије, касније, (Влада) заступао је њихов заступник, госп. С. Царић.

08. јуна 2005. Суд је одлучио да достави представку Влади. Према одредбама члана 29 § 3 Конвенције, одлучено је да ће се меритум представке разматрати заједно са њеном прихватљивошћу.

ЧИЊЕНИЦЕ И ОКОЛНОСТИ ПРЕДМЕТА

Подносилац представке је рођен 1976. и сада се налази на издржавању затворске казне.

⁴ Представка бр. 23037/04 од 19. 09. 2006. године, објављена у Службеном гласнику РС, бр. 80/2006 од 26. септембра 2006. године.

Подносилац представке је ухапшен 7. маја 2003, а истражни судија Окружног суда у Новом Саду му је одредио притвор због сумње да је починио кривична дела преваре и убиства.

04. новембра 2003. Окружни јавни тужилац у Новом Саду је подигао оптужницу против подносиоца представке, теретећи га за *ћревару и ћодстреканање на убиство*.

02. априла 2004. трочлано веће Окружног суда у Новом Саду продужило је притвор подносиоцу представке за још два месеца. У образложењу, оправдавајући ову одлуку, веће се ослонило на претходне осуде подносиоца представке као и његово непрестано асоцијално понашање. Сем тога, веће је јасно навело да је подносилац представке „починио кривична дела која су предмет ове оптужбе“ и закључило да би подносилац представке, да је пуштен, вероватно наставио да чини кривична дела.

16. априла 2004. подносилац представке се жалио Врховном суду Србије, затраживши да се његов притвор укине или, алтернативно, да се побијана одлука укине и предмет врати Окружном суду у Новом Саду ради поновног разматрања. Он је оспорио, *inter alia*, да је, пошто је побијана одлука прејудицирала исход кривичног поступка у току, грубо прекршено његово основно право претпоставке невиности како „је зајемчено Законом о кривичном поступку, Уставом Републике Србије и, такође, чланом 6 § 2 Европске конвенције о људским правима и основним слободама“.

22. априла 2004. Врховни суд Србије је одбио ову жалбу, усредсређујући се искључиво на претходну осуђиваност подносиоца представке и наводну опасност да би он починио и друга кривична дела да је пуштен. Он се није изјаснио на навод подносиоца представке који се односио на претпоставку невиности.

27. маја 2004. Окружни суд у Новом Саду је утврдио да је подносилац представке крив за подстрекавање на убиство и осудио га на казну затвора од осам година.

23. септембра 2004. Врховни суд Србије је потврдио пресуду Окружног суда у Новом Саду. Као што је подносилац представке навео у посебном предмету који је тренутно у току код овог Суда (представка бр. 31617/05), његов адвокат је добио ову одлуку 7. марта 2005.

ИЗВЕШТАЈИ САВЕТА ЕВРОПЕ

У извештају Савета Европе о државној заједници Србија и Црна Гора од 30. априла 2004, наведено је да Суд Србије и Црне Горе још није био основан и да органи државне заједнице нису сматрали успостављање тог суда приоритетом од приступања Конвенцији (Србија и Црна Гора: Усклађивање са преузетим обавезама и реализација програма сарадње после придруживања, доку-

мент који је представио генерални секретар Савета Европе, четврти извештај, фебруар – април 2004, § 27).

У каснијем извештају од 13. јула 2005, Савет Европе је утврдио да је Суд Србије и Црне Горе коначно почео са радом у јануару 2005. Финансирање Суда, међутим, није било у потпуности обезбеђено. Коначно, заведено је 200 појединачних жалби по основу повреде људских права, али ни једна одлука још није донесена (Србија и Црна Гора: Усклађивање са преузетим обавезама и реализација програма сарадње после придруживања, документ који је представио генерални секретар Савета Европе, осми извештај, март 2005 - јуни 2005, §§ 14 и 44).

ПИСМО СУДА СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ ОД 16. ЈАНУАРА 2006.

У овом писму, Суд Србије и Црне Горе је појаснио да му тек предстоји да донесе одлуку у вези са појединачном „жалбом грађана“. При томе је указао да је разлог за то предложена измена односног законодавства којим се регулише рад суда, која је, тада, била у току (Изјава бр. 20/60, што је предвиђено у контексту посебне представке која је у току код овог Суда; представка бр. 2361/05).

СУКЦЕСИЈА СРБИЈЕ

Државна заједница Србија и Црна Гора ратификовала је Конвенцију 3. марта 2004. године.

После референдума, 3. јуна 2006. Црна Гора је прогласила независност од државне заједнице Србија и Црна Гора, чиме је ова друга престала да постоји заједно са свим њеним телима укључујући и Суд Србије и Црне Горе.

05. јуна 2006. председник Србије је обавестио генералног секретара Савета Европе да је Србија једини правни следбеник бивше државне заједнице Србија и Црна Гора.

У својој одлуци од 14. јуна 2006. Савет министара Савета Европе, *интер алиа*, је навео: 1) да „је Србија... [наставила]... чланство [државне заједнице] Србија и Црна Гора у Савету Европе почев од 3. јуна 2006“, и 2) да је остала страна у одређеном броју конвенција Савета Европе које је потписала и ратификовала бивша државна заједница Србија и Црна Гора, укључујући и Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода.

ПРАВО

И НАВОДНА ПОВРЕДА ЧЛАНА 6 § 2 КОНВЕНЦИЈЕ

По члану 6 § 2 Конвенције, у својој представи коју је поднео 20. маја 2004, подносилац представке се жалио да га је у току разматрања његовог притвора, 2. априла 2004, Окружни суд у Новом Саду прогласио кривим пре

него што је његова кривица доказана по закону и, даље, да је 22. априла 2004. Врховни суд Србије пропустио да исправи ову „грешку“ у жалбеном поступку. Члан 6 § 2 гласи како следи:

„Свако ко је оптужен за кривично дело сматраће се невиним све док се не докаже његова кривица на основу закона.“

А. Прихваћљивоси (исцрпљености домаћих правних лекова)

1. Аргументи странака

Влада је навела да подносилац представке није исцрпео сва расположива и делотворна домаћа правна средства. Посебно, да је пропустио да поднесе грађанску тужбу по члану 199 и 200 Закона о облигационим односима, као и „жалбу грађана“ (жалбу) Суду Србије и Црне Горе (види ставове 15 и 16 у горњем тексту). Даље, члан 19 Повеље о људским и мањинским правима и грађанским слободама (види став 12 у горњем тексту) садржи претпоставку невиности, и зато је јасно да је овај предмет у надлежности поменутог суда *ratione materiae*. Коначно, Влада је навела да се Закон о Суду Србије и Црне Горе разматра и да би се његова надлежност, у догледно време, могла изменити тако да се жалбе грађана могу разматрати на пленарном заседању суда уместо на већима и да би, даље, његове одлуке донесене у таквом поступку биле формално пре „одлуке“ него „пресуде“.

Подносилац представке је навео да жалба грађана, којом се наводе повреде људских права појединца, а на коју се Влада позива, у његовом случају није расположиво правно средство, а ни делотворно правно средство генерално. Подносилац представке је подсетио да је своју представку доставио Суду 20. маја 2004. и да је тужена Влада тада признала да Суд Србије и Црне Горе није радио пре 7. јула 2004. Даље, мада овај Суд тек треба да донесе појединачну пресуду у вези са жалбом грађана, Влада је већ почела да разматра измене релевантног законодавства, тиме прећутно признавши његову неделотворност до тада. Коначно, подносилац представке је остао при томе да је, с обзиром на релевантно домаће право, нејасно да ли се жалба грађана може поднети пошто се прво исцрпе сва друга правна средства или само када таква средства не постоје. У сваком случају, није било судске праксе која би могла обезбедити неке смернице у том смислу.

2. Релевантни принципи

Суд подсећа да правило исцрпљености домаћих правних средстава о коме је реч у члану 35 § 1 Конвенције обавезује оне који траже да се изнесе случај против државе пред међународним судским органом да прво употребе

правна средства предвиђена националним правним системом, чиме се државе ослобађају обавезе да одговарају пред међународним телом за своје поступке пре него што су имале могућност да исправе ствари кроз своје сопствене правне системе. Како би се испоштовало ово правило, редован пут за подносиоца представке би био да прибегне средствима која су расположива и довољна да се обезбеди правна заштита у вези са наводним повредама. (Види *Assenov and Others v. Бугарске*, бр. 24760/94, §85, ЕЦХР 1999–VIII).

Даље, постојање таквих правних средстава мора бити довољно извесно, не само теоретски већ и у пракси, јер ако их нема не би било потребне доступности и делотворности. (Види *mutatis mutandis, Van Droogenbroeck v. Белгије*, пресуда од 24. јуна 1982, *Серија А бр. 50, стпр. 30, § 54*).

Коначно, када постоји неколико делотворних доступних средстава, на подносиоцу представке је да изабере које правно средство да употреби како би се повиновао захтевима члана 35 § 1 Конвенције. (Види *Airey v. Ирске*, пресуда од 7. октобра 1979, *Серија А бр. 32, стпр. 12, § 23*).

3. Примена ових принципа на предметни случај

Суд примећује да Влада није могла да цитира неку домаћу судску праксу где је захтев заснован на члановима 199 и 200 Закона о облигационим односима усвојен у корист подносиоца представке у неком случају, као што је случај подносиоца представке. Међутим, чак и под претпоставком да би ово правно средство могло обезбедити заштиту подносиоцу представке, Суд сматра да, пошто су исцрпљена делотворна правна средства у контексту његовог притвора, није било оправдано очекивати од подносиоца представке да крене још једним путем „потенцијалне заштите“.

Наведену грађанску тужбу, у специфичним околностима овог случаја, стога није било неопходно исцрпети, сходно члану 35 § 1 Конвенције.

Што се тиче „жалбе грађана“ Суду Србије и Црне Горе, уочено је да је 15. јула 2005. тужена држава повукла своју резерву која је садржана у ратификационом инструменту Конвенције. Тиме је, по мишљењу Суда, Влада прећутно прихватила да се, пре тог датума, наведени Суд није могао сматрати делотворним или чак доступним. (Види ставове 19 – 20 у горњем тексту.)

Даље, 16. јануара 2006, Суд Србије и Црне Горе је сам потврдио да тек треба да донесе појединачну одлуку по „жалби грађана“ због наводне повреде људских права. Шта више, он је очигледно очекивао усвајање измена Закона о Суду Србије и Црне Горе, у неком тренутку у будућности који се не може предвидети. (Види став 21 у горњем тексту.)

Коначно, 3. јуна 2006. Црна Гора је прогласила своју независност од државне заједнице Србија и Црна Гора чиме је ова друга престала да постоји,

као и сви њени органи укључујући и Суд Србије и Црне Горе. (Види ставове од 22 до 25 у горњем тексту.)

Суд зато сматра да подносилац представке није био обавезан да исцрпи правно средство које је било и недоступно у том тренутку и остало неделотворно до самог распада државне заједнице Србија и Црна Гора.

4. Закључак

Суд закључује да се представка не може прогласити неприхватљивом због неисцрпљености домаћих правних средстава у складу са чланом 35 § 1 Конвенције. Сходно томе, примедба Владе се мора одбити.

Суд такође сматра да представка покреће правна питања која су довољно озбиљна да одлучивање о њима зависи од испитивања меритума, јер није утврђена друга основа да се она прогласи неприхватљивом. Суд зато проглашава представку прихватљивом.

Б. Меритум

1. Аргументи странака

Подносилац представке посебно указује да га је, у току одлучивања о његовом приговору, 2. априла 2004. Окружни суд у Новом Саду прогласио кривим пре него што је његова кривица доказана по закону; да је то учинио наводећи да је он „починио кривична дела која су предмет ове оптужбе“, и да 22. априла 2004. Врховни суд Србије није исправио ову „грешку“ у жалбеном поступку.

Влада је указала да је оспоравана констатација Окружног суда у Новом Саду очигледна грешка, тј. „непрецизна формулација“, и да је уместо тога требало рећи да постоји „основана сумња“ да је подносилац представке починио кривична дела за која је оптужен.

Подносилац представке је навео да се образложење Окружног суда не може сматрати за пуку грешку. Он наводи да постоји суштинска разлика између изјаве да је неко починио кривично дело и тврдње да је он једноставно осумњичен да је то учинио. У сваком случају, иако је на одлуку у питању достављена жалба Врховном суду, преко Окружног суда, ни један суд није ништа учинио да се ова „грешка“ исправи.

Напротив, Врховни суд је одбио жалбу, иако је она садржавала јасне пријетње које се тичу кршења претпоставке невиности.

Влада је подсетила да је 27. маја 2004. Окружни суд у Новом Саду прогласио подносиоца представке кривим за подстрекавање на убиство и осудио га на осам година затвора, да је Врховни суд касније потврдио осуђујућу

пресуду у жалбеном поступку. Она је закључила да, у таквим околностима, не може бити повреде члана 6 § 2 Конвенције и, при томе, навела пресуде за *Phillips v. Уједињеног краљевства* (бр. 41087/98, ЕЦХР 2001– VII) и *Engel and Others v. Холандије* (пресуда од 8. јуна 1976, Серија А бр. 22).

Подносилац представке је истакао да накнадна осуда не може поништити нечије првобитно право на претпоставку невиности.

НАВОДНО КРШЕЊЕ ЧЛАНА 6 § 1 КОНВЕНЦИЈЕ

После подношења представке 20. маја 2004, у свом поднеску од 28. октобра 2005, по први пут, подносилац представке се жалио да је један од судија који га је прогласио кривим у Окружном суду 2. априла 2004, такође члан судског већа истог Суда које је донело пресуду 27. маја 2004. Подносилац представке је изнео да је кршење његовог права на претпоставку невиности тако увећано и сва правичност кривичног поступка против њега поткопана.

Суд је претпоставио у корист подносиоца представке да ове притужбе могу покренути посебно питање по члану 6 § 1. Међутим, пошто је адвокат подносиоца представке примио одлуку Врховног суда Србије 7. марта 2005. (види став 11 у горњем тексту), притужбе у питању су застареле, у смислу члана 35 § 1 Конвенције, и морају се стога одбацити у складу са чланом 35 §§1 и 4 исте.

ПРИМЕНА ЧЛАНА 41 КОНВЕНЦИЈЕ

Члан 41 Конвенције предвиђа:

„Када Суд утврди прекршај Конвенције или протокола уз њу, а унутрашње право Високе стране уговорнице у питању омогућава само делимичну одштету, Суд ће, ако је то потребно, пружити правично задовољење оштећеној странци.“

А. Штејта

Подносилац представке је тражио 50.000 еура (ЕУР) на име нематеријалне штете коју је претрпео као последицу повреде његовог права на правично суђење, као и његовог права на претпоставку невиности док се не докаже да је крив, зајемчених чланом 6 § 1 односно § 2.

Влада је сматрала да је горе наведени износ „очигледно неоснован“ и одбила је да достави било какав даљи коментар.

У околностима овог случаја, Суд сматра да само утврђивање повреде члана 6 § 2 Конвенције представља, само по себи, одговарајуће правично задовољење у вези са накнадом која се тражи у овом поглављу (види: *mutatis mutandis, Lavents v. Лијиваније*, бр. 58442/00, 28. новембар 2002).

Б. Трошкови

Подносилац представке је такође тражио укупно ЕУР 662 за трошкове његовог правног заступања пред овим Судом.

Влада је сматрала да је горе наведени износ такође „очигледно неоснован“ и одбила је да да било какав даљи коментар.

Подносилац представке је доставио Суду прецизан обрачун својих трошкова по ставкама, потпуно у складу са адвокатском тарифом, која је измењена 2004. године и објављена у Сл. листу СЦГ бр. 58/04 (*Тарифа о напранама и накнада трошкова за рад адвоката*).

Стога Суд сматра да су ови трошкови стварно и неопходно настали, и да су оправдани у смислу њиховог износа. Сходно томе, он досуђује цео захтев од ЕУР 662.

Ц. Затежна камата

Суд сматра да је исправно да се затезна камата заснива на маргиналној активној стопи Европске централне банке, плус три процентуална поена.

ИЗ ТИХ РАЗЛОГА, СУД ЈЕДНОГЛАСНО

1. *Прошлагава* тужбу по члану 6 § 2 Конвенције прихватљивом, а остали део представке неприхватљивим.

2. *Смањра* да је дошло до повреде члана 6 § 2 Конвенције;

3. *Смањра* да утврђивање повреде представља довољно правично задовољење сваке нематеријалне штете коју је подносилац представке могао претрпети;

4. *Смањра*

(а) да Тужена држава треба да плати подносиоцу представке, у року од три месеца од датума када пресуда постаје правоснажна, у складу са чланом 44 § 2 Конвенције, ЕУР 662 за трошкове, који ће бити претворени у националну валуту Тужене државе по курсу који важи на дан исплате, плус порез ако се плаћа;

(б) да ће се по истеку горе наведена три месеца до исплате исплатити једнократна камата на горе наведене износе по стопи која је једнака маргиналној активној стопи Европске централне банке за време неизвршења исплате, плус три процентуална поена.

Састављено на енглеском и објављено у писаној форми 19. септембра 2006, сходно Правилу 77 §§ 2 и 3 Пословника Суда.

(потпис) S. Dolle Секретар	(потпис) J.-P. Costa Председник
----------------------------------	---------------------------------------

(Пресуда Европског суда за људска права у предмету Матијашевић против Србије, представка бр. 23037/04 од 19. септембра 2006. године објављена у Сл. гласнику РС, бр. 80/2006 од 26. септембра 2006. године).

ЛИТЕРАТУРА:

1. Европска Конвенција за заштиту људских права и основних слобода и кривично законодавство Србије и Црне Горе, ХЛI редовно годишње саветовање удружења, Златибор, 2004 – 2007.
2. Ранко Соколовић, Законик о кривичном поступку – практична примена, Службени гласник РС, Београд, 2007.
3. Проф. др Зоран Стојановић, Коментар Кривичног законика Републике Србије, Службени гласник РС, 2007.
4. Wilkinson Paul, Тероризам против демократије, Голден маркетинг, Загреб, 2002.
5. „Опажање полиције у Србији“, резултати истраживања Агенције „Партнер“ за мисију ОРБС-а у СР Југославији, у сарадњи са Радном групом Министарства унутрашњих послова Републике Србије, децембар 2002.

CUSTODY IN LIGHT OF AMENDMENTS TO THE CRIMINAL
PROCEDURE CODE OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND
POSTPONING THE IMPLEMENTATION OF THE NEW CRIMINAL
PROCEDURE CODE

Ranko Sokolović
Security Information Agency, Belgrade

Summary: The paper presents a normative analysis of institution of custody in Serbia, from the aspect of amendments to the existing Criminal Procedure Code and postponing the implementation of the new Criminal Procedure Code. Complete and thorough examination of the practical consequences of the custody is possible only through examination of provisions of the Criminal Procedure Code, provisions of the former and the existing Constitution of Serbia, as well as of provisions of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms.

In the appendix, the first judgement of the European Court of Human Rights in Strasbourg against Serbia is presented, and also numerous examples from our case law related to unreasonable deprivation of liberty and compensation of damage on the basis of unreasonable detention or deprivation of liberty.

УПУТСТВО АУТОРИМА

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис Криминалистичко-полицијске академије „Наука, безбедност, полиција“ (НБП) објављује оригиналне научне, стручне и прегледне радове из области криминалистике, безбедности и полицијских послова, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње, на српском језику, ћиричним писмом, у обиму 12–15 ауторских табака. Радови страних аутора објављују се, по правилу, на енглеском језику.

Оригинални научни радови, поред података о аутору, треба да садрже: кратак сажетак до 10 редова (1.000 карактера) кључне речи (4–6 речи), као и списак коришћене литературе. Такође, рад треба да садржи нешто дужи резиме, до 25 редова (2.500 карактера), који презентира основне ставове аутора о обрађиваној теми. Уколико аутор не преведе рад на енглески језик, превођење резимеа рада обезбеђује Редакциони одбор часописа. Радови који не спадају у категорију оригиналних научних радова (прилози, прикази, осврти, истраживања, међународна сарадња, и др.) не морају садржати све ове елементе.

Текст рукописа треба припремити у компјутерској верзији (Word, формат А-4, Times New Roman, ћирилични фонт, 12 pt, стандардне маргине). Научни, стручни и прегледни радови са прилозима не смеју прелазити обим од једног ауторског табака (16 страница двоструког прореда – око 30.000 карактера). Уз обавезан диск или дискету, Редакционом одбору доставити и два примерка рада отштампана на папиру, са свим потребним прилозима.

Препоручује се да се приликом цитирања аутора, њихова имена пишу у оригиналу са годином објављивања рада и бројем странице у загради, а уколико се цитира више од два аутора, онда се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, онда се уз наредне радове додају абecedна слова поред године (на пример: 1994а, 1994б, итд). У списку литературе радови се наводе у оригиналу са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то: презиме, почетно слово имена, година рада, наслов рада, назив часописа, број тома, странице (од – до), а када је реч о називима књига, још и име издавача и место издавања.

Приспели радови подлежу уређивачкој обради и анонимној рецензији.

Евентуалне примедбе и сугестије уредника и рецензента достављају се аутору.

Рукописе слати на адресу:

- Криминалистичко-полицијска академија, 11080 Београд, Цара Душана 196, Земун, Република Србија,
- Academy of Criminalistic and Police Studies, 11080 Belgrade, Cara Dušana 196, Zemun, The Republic of Serbia,

са напоменом: За уредника часописа НБП

Редакциони одбор